

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (29), 2018

Київ 2018

Внесено до Переліку наукових фахових
видань України з юридичних наук :
наказ Міністерства освіти і науки
України від 09.03.2016 № 241

*Рекомендовано до друку науковою радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 27 червня 2018 року № 57)
Рекомендовано до друку Вченою радою НАВС
(протокол від 10 липня 2018 року № 13)*

Редакційна рада:

Б. Б. Теплицький (голова) — дир. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України;
В. В. Чернєй — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.; **С. С. Чернявський** — проректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.

Редакційна колегія:

головний редактор **В. В. Чернєй** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); заст. головного редактора **Б. Б. Теплицький** — дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О. М. Головка** — член-кор. Інж. акад. України, д-р юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В. Г. Гончаренко** — акад. Нац. акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О. М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А. В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н. І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Європейський ун-т); **С. Ф. Константинов** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **В. П. Черних** — академік НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф. (Нац. фармацевт. ун-т); **С. С. Чернявський** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А. І. Швед** — канд. юрид. наук, доцент (Держ. комітет суд. експертизи Республіки Білорусь); **Г. Юодкайте-Гранскієне** — д-р філософії (Литовський центр суд. експертизи); **І. П. Красюк** — канд. юрид. наук, доцент, засл. юрист України; **О. А. Федотов** — канд. юрид. наук, радник дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В. Д. Сущенко** — канд. юрид. наук, проф., засл. юрист України (Нац. акад. внутр. справ); **Л. Г. Шарай** — канд. юрид. наук, доцент (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В. М. Зайцев** — зав. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С. С. Барташук** (відп. секр.) — пров. фах. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України).

К82 Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В. В. Чернєй] / ДНДЕКЦ МВС України ; НАВС. — К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2018. — № 1 (29). — 204 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Клименко Н. І.

Принципи, функції та завдання загальної теорії судової експертології 6

Пиріг І. В.

Поняття криміналістичного та експертного забезпечення
досудового розслідування 14

Антонюк П. Є.

Окремі питання взаємодії підрозділів Національної поліції України
під час проведення огляду місця події за фактом смерті людини 23

Дараган В. В.

О методиках экспертного исследования документов,
касающихся осуществления государственных закупок в Украине 29

Неня О. В.

Сучасні проблеми криміналістичних досліджень у кримінальних
провадженнях про кіберзлочини 35

Мороз В. П.

До питання розмежування компетенції експертів експертних спеціальностей,
що передбачають дослідження явища вибуху, та їх відповідність
вибухам різної природи 42

Манько Є. С.

Зовнішність людини як об'єкт криміналістичного дослідження,
її властивості, елементи та ознаки 52

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Волобуєв А. Ф.

Доказування вини учасників дорожньо-транспортної пригоди
як реалізація принципу невідворотності покарання 58

Чередніченко Д. К., Ананьїн О. В.

Елементи захисту сучасних паспортних документів,
що надають право іноземцям на перетинання державного
кордону України, та характерні способи їх фальсифікації 65

Кофанов А. В.

Можливості використання методу реєстрації розсіяного корпускулярного
випромінювання під час проведення ідентифікаційних досліджень
куль та гільз у «польових» і лабораторних умовах 73

Сокиран Ф. М.

Психологічний вплив на досудовому слідстві. 81

Ізотов О. І.

Судово-медичні та криміналістичні ознаки ураження
при використанні патронів спеціального призначення 86

Семеніхін М. В., Качурін С. Г.

Протидія зацікавлених осіб при проведенні судово-почеркознавчої
експертизи: поняття, форми та прийоми. 96

Нечеснюк М. В.

Щодо участі спеціаліста в розслідуванні злочинів, пов'язаних з
умисним знищенням чи пошкодженням майна шляхом вибуху 106

Миронова К. О.

Особливості механізму утворення слідів рук. 112

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Кожевніков В. В., Аксьонов В. В.

До питання дактилоскопічного дослідження
фрагментарних слідів рук 117

Мороз Ю. В.

Особливості проведення ідентифікаційних досліджень
слідів розділення, утворених у результаті механічної дії 125

Канівець П. П., Кравченко Р. В.

Використання відомостей про середні строки служби майна
під час проведення товарознавчої оцінки 131

Домбровський Л. В., Ігнат'єва С. О.

Особливості дослідження атрибутів цифрових
файлів відео-, звукозаписів 137

Боднар А. В.

Участь спеціаліста в проведенні огляду місця події під час
розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних
зі знищенням або пошкодженням майна 141

Серединський В. В.

Особливості визначення ринкової вартості
виробів шкіряної галантереї. 148

Харук Р. С.

Окремі питання трасологічного дослідження слідів крові 153

Воляннюк Н. М.

Атрибуція народної вишивки на підставі технологічних прийомів
виконання (за матеріалами Тернопільської області) 157

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Янковський В. П.

Окремі аспекти дослідження револьверів калібру 4 мм Флобер,
споряджених способом роздільного заряджання 164

Тополя Р. В.

Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання
експертно-криміналістичних досліджень. 169

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисніков В. М.

Г. М. Рудий – видатний український криміналіст-практик початку XX століття
(до 155-річчя з дня народження та 100-річчя з дня загибелі) 175

Атаманчук В. М., Воробей О. В.

Меленевська Зінаїда Семенівна – видатний вчений-криміналіст,
провідний почеркознавець та обдарований педагог
(до 80-річчя з дня народження) 189

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРІЇ

Луцїєнко О. О.

З історії дактилоскопії 195

До уваги авторів! 203

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 340.6

Н. І. Клименко, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, кримінального
процесу та криміналістики Європейського університету

ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Наведено поняття, принципи та функції загальної теорії судової експертології, розглянуто види завдань та їх класифікацію відповідно до визначення якостей та ознак об'єктів, проаналізовано залежність завдань від методів і методик експертного дослідження.

Ключові слова: судова експертологія, наукові закони, принципи, функції, класифікація, об'єкт.

Приведены понятие, принципы и функции общей теории судебной экспертологии, рассмотрены виды задач и их классификация в соответствии с определением свойств и признаков объектов, проанализирована зависимость задач от методов и методик экспертного исследования.

Ключевые слова: судебная экспертология, научные законы, принципы, функции, классификация, объект.

The concept and principles of the general theory of forensic expertology are given, its functions, types of problems, their classification, are associated with the definition of properties and attributes of objects, their dependence on methods and techniques of expert research is considered.

Key words: forensic expertology, scientific laws, principles, functions, classification, an object.

Закони виражають відношення або зв'язок явищ, що охоплюються теорією. Закони, які входять у теорію, розкривають її принципи (під принципами в теорії пізнання розуміють основоположний початок, вихідний пункт якої-небудь концепції, те, що лежить в основі певної сукупності знань) [1].

У науковій теорії принцип становить її корінну основу, навколо якої синтезуються всі її поняття, судження, закони, розкриваючи, обґрунтовуючи і розвиваючи цей принцип. Причому принципами можуть бути різні компоненти наукового знання, що визначається різницею методологічних завдань [1].

Принцип — це основний закон будь-якої теорії (науки, вчення тощо), що за формою є певним узагальненням знання. Деякі автори, прирівнюючи принципи до законів, зазначають, що вони діють об'єктивно і лише розуміють процеси пізнання [2].

Визначаючи основний зміст теорії, принцип стоїть на більш високому ступені в її структурі ніж головні поняття, судження, закони, що залежать від основного принципу теорії.

Закон — це форма принципу. Закони характеризують наукові принципи стосовно певної діяльності. Принципи судової експертизи розглядали в своїх працях українські та зарубіжні вчені С. Ф. Бичкова, Т. В. Вікторова, А. І. Вінберг, В. М. Галкін, А. В. Дулов, В. К. Лисиченко, Н. Т. Малаховська, О. Р. Россінська, М. Я. Сегай, В. К. Стринжа тощо.

Так, А. І. Вінберг і Н. Т. Малаховська до принципів судової експертології спочатку відносили:

- принцип оптимального використання всієї доказової інформації, яка є в об'єкті;
- принцип комплексності, який під час дослідження об'єкта об'єднує необхідну сукупність сучасних методів і технічних засобів відповідно до вимог науково-технічного прогресу.

Пізніше вчені сформулювали універсальний принцип судової експертології, а саме: «...теоретичне об'єднання основних концепцій предметних експертних наук повинно здійснюватися на основі самої експертології».

М. Я. Сегай та В. К. Стринжа також віднесли до наукових принципів судової експертології принцип комплексності — «умову адекватного пізнання як загального предмета судової експертизи, так і предмета окремих галузей знань, які вивчають закон пізнання зв'язків взаємодії конкретних об'єктів судової експертизи, можливість вирішення широкого кола експертних задач» [6].

С. Ф. Бичкова виокремлює інші принципи, яким притаманні методологічні та логічні ознаки:

- отримання на основі спеціальних знань кримінально-релевантної інформації та її перекодування в доступну для адресата доказування форму;
- оптимальне використання під час розробки наукових основ експертології дослідження інформації про подію злочину;
- об'єднання положень загальної теорії судової експертизи і судово-експертних галузей наукового знання на основі методики експертного аналізу різних видів злочинів [2].

Р. С. Белкін, визначивши принципи загальної теорії криміналістики, сформулював принципи загальної теорії судової експертології, під якими слід розуміти «исходные положения, которые определяютgnoseологическую направленность экспертной деятельности». На його думку, немає специфічних принципів конкретних наук, а є застосування загальних принципів науки до пізнання специфічного предмета [3].

Зрозуміло, що принципи судової експертизи не повинні суперечити принци-

пам'яті материнських наук, тобто мають бути загальними для всіх знань, які інтегруються. Це принципи детермінізму, історизму, об'єктивності, загальності та наукової обґрунтованості, правового поля предмета та об'єктів.

Усі зазначені принципи, крім загального значення для судової експертології, набувають специфічних відтінків (характерних для всіх юридичних наук), незалежності наукових і практичних результатів від соціальних (насамперед політичних) факторів.

Вчені-криміналісти виокремлюють методологічну, практичну, прогностичну функції загальної теорії судової експертології [4].

Г. В. Прохоров-Лукін і М. Я. Сегай додають до зазначених ще дві функції: адаптаційну і навчально-методичну [5]. Адаптаційна функція загальної теорії судової експертології полягає в точній оцінці застосування нових природних і технічних методів, які використовують у судовій експертології та які встановлюють загальні принципи пристосування їх до завдань експертного пізнання та оцінки отриманих за допомогою цих методів результатів. Навчально-методична функція загальної теорії судової експертології спрямована на забезпечення єдиного підходу до підготовки експертних кадрів незалежно від базової та конкретної експертної спеціальностей.

С. Ф. Бичкова додає до цих функцій синтезувальну та пояснювальну [2].

В. А. Штоф найважливішими функціями будь-якої теорії називає пояснювальну та прогностичну (поясненням називають процес міркування або розумового висновку, коли з посилок, що містять повну інформацію, обґрунтовується факт, гіпотеза або закономірність теорії; пояснення завжди здійснюють у формі висновку або системи логічних висновків) [6]. З урахуванням характеру та змісту інформації посилок і способу міркування виокремлюють такі типи наукового пояснення: гіпотетичне, під час якого для пояснення використовують гіпотезу (висунені на цій основі гіпотези мають допомогти відшукати наукові закони та теорії); номологічне, яке використовують для пояснення фактів або емпіричних узагальнень хоча б одним науковим законом (виникнення інформації про подію злочину в об'єктах матеріального світу); теоретичне, яке як спосіб пояснення використовує теорію (у цьому полягає її концептуальне ядро). Останній тип пояснення є особливо важливим, бо дозволяє пояснити як окремі факти, так і їх закономірності.

Загалом пояснювальна функція притаманна будь-якій теорії як на стадії її формування, так і в процесі подальшого розвитку. Чим вищим є науковий рівень теорії, тим глибше та повніше вона розкриває сутність і зміст відображеної в ній галузі дійсності, тим досконалішою та різнобічною є її пояснювальна функція, тим вищою є ефективність цієї функції.

Також важливою є прогностична функція загальної теорії. Прогнозування невід'ємне від пояснення. Зв'язок між ними базується на тому, що і прогнозування, і пояснення спираються на ті самі теорії, тобто на ті самі закономірності та зв'язки. Різниця між ними полягає лише в тому, що в процесі пояснення для раніше відомих фактів підшукують теорію, з якої логічно виводять прогнозування, що збігається з описом цих фактів, тоді як прогнозування складається з логічного виведення з цієї теорії висновків, що стосуються невідомих раніше фактів (якостей, явищ), тобто події, яка може і повинна відбутися в майбутньому, а також фактів, які вже існують, але невідомі та мають бути відкриті в майбутньому.

Наголошуючи на значенні прогнозування для загальної теорії судової експертизи, Ю. Г. Корухов писав, що сьогодні є всі підстави говорити про підтвердження практикою таких закономірних свого часу прогнозів, як інтегрування знань для розробки методів дослідження, розвитку експертної профілактики [4]. Крім того, ця функція дає змогу прогнозувати створення нових і впорядкування наявних окремих теорій удосконалення певних родів експертиз і виникнення нових родів (видів) удосконалення процесуального законодавства, що регламентує експертизи; розвиток різних напрямів організації та проведення судових експертиз, створення автоматизованих систем і робочих місць.

Синтезувальна функція загальної теорії має на меті синтезувати весь отриманий емпіричний матеріал, спираючись на основні закони і принципи. Вона об'єднує, синтезує всі окремі теорії, які входять до загальної теорії, вилучаючи нові закономірні зв'язки між ними та іншими елементами цієї загальної теорії. Синтезування наукових теорій є однією із основних форм розвитку наукових знань [4].

Дія синтезувальної функції наочно проявляється в застосуванні основних законів її розвитку, а саме закону інтеграції та диференціації наукового знання і закону зв'язку та обумовленості науки і практики. Т. В. Авер'янова, погоджуючись у цілому з класифікацією функцій загальної теорії судової експертології, стверджує, що слід говорити не про методологічну функцію, а про світоглядну, бо всі функції теорії виконують методологічну роль. Певні сумніви вона висловлює щодо практичної функції, вважаючи, що точніше слід говорити не про таку функцію, а про практичну спрямованість загальної теорії [7].

Така позиція є дискусійною, адже є підстави вважати, що поряд з теоретичними функціями загальної теорії експертології існують і практичні її функції.

Визначальну роль у судовій експертології, що розвивається за певними законами, відіграють експертні завдання. Характеристиками цих завдань є їх прогностична спрямованість, зв'язок з практичною діяльністю людей та потребами слідчо-судових органів. Вирішення цих завдань стає можливим лише за умови використання різних методів дослідження (природних) і теоретичного пояснення природи тих чи інших явищ.

На вибір і використання в експертній практиці методів різних наук впливають як цілі, так і завдання судової експертології. Зміст експертного завдання судової експертології певною мірою визначає вибір методу її вирішення (це може бути один з експертних методів). Навіть коли таких методів кілька, експерт залежно від поставленого завдання використовує лише ті з них, які дають змогу отримати достовірні, науково-обґрунтовані результати.

Отже, вибір експертом методів і методик дослідження об'єктів, що надійшли на судову експертизу, залежить від експертних завдань.

Класифікація завдань судової експертизи залишається приводом для наукових дискусій. Першим експертні завдання диференціював Є. Ф. Буринський, який поділив їх на визначені та невизначені.

З огляду на те, що завдання судово-експертного дослідження є комплексним і багатограним поняттям, застосовують різні підстави їх класифікації. Так, І. Я. Фрідман виокремлює такі чинники: логічна правильність постановки завдання, ступінь його невизначеності, рівень узагальненості, повнота постановки завдання, складність і ступінь проблемності [9].

Найважливішою підставою класифікації експертних завдань та їх розмежування є мета дослідження.

До кінця 70-х років минулого століття всі експертні завдання поділяли лише на дві групи: ідентифікаційні та неідентифікаційні (зокрема, А. І. Вінберг).

На той час такий поділ був виправданий, оскільки першочерговим завданням було вирішення проблем криміналістичної ідентифікації. Питанням криміналістичної діагностики було присвячено статті В. О. Снеткова та З. І. Кірсанова, а також праці стосовно класифікації експертних завдань за різними підставами. У 1977 р. Г. Л. Грановський за підсумками узагальнення експертної практики з комплексного дослідження обстановки місця події запропонував поділити всі неідентифікаційні завдання щодо мети дослідження на два види: діагностичні та ситуаційні (ситуаційні) [10].

Аналізуючи співвідношення понять предмета, питання, завдання експертизи, потрібно розуміти, що питання та завдання експертизи дають змогу встановити її предмет, хоча і не входять до його змісту.

Важливими характеристиками експертних завдань є їх практична спрямованість, зв'язок з практичною діяльністю людей, потребами слідчо-судових органів. Вирішення цих завдань стає можливим лише за умови використання різних методів дослідження і теоретичного пояснення природних чи інших явищ.

Уточнення уявлень про типові завдання судової експертизи дає змогу конкретизувати предмет експертного пізнання, що є підставою для розмежування теоретичних і методичних основ різних класів, родів судових експертиз.

У психології поняття «завдання» визначають як проблемну ситуацію, що містить мету, якої вона має досягнути, та умови її досягнення. Розглядаючи поняття «завдання» крізь призму теорії судових експертиз, слід зазначити, що мета завдання є вимогою, яка формується в питанні, що ставиться на вирішення експерта. Умовами вирішення завдання є надані експерту об'єкти, матеріали, вихідні дані, а правилами перетворення виступають розроблені для цього виду завдань методи і методики. М. Я. Сегай та В. К. Стринжа доводять, що в загальному предметі експертного пізнання, абстрагованого від конкретних об'єктів і спеціальних методів, визначення типових завдань, об'єднаних спільністю цілей судового доказування, має методологічне значення для розвитку загальної теорії судової експертизи [9].

Ставлячи за мету розроблення єдиної методології вирішення експертних завдань, розкриття її змісту, деякі автори вважають за можливе досягнути її шляхом створення та опису відповідних класифікаційних систем (нині класифікація завдань судової експертизи є приводом для наукових дискусій).

Усі експертні завдання поділяють на:

- завдання експертної галузі знань, тобто завдання загальної теорії судової експертизи;
- завдання експертної практичної діяльності, тобто завдання експертних досліджень.

Завдання експертної галузі знань поділяють на загальні та окремі (або спеціальні). Загальне завдання — це створення наукової бази для функціонування та розвитку спеціальних знань в експертизі як практичній діяльності з метою отримання достовірної інформації для судочинства.

Окремими завданнями теорії судової експертизи є:

- вивчення закономірностей формування та розвитку певних видів судових експертиз;
- створення нових видів і родів експертиз, пов'язаних з появою нових об'єктів або з удосконаленням методів і методик експертної практики;
- розроблення та вдосконалення засобів, методів і методик експертної діяльності;
- розроблення програмного забезпечення, автоматизованого робочого місця експерта різних видів і родів експертиз;
- систематичний розвиток наукових основ і вдосконалення загальної та окремих теорій судової експертизи;
- розроблення методів і методик оцінки висновків експерта та прогнозування процесів експертної практичної діяльності і завдань досліджень.

До завдань практичної експертної діяльності належать:

- систематичне підвищення експертної компетенції та професійної майстерності;
- підвищення ступеня визначеності експертних висновків;
- оптимізація форми та змісту експертних висновків;
- створення програм підготовки фахівців за різними родами та видами експертиз;
- паспортизація експертних методик і створення баз даних допоміжної експертної інформації (колекцій, зразків тощо);
- створення інформаційної та правової бази з метою реалізації експертної профілактичної діяльності.

У цілому експертні завдання пов'язані з виявленням і вивченням якостей та ознак об'єктів, які дають змогу встановлювати певні події. Отримання такої інформації базується на знаннях і уміннях експерта правильно вибрати та застосувати методику дослідження й окремі методи чи технічні засоби. Вибір методики дослідження залежить від завдань та особливостей об'єктів дослідження.

Як зазначалося, в процесі становлення криміналістичної експертизи завдання судової експертології було поділено на дві групи: ідентифікаційні та неідентифікаційні [4; 10]. З часом вчені пропонували всі експертні завдання поділити на:

- 1) ідентифікаційні, діагностичні, ситуаційні, класифікаційні;
- 2) ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні, діагностичні завдання дослідження стану;

3) ідентифікаційні, діагностичні, реставраційні, ситуаційні, класифікаційні тощо.

Ю. Г. Корухов, проаналізувавши сутність неідентифікаційних досліджень з позиції вчення про зв'язки, визначив криміналістичну діагностику як окремий метод пізнання, запропонувавши поділити експертизи на класифікаційні, ідентифікаційні, діагностичні (виключивши ситуаційні експертизи) [4].

Цікавою є класифікація експертних завдань Т. В. Толстухіної, яка поділила всі завдання на ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні, реституційні, прогностичні, ретроспективні (ретроспективні завдання не є експертними, а належать до судово-слідчих дій, показань свідків тощо, що наявні в класифікаційному поділі з огляду на випадки, коли вирішення цих завдань потребує допомоги експерта або спеціаліста) [12].

Під реституційними та прогностичними завданнями Т. В. Толстухіна розуміє «воссоздание, восстановление характеристик объекта или криминальной обстановки механизма события и их предсказание на основании исследования результатов действий объектов или их отображений». Визначення поняття реституційних завдань збігається з визначенням поняття ситуаційних завдань, які більшість фахівців відносять до діагностичних.

На думку А. І. Рудниченка, експертні завдання можна поділити на чотири класи [13]:

- 1) ідентифікаційні;
- 2) діагностичні класифікаційні;
- 3) діагностичні дослідження стану;
- 4) атрибутивні (допоміжні).

Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, Н. С. Романов та інші вважають, що в експертній практиці вирішуються лише два види завдань: ідентифікаційні та діагностичні.

Поняття неідентифікаційних або діагностичних завдань у спеціальній літературі трактуються неоднозначно. Так, Ю. К. Орлов та Ю. Г. Корухов вважають, що діагностичні завдання вирішуються в межах різних досліджень, спектр яких «достатньо широк и определяется условиями и факторами криминальной ситуации».

На думку А. М. Зініна та Н. П. Майліс, «классификация видов криминалистической диагностики осуществляется с учетом характеристики предмета, объектов, методов и технических условий решения диагностических задач» [1].

Можна погодитися із запропонованими вченими підходами до класифікації завдань, а також підтримати авторів колективної монографії «Основы судебной экспертизы», які поділяють діагностичні експертні завдання на класифікаційно-діагностичні, власно-діагностичні, обстановкові, причинно-динамічні, а також на кінцеві, проміжні та допоміжні [14].

Таким чином, усі експертні завдання вчені поділяють на:

- завдання експертної галузі знань, тобто завдання загальної теорії судової експертизи;
- завдання експертної практичної діяльності, тобто завдання експертних досліджень.

Завдання експертної галузі знань поділяють на загальні та окремі (спеціальні). Загальне завдання можна визначити як створення бази для функціонування та розвитку спеціальних знань в експертизі, тобто для практичної діяльності з метою отримання достовірної інформації для судочинства.

Список використаної літератури

1. Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации / С. М. Потапов // Советское государство и право. — 1940. — № 1. — С 66—81.
2. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе // С. Ф. Бычкова. — Алматы, 1994. — 161 с.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2001. — 837 с.
4. Корухов Ю. Г. Основы судебной экспертизы / Ю. Г. Корухов. — Ч. 1. Общая теория. — М., 1998.

5. *Сегай М. Я.* Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність / М. Я. Сегай // Вісник Акад. прав. наук. — 2003. — № 2-3. — С. 740—761.
6. *Штоф В. А.* Введение в методологию научного познания : учеб. пособ. / В. А. Штоф. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1972. — 191 с.
7. *Аверьянова Т. В.* Судебная экспертиза : курс общ. теор. и прак. суд. эксп. / Т. В. Аверьянова. — М. : Норма, 2007. — 480 с.
8. *Буринский Е. Ф.* Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею / Е. Ф. Буринский. — СПб. : Типогр. СПб. товар. печ. и изд. дела «Труд», 1903. — 386 с.
9. *Сегай М. Я.* Типология экспертных задач: методологические аспекты / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1988. — Вып. 37. — С. 10—11.
10. *Грановский Г. Л.* Криминалистическая ситуационная экспертиза места происшествия. Г. Л. Грановский // Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре — криминалистических чтениях 21 апреля 1977 г. — 1977. — Вып. 16. — С. 3—16.
11. *Сегай М. Я.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 1997. — 174 с.
12. *Толстухина Т. В.* Современные тенденции развития судебной экспертизы на основе информационных технологий : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика; Теория оперативно-розыскной деятельности» / Т. В. Толстухина. — М., 1999. — 39 с.
13. *Рудниченко А. И.* Классификация и структура решения диагностических экспертных задач, их место в системе задач судебной экспертизы / А. И. Рудниченко // Теоретические вопросы судебной экспертизы : сб. науч. трудов. — 1981. — Вып. 48. — С. 93—105.
14. *Основы судебной экспертизы : монография* / [под ред. Ю. Г. Корухова]. — М. : РФЦСЭ МЮ РФ, 1997. — Ч. 1. Общая теория. — М., 1983. — 430 с.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2018

УДК 347.948.2

І. В. Пиріг, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ТА ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Проведено ґрунтовний аналіз поняття «забезпечення» на стадії досудового провадження, визначено його види. Надано характеристику понять криміналістичного та експертного забезпечення досудового розслідування. Розглянуто складові експертного забезпечення досудового розслідування у взаємозв'язку із судово-експертною діяльністю.

Ключові слова: забезпечення, досудове розслідування, експертна діяльність, експертне забезпечення.

Проведен фундаментальный анализ понятия «обеспечение» на стадии досудебного расследования, определены его виды. Дана характеристика понятий криминалистического и экспертного обеспечения досудебного расследования. Рассмотрены составляющие экспертного обеспечения досудебного расследования во взаимосвязи с судебно-экспертной деятельностью.

Ключевые слова: обеспечение, досудебное расследование, экспертная деятельность, экспертное обеспечение.

The fundamental analysis of concept «is conducted providing» on the stage of pre-trial investigation, his kinds are certain. Description of concepts of the criminalistics and expert providing of pre-trial investigation is given. The constituents of the expert providing of pre-trial investigation are considered in intercommunication with judicial-expert activity.

Key words: providing, pre-trial investigation, expert activity, expert providing.

Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України)). Виконання цього завдання неможливе без упровадження в практику боротьби зі злочинністю сучасних науково-технічних засобів, нових методів виявлення та вилучення об'єктів, пов'язаних зі злочином, сучасних методик експертних досліджень. Від кількісного та якісного показників забезпечення досудового розслідування сучасними досягненнями науки і техніки значною мірою залежить швидкість розслідування, повнота та якість зібраних матеріалів кримінального провадження.

Досягнення ефективності будь-якого виду людської діяльності, включаючи й

діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, неможливе без відповідного його забезпечення. Саме слово «забезпечувати» означає постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [1, с. 19]. За іншим визначенням «забезпечення» є комплексом заходів, спрямованих на конкретну діяльність для досягнення конкретної мети [2, с. 114]. Змістовному аналізу поняття «забезпечення» в юридичній літературі присвячено достатньо наукових робіт. Однак серед науковців і досі тривають дискусії з приводу значення цього поняття, його змісту, сфери застосування і навіть взагалі можливості використання в юриспруденції.

Тому метою цієї статті є ґрунтовний аналіз поняття «забезпечення» на досудовому провадженні, визначення його видів, характеристика криміналістичного та експертного забезпечення у взаємозв'язку із судово-експертною діяльністю.

Ґрунтовний аналіз терміну «забезпечення» в окремих галузях юриспруденції наведено О. І. Ієрусалімовим [3, с. 12—16] та авторами монографії за редакцією В. Д. Суценка [4, с. 8—10]. Доцільно докладніше зупинитися на тлумаченні суті цього терміну стосовно діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

Кримінальне провадження складається з певних стадій [5, с. 23]:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції;
- 5) провадження в суді касаційної інстанції;
- 6) виконання судових рішень;
- 7) провадження у Верховному Суді України;
- 8) провадження за нововиявленими обставинами.

Кожна з цих стадій має свої цілі та завдання, відповідні їм засоби досягнення та суб'єктів, що здійснюють діяльність з виконання завдань.

Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу розглянуто в кандидатській дисертації О. І. Чучукало [6]. На думку автора, «криміналістичне забезпечення процесу доказування при провадженні судового слідства слід визначити як діяльність по створенню належних умов для отримання і сприйняття суддями криміналістичних знань і придбання відповідних вмінь та навичок щодо застосування у процесі доказування криміналістичних засобів, методів і прийомів з метою всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ у суді». Відповідно, процесуальне забезпечення доказування в судовому розгляді автор визначає як систему «нормативних засобів досягнення мети доказування та діяльність, що базується на цій системі і охоплює формування у суддів знань та вмінь, необхідних для її здійснення» [6, с. 12—13].

Досудове розслідування є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 3 КПК України).

Є. Д. Лук'янчиков характеризує стадію досудового провадження як таку, що

«передую судовому розгляду, створює передумови для успішного вирішення судом основних питань судочинства і, звичайно, відрізняється від судового розгляду справ. Зазвичай воно починається, коли відомі не всі обставини вчинення злочину, недостатньо відомостей про особу, яка його вчинила, або вони відсутні взагалі» [7, с. 18]. Погоджуючись з наведеними тезами науковців щодо значення досудового розслідування, слід зазначити, що ця стадія кримінального провадження є найдинамічнішою, у процесі якої використовують усі можливості не лише слідства, а й оперативних, експертних та інших підрозділів, задіяних у розслідуванні.

У криміналістиці термін «забезпечення» з'явився у 1980-х роках і застосовувався у словосполученні «техніко-криміналістичне забезпечення» [8; 9]. Також йшлося про «методико-криміналістичне забезпечення» [10], «науково-методичне забезпечення» [11; 12], «наукове забезпечення» [13; 14]. Проблематику науково-методичного забезпечення розслідування злочинів висвітлено в публікаціях В. П. Бахіна та В. К. Лисиченка [11, с. 5—8], а також у кандидатській дисертації І. В. Гори [12]. Під науково-методичним забезпеченням вони розуміють створення умов для запровадження досягнень науки і техніки в практику боротьби зі злочинністю (апробація, уточнення умов і порядку застосування, розроблення методичних рекомендацій чи інструкцій, підготовка користувачів тощо) [11, с. 6].

Проблеми інформаційного забезпечення розслідування злочинів також досліджено в багатьох наукових працях. Так, у своїй монографії Є. Д. Лук'янчиков розглядає поняття інформаційного забезпечення як «систему виявлення, дослідження, фіксації та вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на її основі судових доказів і використання для встановлення істини у кримінальній справі» [7, с. 84—85]. Як окреме криміналістичне вчення розглядає інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів В. В. Бірюков: «Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів — це окреме криміналістичне вчення, предметом якого є знання про організацію та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої належності, порядок отримання облікової інформації та особливості її використання в розслідуванні» [15, с. 65].

Найбільш узагальненого значення набуло поняття криміналістичного забезпечення в працях А. В. Іщенка та В. В. Матвієнка. Під криміналістичним забезпеченням автори розуміють сукупність інформаційної, наукової та науково-методичної складових, що відіграють суттєву роль у підвищенні результативності слідчої діяльності [4, с. 13]. За визначенням А. В. Іщенка, І. О. Ієрусалімова, Ж. В. Удовенко, «криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві — самостійна, ефективна, специфічна діяльність відповідних суб'єктів зі створення необхідних умов для отримання шляхом криміналістичної освіти криміналістичних знань та використання криміналістичної техніки в передбаченій законом діяльності суб'єктів процесу доказування на досудовому слідстві по збиранню, дослідженню, перевірці та оцінці фактичних даних (доказів) і використання їх з метою встановлення істини у кримінальній справі» [16, с. 99]. В іншій праці А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко визначають криміналістичне забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів як складне, багатопланове комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів і практиків з розроблення нових, пристосування відомих науково-технічних досягнень, а також їх

впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань [4, с. 17]. В обох визначеннях автори розглядають криміналістичне забезпечення як вид діяльності окремих суб'єктів з розроблення та впровадження в процес розслідування сучасних досягнень науки і техніки.

Дехто з науковців надає визначення криміналістичного забезпечення стосовно розслідування окремих видів злочинів. Як окремий самостійний напрям у розслідуванні злочинів — забезпечення діяльності правоохоронних органів відповідними криміналістичними рекомендаціями щодо виявлення та розслідування злочинів — розглядає криміналістичне забезпечення В. В. Лисенко. «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів (діяльності правоохоронних органів), — зазначає він, — може бути визначено як система розробки та впровадження у практику розслідування злочинів криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів. За змістом криміналістичне забезпечення характеризується як сукупність взаємопов'язаних дій: розробка криміналістичних рекомендацій; доведення до відома працівників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи і засоби протидії злочинності; безпосереднє використання працівниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів» [17, с. 12]. Далі в докторській дисертації В. В. Лисенко акцентує увагу на криміналістичному забезпеченні розслідування податкових злочинів.

Розглядаючи розслідування незаконних порушень прав інтелектуальної власності, К. Є. Поджаренко під криміналістичним забезпеченням розуміє комплексну діяльність, спрямовану на формування умов постійної готовності правоохоронних органів до ефективного використання криміналістичних методів, засобів та рекомендацій, а також на реалізацію такої готовності в повсякденній практиці розкриття й розслідування зазначеної категорії злочинів [18, с. 16].

На увагу заслуговують й інші дослідження криміналістичного забезпечення окремих видів злочинів, зокрема, такі праці:

– Л. П. Паламарчук «Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів)» [19];

– О. В. Таран «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав» [20];

– А. В. Хірсін «Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насиленої організованої злочинної діяльності» [21].

Більшість науковців пов'язують поняття криміналістичного забезпечення із впровадженням теорії криміналістики в процес розслідування. Розглядаючи криміналістику як науку, що складається із загальної теорії, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, потрібно було б розглядати зміст кожної із цих складових у теорії криміналістичного забезпечення. Саме так досліджує діяльність з криміналістичного забезпечення К. Є. Поджаренко: «складовими частинами структури такої діяльності є техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне і методичне забезпечення» [18, с. 7]. Оскільки криміналістична методика є останнім розділом криміналістики, що узагальнює наукові здобутки попередніх розділів, то, на наш погляд, слід говорити про техніко-криміналістичне

і тактико-криміналістичне забезпечення. Поняття техніко-криміналістичного забезпечення є більш сталим у криміналістиці. За визначенням В. О. Волинського, «техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів — це організаційно-функціональна система, спрямована на створення умов постійної готовності служб і підрозділів органів внутрішніх справ до швидкого й ефективного рішення техніко-криміналістичних завдань і на практичну реалізацію цих умов з метою одержання, нагромадження, обробки криміналістично значущої інформації і її використання в процесі розкриття та розслідування злочинів» [9, с. 12]. Під тактичним забезпеченням досудового розслідування, на думку К. О. Чаплинського, слід розуміти науково сформовану та апробовану правоохоронною практикою систему рекомендацій, прийомів, комбінацій, операцій та оперативно-розшукових заходів у межах оперативного супроводження розслідування, що спрямована на розв'язання завдань кримінального судочинства [22, с. 6].

З огляду на наведені визначення зрозуміло, що поняття «забезпечення» є традиційним, усталеним в юридичній науці та набуває подальшого поширення, зокрема для характеристики діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. На підставі аналізу поглядів науковців на цю проблему доцільно виокремити такі основні види забезпечення розслідування кримінальних правопорушень [23, с. 16]:

1) залежно від стадій кримінального процесу: забезпечення досудового розслідування; судового розгляду; провадження в суді апеляційної та касаційної інстанцій; виконання судових рішень; провадження у Верховному Суді України; провадження за нововиявленими обставинами;

2) залежно від галузей знань: кримінально-процесуальне, кримінально-правове, криміналістичне, оперативно-розшукове, психологічне забезпечення;

3) стосовно окремих видів злочинів: забезпечення розслідування насильницьких, корисливо-насильницьких злочинів, злочинів проти власності, у сфері господарської діяльності тощо;

4) стосовно окремих процесуальних дій: забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, експертних досліджень, таємниці досудового слідства, безпеки учасників кримінального провадження, прав і свобод людини, профілактики злочинів тощо;

5) за змістом: науково-методичне, правове, матеріально-технічне, інформаційне, організаційне, кадрове тощо;

6) за видом діяльності суб'єктів, що беруть участь у розслідуванні: процесуальне (слідчий, інспектор-криміналіст), оперативно-розшукове (оперуповноважені), експертне (експерти, спеціалісти) забезпечення.

Кожна з виокремлених груп, на нашу думку, має значення як для практики розслідування кримінальних правопорушень, так і для розроблення та вдосконалення пов'язаних з ними наукових пошуків. Базуючись на визначенні поняття «забезпечення», заснованого на діяльності певного виду, що залежить від суб'єктів цієї діяльності, вважаємо останню групу в наведеній класифікації такою, що має доволі велике практичне значення для процесу розслідування кримінальних правопорушень.

Загалом експертна діяльність та її забезпечення на рівні наукової теорії досліджувалися недостатньо. Багато науковців приділяли увагу окремим проблемам судової експертизи або вирішували конкретні експертні завдання. Забезпечення

експертної діяльності (як і слідчої та оперативно-розшукової), на нашу думку, охоплює науково-методичне, правове, матеріально-технічне, інформаційне, організаційне, кадрове забезпечення. Зазначені види забезпечення М. Я. Сегай включає в зміст судово-експертної діяльності з відповідними суб'єктами — органами державної влади. У судово-експертній діяльності він виокремлює «чотири структурні блоки, або елементи цілісної системи, які забезпечують здійснення державної політики в галузі судової експертизи:

1) діяльність органів державної влади щодо правового забезпечення судово-експертної діяльності;

2) діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління щодо кадрового, наукового, науково-методичного, фінансового забезпечення проведення судових експертиз;

3) діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, які здійснюють безпосереднє організаційне і науково-методичне забезпечення та проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах;

4) діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз і використання їхніх висновків.

Зазначені структурні блоки з притаманними їм функціями і суб'єктами тісно взаємодіють між собою і створюють єдину систему судово-експертної діяльності» [24, с. 752]. Одне з визначень судово-експертної діяльності із зазначенням видів її забезпечення містить кандидатська дисертація Г. О. Стрілець: «врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ у цілому і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір та підготовка судово-експертних кадрів» [25, с. 12]. Автор під судово-експертною діяльністю також розуміє проведення експертиз з належним науково-методичним, інформаційним, організаційним і кадровим забезпеченням.

Висловлені думки науковців доволі повно відображають зміст експертного забезпечення судово-експертної діяльності. Однак не можна погодитися із включенням видів забезпечення у зміст експертної діяльності. На наш погляд, змістом експертної діяльності є пізнання певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою отримання нової інформації про них. Тому правове та кадрове забезпечення не можуть бути складовими самої експертної діяльності, але є необхідними для її здійснення. Правове забезпечення будь-якої діяльності в суспільстві є законотворчим процесом. Рішення щодо прийняття законодавчих актів, що стосуються експертної діяльності, повинні обговорюватися серед судових експертів та ухвалюватися з урахуванням їхніх пропозицій. Безумовно, експерти беруть участь у розробленні законів, науково та практично обґрунтовують їх доцільність, проте ця діяльність не є основною для них.

Що стосується підготовки кадрів, то за участі представників експертних установ мають бути сформульовані освітньо-кваліфікаційні характеристики, які висувають до майбутніх судових експертів. Підготовка самих експертів є частиною педагогічного процесу, яким мають займатися не експертні установи, а спеціалізовані навчальні заклади. На жаль, на сьогодні існує лише один навчальний заклад —

Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ, який здійснює підготовку експертів освітнього рівня бакалавра та магістра. Таким чином, правове та кадрове забезпечення експертної діяльності, хоча і не є складовою експертної діяльності, проте є складовою цілісної концепції експертного забезпечення досудового розслідування і відіграє велику роль у розслідуванні злочинів.

Організаційне забезпечення як структурний елемент експертної діяльності, що базується на наукових засадах теорії управління, належить до загальної організації проведення експертизи в експертних підрозділах та організації проведення судовим експертом певної експертизи. Проте, на нашу думку, до експертної діяльності не належать дії слідчого з організації призначення експертизи та забезпечення проведення судових експертиз і діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління судово-експертною діяльністю.

Підтвердженням тези, що науково-методичне забезпечення дійсно є складовою судово-експертної діяльності, є те, що процес дослідження базується на наукових методах і методиках, має творчий характер та є підґрунтям для наукових розробок у галузі судової експертизи і вдосконалення експертних методик. Науково-методичне забезпечення експертної діяльності є основною функцією судової експертології як науки.

Розглянувши поняття забезпечення в юридичній науці, його види, поняття експертної діяльності, можна дійти таких висновків. Поняття «експертне забезпечення» є значно ширшим, ніж поняття «експертна діяльність», та включає зазначені вище види діяльності. Експертне забезпечення потрібно розглядати безпосередньо як діяльність, спрямовану на вирішення завдань кримінального судочинства, та як окрему наукову теорію, що містить певну систему знань щодо ефективного використання засобів і методів такої діяльності. Отже, під експертним забезпеченням досудового розслідування потрібно розуміти окреме вчення, що є системою наукових положень і рекомендацій щодо оптимального комплексу дій з постачання суб'єктам судово-експертної діяльності необхідних науково-методичних, правових, матеріально-технічних, інформаційних, організаційних, кадрових та інших ресурсів для вирішення покладених на них завдань.

Список використаної літератури

1. *Словник української мови* : в 10-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1972. — Т. 3.
2. *Терміни і поняття в законодавстві України* : наук.-практ. слов.-довід. / укл. О. Ф. Скакун, Д. М. Бондаренко. — Харків : Еспада, 2003. — 512 с.
3. Єрусалімов І. О. Поняття «забезпечення» у юридичній науці / І. О. Єрусалімов // *Науковий вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ*. — 2007. — Вип. 1. — С. 11—16.
4. *Іщенко А. В.* Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. — 212 с.
5. *Кримінальний процес* : підручник / [Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. та ін.] ; [за ред. Тацій В. Я., Грошевого Ю. М., Капліної О. В., Шилов О. Г.]. — Харків : Право, 2013. — 824 с.
6. *Чучукало О. І.* Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / О. І. Чучукало. — К., 2004. — 18 с.

7. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія / Є. Д. Лук'янчиков. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. — 360 с.

8. Винберг А. И. Совершенствование деятельности судебно-экспертных учреждений по технико-криминалистическому обеспечению раскрытия и расследования преступлений : учеб. пособ. / А. И. Винберг. — М. : Академия МВД СССР, 1988. — 77 с.

9. Волинский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : пособие / В. А. Волинский. — М. : Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994. — 80 с.

10. Криминалистика : учебник / под. ред. В. А. Образцова. — М. : Юристъ, 1999. — 744 с.

11. Бахін В. П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В. П. Бахін, В. К. Лисиченко // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів : зб. наук. праць. — К. : Укр. акад. внутр. дел, 1996. — С. 5—8.

12. Гора И. В. Научно-методическое обеспечение расследования преступлений : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Гора Ирина Витальевна. — К., 1996. — 176 с.

13. Ищенко А. В. Организационные аспекты научного обеспечения проблем следственной тактики / А. В. Ищенко // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. — К. : Укр. акад. внутр. дел, 1992. — С. 57—66.

14. Ищенко А. В. Научное обеспечение практики борьбы с преступностью / А. В. Ищенко, Н. С. Карпов. — К. : Центр учеб. лит-ры, 1997. — 110 с.

15. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / В. В. Бірюков. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. — 664 с.

16. Ищенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. / Ищенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. — К. : Центр навч. літ-ри, 2007. — 160 с.

17. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Лисенко Володимир Васильович. — К., 2005. — 499 с.

18. Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / К. Є. Поджаренко. — К., 2009. — 18 с.

19. Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / Л. П. Паламарчук. — К., 2009. — 18 с.

20. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / О. В. Таран. — К., 2005. — 19 с.

21. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / А. В. Хірсін. — К., 2006. — 18 с.

22. Чаплинский К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / К. О. Чаплинский. — Дніпропетровськ, 2011. — 36 с.

23. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія / І. В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. — 454 с.

24. *Сегай М. Я.* Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність / М. Я. Сегай // Вісник Академії правових наук. — 2003. — № 2-3. — С. 740—762.

25. *Стрілець Г. О.* Генезис системи судово-експертних установ у Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г. О. Стрілець. — К., 2009. — 16 с.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2018 р.

УДК 343.123.12:343.147:343.6

П. Є. Антонюк, кандидат юридичних наук,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТОМ СМЕРТІ ЛЮДИНИ

Розглянуто нормативний та методичний аспекти окремих питань взаємодії учасників огляду місця події за фактом смерті людини. Проведено аналіз нормативно визначеного розподілу повноважень між суб'єктами цієї процесуальної дії, обґрунтовано хибність існуючої слідчої практики збирання доказової інформації під час огляду трупа та пов'язаних з цим питань взаємодії.

Ключові слова: взаємодія, огляд трупа, огляд місця події, спеціаліст, інспектор-криміналіст, спеціальні знання.

Рассмотрены нормативный и методический аспекты отдельных вопросов взаимодействия участников осмотра места происшествия по факту смерти человека. Проведен анализ нормативно определенного распределения полномочий между субъектами этого процессуального действия, обоснована ошибочность существующей следственной практики сбора доказательственной информации при осмотре трупа и связанных с этим вопросом взаимодействия.

Ключевые слова: взаимодействие, осмотр трупа, осмотр места происшествия, специалист, инспектор-криминалист, специальные знания.

The article deals with separate issues of interaction of the normative and methodological nature between the participants who reviews the place of the event on the fact of human death. The analysis of the normatively defined division of powers between the subjects of this procedural action is carried out. On the basis of the analysis, the falsehood of the existing investigative practice in gathering evidence in the inspection of the corpse and related interoperability issues is substantiated.

Key words: interaction, examination of a corpse, inspection of the scene, specialist, forensic inspector, special knowledge.

Процес розслідування злочинів — завжди складний тривалий процес, у якому задіяно багато суб'єктів з відповідними повноваженнями. Здійснюючи свої повноваження на кожному етапі встановлення істини, ці суб'єкти вступають у вимушені або свідомі відносини між собою, тобто взаємодіють.

Залежно від форми взаємодії під час розслідування злочинів та її результатів прийнято виокремлювати процесуальну та непроцесуальну взаємодію, а залежно від рівня взаємовідносин виокремлюють взаємодію структурних одиниць у межах одного правоохоронного органу, взаємодію органів і підрозділів правоохоронно-

го відомства з іншими органами та підрозділами, представниками громадськості тощо [1, с. 280—281].

Питання взаємодії суб'єктів у процесі виявлення та розслідування злочинів і запобігання їм були предметом наукового дослідження Р. С. Белкіна, Б. А. Вікторова, А. Ф. Волобуєва, І. Ф. Герасимова, І. М. Гуткіна, О. Ф. Долженкова, В. П. Дробота, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. П. Козаченка, В. П. Корж А. Г. Лекаря, Є. В. Лизогубенка, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, В. М. Малюги, Д. Й. Никифорчука, І. В. Озерського, М. А. Погорецького, О. М. Порубова, М. В. Салтевського, М. О. Селіванова, І. В. Сервецького, І. М. Сорокотягіна, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та багатьох інших.

Метою цієї статті є узагальнення та аналіз нормативного та методичного аспектів окремих питань взаємодії учасників огляду місця події за фактом смерті людини.

Зрозуміло, що ефективність процесуальної форми взаємодії безпосередньо залежить від правового регулювання цієї діяльності, наявності чітко визначеного алгоритму дій для всіх суб'єктів, включених до процесу розслідування злочинів. При цьому саме нормативне розмежування функцій, компетенції та повноважень між суб'єктами-учасниками процесуальної діяльності дає змогу уникнути конфліктних ситуацій та їх впливу на ефективність процесу розслідування злочинів, забезпечити отримання результатів цієї діяльності без порушення визначених засад кримінального процесу. Особливої важливості дотримання зазначеної вимоги набуває під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на пошук, виявлення та збирання доказів, зокрема під час проведення огляду місця події за фактом смерті людини.

Процесуальний порядок огляду трупа визначено в ст. 238 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), а саме [2]:

- «огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта» (законодавець визначає кваліфікацію спеціаліста, якого обов'язково залучають для надання технічної допомоги слідчому під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії);

- «огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з дотриманням правил цього Кодексу про огляд житла чи іншого володіння особи» (законодавець відокремлює труп як об'єкт огляду від місця події й наголошує на важливості та невідкладності проведення цієї слідчої (розшукової) дії, дозволяючи проводити її до внесення відомостей в Єдиний реєстр судових розслідувань (частина третя ст. 214 КПК України);

- «після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті» (законодавець визначає подальший «процесуальний статус» трупа — об'єкта експертного дослідження);

- «труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті».

Важливим в аспекті аналізу взаємодії є те, що судово-медичний експерт або лікар, яких залучають до проведення огляду трупа згідно зі ст. 238 КПК України, беруть участь у кримінальному провадженні як спеціалісти, яких наділено процесуальними правами, обов'язками та повноваженнями відповідно до ст. 71—72 КПК України.

На міжвідомчому рівні порядок залучення працівників закладів Міністерства охорони здоров'я до діяльності правоохоронних органів за фактом смерті людини регламентується спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 р. № 807/1193/279 «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини» (далі — Порядок) [3].

Зміст зазначеного Порядку потребує окремого аналізу, який виходить за межі кола питань взаємодії, тому доцільно обмежитися лише оглядом тих положень, які стосуються безпосереднього предмета розгляду.

У п. 2 р. II Порядку зазначено, що «у випадках повідомлення органів та підрозділів Національної поліції про смерть людини за наявності ознак насильницької смерті або підозри на таку до приїзду працівників поліції на місце події працівникам закладів охорони здоров'я забороняється порушувати обстановку за місцезнаходженням трупа, переміщати його, дозволяти такі дії присутнім на місці події особам, у тому числі родичам померлих, видавати лікарське свідоцтво про смерть... або фельдшерську довідку про смерть...».

У п. 1 р. III Порядку визначено, що «огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта».

Згідно з п. 2 р. IV Порядку «у разі надходження повідомлення про факт насильницької смерті людини чи підозри на таку або встановлення таких фактів під час огляду трупа (частини трупа) людини, що померла раптово або при нез'ясованих обставинах, а також трупа невстановленої особи на місце події виїжджають слідчо-оперативна група, працівники Експертної служби МВС та судово-медичний експерт або лікар, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта, та за необхідності інші спеціалісти».

«Про факт насильницької смерті людини невідкладно повідомляється прокурор. У таких випадках слідчий, прокурор проводять огляд місця події та трупа в порядку, передбаченому статтями 237, 238 Кримінального процесуального кодексу України, з обов'язковим застосуванням фотозйомки (за необхідності — відеозйомки) і складанням схеми (плану, креслення) оглянутого місця» (п. 3 р. III Порядку).

Як свідчить наведений докладний текст Порядку, у ньому немає положень щодо розмежування компетенції працівників безпосередньо під час вчинення практичних дій, спрямованих на проведення огляду трупа, а саме: вилучення слідів кримінального правопорушення із самого трупа (частин трупа).

На відомчому рівні питання взаємодії працівників Міністерства внутрішніх справ врегульовано наказами МВС України:

– від 07.07.2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» (далі — Інструкція № 575) [4];

– від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» (далі — Інструкція № 1339) [5].

В Інструкції № 575 визначено повноваження інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста) на місці події після надходження до органу, підрозділу поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення (р. II). Зокрема, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст) на місці події:

«1) надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;

2) з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей;

3) виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення;

4) проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертає увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;

5) відповідає за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених про це даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього».

Під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи (р. IX) інспектор-криміналіст (технік-криміналіст):

«1) під час огляду місця події за дорученням слідчого проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, виготовляє відбитки та зліпки наявних слідів, за необхідності складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця події чи окремих речей;

2) під час фіксації слідчим виявленої слідової інформації в протоколі огляду місця події надає допомогу щодо опису специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, способи виявлення та фіксації);

3) за дорученням слідчого виготовляє фототаблицю огляду місця події, стенограму, аудіо-, відеозапис процесуальної дії, схеми, зліпки, здійснює упакування носіїв комп'ютерної інформації та інших об'єктів та матеріалів, які долучаються як додатки до протоколу огляду місця події».

В Інструкції № 1339 повноваження спеціалістів (інспекторів-криміналістів), залучених до проведення огляду місця події, викладено так (р. IV):

– «дії спеціалістів, які безпосередньо пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням слідів і речових доказів, здійснюються відповідно до тактики огляду місця події та методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень»;

– «перед переміщенням об'єкта (з метою огляду та виявлення слідової інформації) спеціалістом здійснюється його вузлова фотозйомка»;

– «під час проведення пошуку та виявлення слідів спеціалісти застосовують наявні технічні засоби та використовують насамперед неруйнівні методи їх виявлення, а в разі недосягнення позитивного результату — руйнівні методи виявлення слідової інформації»;

– «перед використанням руйнівних методів пошуку слідів спеціалісти повинні отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначитися з пріоритетом слідової інформації, яка підлягає виявленню, з метою подальшого проведення експертних досліджень у лабораторних умовах»;

– «про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації спеціалісти інформують слідчого. Під час огляду здійснюються фотографування та вилучення виявлених об'єктів, фіксуються методи їх виявлення із зазначенням про це у протоколі ОМП»;

– «під час фіксації виявленої слідової інформації в протоколі спеціалісти надають допомогу слідчому в описі специфічних ознак (вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, спосіб виявлення)»;

– «за можливості сліди вилучаються разом з об'єктами-слідоносіями. У разі неможливості вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносієм спеціалістом здійснюється їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків та зліпків) цих слідів. Уся слідова інформація, об'єкти-слідоносії та інші предмети упаковуються за допомогою спеціаліста згідно з установленими вимогами та передаються слідчому, який здійснює огляд».

Зазначена редакція документа, на наш погляд, має характер методичних рекомендацій, що не зовсім відповідає природі нормативного акта, тому що не встановлює чітких повноважень інспекторів-криміналістів при роботі з певними видами доказової інформації.

Отже, проведений аналіз нормативних актів дає змогу констатувати, що законодавець:

– чітко відмежовує труп людини як об'єкт огляду від інших об'єктів огляду, у тому числі й місця події;

– визначає лише одного обов'язкового спеціаліста як носія спеціальних знань для проведення огляду трупа — фахівця в галузі медицини (судово-медичний експерт або лікар);

– чітко вказує на подальший «процесуальний статус» трупа, огляд якого проводять — об'єкт експертного дослідження;

– не встановлює чітких повноважень працівників правоохоронних органів та працівників закладів Міністерства охорони здоров'я щодо роботи з будь-якою доказовою інформацією.

Нормативна невизначеність окремих питань взаємодії суб'єктів під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події за фактом смерті людини та огляду трупа, поєднана із сучасними проблемами техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування призводять до методичних помилок слідчих під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій, що може мати негативний вплив на подальший процес розслідування [6, с. 16—18]. Йдеться насамперед про доручення слідчого інспектору-криміналісту (техніку-криміналісту) щодо вилучення слідової інформації із самого трупа під час проведення огляду нігтьових пластин або їх частин, волосся, зразків вмісту ротової порожнини, змивів з долонних поверхонь рук тощо. Аргументуються подібні доручення положеннями зазначених вище відомчих наказів, процесуальним статусом слідчого як суб'єкта розслідування та спеціаліста як учасника кримінального процесу.

Така практика, на наш погляд, є хибною, методично неправильною й такою, що призводить до незворотних наслідків. Слідчий та інші суб'єкти взаємодії під час огляду трупа та місця події за фактом смерті людини мають розуміти, що:

– будь-які законні маніпуляції з трупом (частинами трупа), у тому числі й відокремлення від нього будь-яких об'єктів матеріального світу у вигляді зразків, зми-

вів, проб тощо може проводити лише носій спеціальних (медичних) знань — судово-медичний експерт або лікар, яких в обов'язковому порядку залучають для проведення цих слідчих (розшукових) дій;

– відокремлення від трупа будь-яких об'єктів матеріального світу у вигляді зразків, змивів, проб тощо є руйнівними методами стосовно трупа як об'єкта подальшого експертного дослідження, тому що незворотно змінює його властивості та ознаки;

– ураховуючи значущість усіх без винятку проявів біологічного організму для встановлення причин смерті — основного завдання судово-медичної експертизи трупа, проводити відбір будь-яких зразків, проб, змивів з трупа доречно лише після проведення такої експертизи з обов'язковим залученням спеціаліста в галузі медицини.

Правильній організації взаємодії всіх учасників огляду місця події за фактом смерті людини, на наш погляд, має сприяти не лише усвідомлення всіма суб'єктами методичних засад використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні, але й чітке правове регулювання компетенції, повноважень та порядку їх реалізації всіма учасниками відповідних слідчих (розшукових) дій.

Список використаної літератури

1. *Криміналістика* : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]. — Харків : Право, 2010. — 464 с.
2. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 10 лист. 2017 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. *Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 р. № 807/1193/279 «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17/paran7#n7>.
4. *Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/page>.
5. *Наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.
6. *Пілюков Ю. О.* Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України / Ю. О. Пілюков // *Криміналістичний вісник*. — 2016. — Вип. № 2 (26). — С. 13—19.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2018 р.

УДК 343.148

В. В. Дараган, кандидат юридических наук,
доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности
факультета подготовки специалистов для подразделений
криминальной милиции Днепропетровского
государственного университета внутренних дел

О МЕТОДИКАХ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКУМЕНТОВ, КАСАЮЩИХСЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В УКРАИНЕ

Рассмотрены вопросы усовершенствования методики экспертного исследования документов, касающихся использования государственных средств при проведении государственных закупок в Украине, что обусловлено необходимостью усовершенствования методики экспертного исследования использования бюджетных средств на закупку товаров, работ и услуг, а также необходимостью разработки методики определения суммы причиненных заказчиками убытков в случае несоблюдения ими требований законодательства в сфере государственных закупок.

Ключевые слова: государственные закупки, судебная экспертиза, судебно-экономическая экспертиза, эксперт, преступление, расследование.

Розглянуто питання вдосконалення методики експертного дослідження документів щодо використання державних коштів під час проведення державних закупівель в Україні, що зумовлено необхідністю вдосконалення методики експертного дослідження використання бюджетних коштів на закупівлю товарів, робіт і послуг, а також необхідністю розроблення методики визначення суми збитків, завданих замовниками у разі недотримання ними вимог законодавства у сфері державних закупівель.

Ключові слова: державні закупівлі, судова експертиза, судово-економічна експертиза, експерт, злочин, розслідування.

The questions of improved techniques of expert research documents relating to the use of public funds during the public procurement in Ukraine. Research has shown that today there is a need to improve methods of expert research documents relating to the use of public funds during the public procurement, as well as in the development and adoption of methods for determining the amount of damages caused to customers in the event of non-compliance with the requirements of legislation in the field of public procurement.

Key words: state procurements, forensic examination, judicial economic examination, expert, a crime, investigation.

Система государственных закупок является одним из мощнейших инструментов государственного регулирования экономики и выполнения социальных задач. От налаженного механизма государственных закупок зависит деятельность почти

всех государственных органов, предприятий, учреждений и организаций. Криминализация указанной сферы угрожает не только ее экономической безопасности, но и экономической безопасности государства в целом.

Трудности выявления и расследования преступлений в сфере государственных закупок состоят в том, что значительное количество следов, которые указывают на их совершение, недоступны непосредственному восприятию. Выявить такие следы и установить их принадлежность именно этому виду преступной деятельности, а также выявить и зафиксировать доказательную информацию невозможно без применения специальных знаний.

Преступления в сфере государственных закупок характеризуются значительным количеством способов их совершения. В первую очередь это обусловлено большим разнообразием общественных отношений, которые охватывает сфера государственных закупок. При выявлении и расследовании преступлений в сфере государственных закупок органы досудебного расследования сталкиваются с задачами, решение которых требует широкого применения специальных знаний в разных сферах деятельности (бухгалтерского учета, товароведения, метрологии и стандартизации, строительства, криминалистики и т. д.), а также знаний, присущих отдельным областям хозяйственной деятельности.

Одним из наиболее эффективных способов решения указанных задач является привлечение к процессу расследования разного рода экспертов, а также назначение и проведение разного рода судебных экспертиз.

Вышесказанное подтверждает необходимость изучения вопросов теории и практики формирования и применения методик экспертного исследования с целью их совершенствования и повышения эффективности их использования.

Проблемы расследования преступлений в сфере государственных закупок в Украине рассматривались в работах многих ученых, среди которых М. А. Брылев, В. И. Василичук, В. В. Коряк, А. М. Меденцев, С. В. Нагачевский, В. Р. Сливенко, Т. А. Часова и др.

Вопросы экспертного обеспечения проведения судебных экспертиз в сфере государственных закупок в Украине отражены в трудах И. В. Басанцова, С. И. Глущенко, А. М. Лысенко, И. А. Малик, Н. И. Панченко, И. О. Савченко, Н. Ю. Семенова и др.

Несмотря на довольно большое количество публикаций, связанных с изучением проблем экспертного обеспечения расследования преступлений в сфере государственных закупок, вопросы усовершенствования методики проведения экспертного исследования документов, касающихся использования государственных средств во время проведения государственных закупок в Украине требуют дополнительного изучения. Поэтому целью статьи является обоснование необходимости формирования новых методик проведения экспертного исследования документов, касающихся осуществления государственных закупок в Украине.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

- проанализировать методики судебных экспертиз для выявления тех из них, которые используются в рамках уголовного производства по делам, связанным с преступлениями в сфере государственных закупок;
- проанализировать методики, используемые при проведении экспертиз в рамках уголовного производства по делам, связанным с преступлениями в сфере

государственных закупок, для определения их соответствия условиям осуществления государственных закупок в Украине;

– опираясь на результаты анализа потребностей правоохранительных органов, а также проведенного анализа действующих методик, определить, методики проведения каких судебных экспертиз требуют на сегодняшний день разработки и внедрения.

Как известно, заключение эксперта является одним из источников доказательств в уголовном процессе. Выводы эксперта базируются на результатах экспертного исследования, которое проводится по определенной методике. От примененной методики экспертного исследования зависит как достоверность проведенного исследования, так и обоснованность сформулированных экспертом выводов [1, с. 1]

В Украине судебные экспертизы в целом и судебно-экономические экспертизы в частности проводятся по алгоритмам, предусмотренным аттестованными методиками, включенными в Реестр методик проведения судебных экспертиз. Используются также источники информации, не подлежащие аттестации, но обязательные для применения на территории Украины, в частности нормативно-правовые акты и нормативные документы (международные, национальные и отраслевые стандарты, технические условия, правила, нормы, положения, инструкции, рекомендации, перечни, установочные документы Госпотребстандарта Украины), а также действующие республиканские стандарты бывшей УССР и государственные классификаторы, отраслевые стандарты и технические условия бывшего СССР [2].

В случае необходимости при проведении экспертиз также может использоваться научно-техническая и справочная литература, перечень которой утверждается приказом Министерства юстиции Украины (не является исчерпывающим), информационные базы данных из сети Интернет, а также программные продукты, рекомендованные для использования в экспертной практике решением Координационного совета по проблемам судебной экспертизы при Министерстве юстиции Украины.

На сегодняшний день в Реестре методик проведения судебных экспертиз зарегистрировано более 70 методик по экономическим экспертизам. В рамках уголовного производства по делам, связанным с преступлениями в сфере государственных закупок, эксперты используют следующие методики по экономическим экспертизам [3]:

- Методы, способы и приемы, которые используются при проведении судебно-экономических экспертиз;
- Методика исследования судебно-экономической экспертизой вопросов нецелевого использования бюджетных средств;
- Методика решения судебно-экономической экспертизой вопросов причинения материального ущерба;
- Методика экспертного исследования использования бюджетных средств на закупку товаров, работ и услуг.

Указанные методики разработаны на основании нормативных актов, действующих на момент их создания, и понятно, что по своему содержанию они не всегда соответствуют новым задачам, которые ставятся на разрешение экспер-

та. Если в отношении первых трех методик проведения экспертных исследований претензий практически нет, то Методика экспертного исследования использования бюджетных средств на закупку товаров, работ и услуг давно устарела. Будучи разработанной и принятой еще в 2005 году, она не учитывает существенно изменившуюся нормативно-правовую базу осуществления государственных закупок в Украине.

Так, до 2008 года сфера государственных закупок регулировалась положениями Закона Украины от 22.02.2000 г. № 1490-III «О закупке товаров, работ и услуг за государственные средства», который 20 марта 2008 года утратил силу (Закон Украины «О признании утратившим силу Закона Украины «О закупке товаров, работ и услуг за государственные средства»).

Как следствие, было принято постановление Кабинета Министров Украины от 28.03.2008 г. № 274 «Об осуществлении закупок товаров, работ и услуг за государственные средства», которое, в свою очередь, утратило силу согласно решению Конституционного Суда Украины от 09.10.2008 г. № 22-рп/2008 о признании постановления не соответствующим Конституции Украины (неконституционным).

Очередное постановление Кабинета Министров Украины от 17.10.2008 г. № 921 «Об утверждении Положения о закупке товаров, работ и услуг за государственные средства» претерпело 25 изменений и дополнений (изменения вносились чаще одного раза в месяц) и также было отменено, после чего государственные закупки в Украине осуществлялись в соответствии с Законом Украины от 01.06.2010 г. № 2289-VI «Об осуществлении государственных закупок», за время действия которого в него также было внесено 33 изменения.

15 изменений было внесено и в Закон Украины от 10.04.2014 г. № 1197-VII «Об осуществлении государственных закупок».

На сегодняшний день государственные закупки в Украине осуществляются в соответствии с требованиями Закона Украины от 25.12.2015 г. № 922-VIII «О публичных закупках», который также не избежал изменений (их уже 7).

Таким образом, понятно, что вышеуказанная Методика не соответствует сегодняшним условиям осуществления государственных закупок в Украине. Рассмотрим более детально ее недостатки.

Согласно указанной Методике эксперту-экономисту при решении вопросов относительно нормативного обоснования использования государственных средств при закупке товаров, работ и услуг в пределах его компетенции необходимо исследовать соответствие предоставленной тендерной документации (готовится заказчиком) требованиям законодательства, документальную обоснованность соответствия тендерного предложения конкретному предмету закупки, экономическую целесообразность определения победителя и законодательные основания для отклонения других тендерных предложений. То есть в пределах судебно-экономической экспертизы определен алгоритм проведения исследования по соблюдению предприятиями, учреждениями и организациями требований законодательства, регламентирующего проведение закупки товаров (работ и услуг). В то же время в соответствии с Научно-методическими рекомендациями по вопросам подготовки и назначения судебных экспертиз и экспертных исследований «...решение вопросов относительно соблюдения комитетами конкурсных торгов требований законодательства, регламентирующего проведение закупки товаров

(работ и услуг) за бюджетные денежные средства, не относится к задачам экономической экспертизы...» [4, с. 445–446].

В названии Методики вместо понятия «бюджетные средства» следует использовать понятие «государственные средства», что позволит охватить не только средства бюджетного фонда, но и средства государственных предприятий. Кроме того, следует заменить слова «конкурсные торги» на «тендер», что будет соответствовать действующей нормативно-правовой базе.

Таким образом, Методика экспертного исследования использования бюджетных средств на закупку товаров, работ и услуг» требует доработки. Также для эффективного экспертного обеспечения правонарушений в исследуемой области необходимо создать несколько методик.

Так, по мнению старшего научного сотрудника Днепропетровского научно-исследовательского института судебных экспертиз Натальи Семеновой, которое она высказала во время выступления на семинаре, посвященном особенностям проведения и назначения судебно-экономической экспертизы, проходившем 6 декабря 2013 года в Днепропетровском государственном университете внутренних дел, в настоящее время в институтах судебных экспертиз Украины отсутствуют методики проведения экономических экспертиз, касающихся вопросов исследования документов об использовании государственных средств при проведении государственных закупок, а также вопросов определения суммы причиненных заказчиками убытков в случае несоблюдения ими требований законодательства в сфере государственных закупок, хотя это направление экспертной деятельности на сегодняшний день является одним из наиболее востребованных со стороны правоохранительных органов.

Необходимость разработки таких методик подтвердили и результаты опроса работников оперативных и следственных подразделений Национальной полиции Украины.

Формирование любой методики проведения экспертных исследований должно базироваться на достижениях науки и практическом опыте экспертного обеспечения. Нормы права, являющиеся результатом научной деятельности, безусловно, могут служить базой для разработки методик экспертного исследования, поскольку источником формирования методики в данном случае будет являться наука [1, с. 9–10].

Результаты проведенного научного анализа показали, что основой для разработки методики определения суммы причиненных заказчиками убытков в случае несоблюдения ими требований законодательства в сфере государственных закупок может стать методика, предложенная в 2009 году коллективом авторов в составе В. И. Василичука, П. В. Деревянко, Т. В. Дученко, М. Г. Рикова, Л. П. Скалозуба, В. Р. Сливенко (Методика определения суммы причиненного заказчиками убытков в случае несоблюдения ими требований действующего законодательства при осуществлении закупок товаров, работ и услуг за государственные средства). В указанной Методике предложен алгоритм расчета причиненного ущерба в следующих случаях: вследствие непроведения процедур; в результате разделения предмета закупки; вследствие нарушения процедур, в том числе при оценке тендерных предложений; вследствие нарушений при исполнении договора [5, с. 211–214].

Подводя итоги, можно сделать вывод, что на сегодняшний день назрела необходимость усовершенствования методики проведения экспертного исследова-

ния использования бюджетных средств на закупку товаров, работ и услуг, а также разработки и внедрения в практику методики определения суммы причиненных заказчиками убытков в случае несоблюдения ими требований законодательства в сфере государственных закупок.

Список использованной литературы

1. Орехова Е. П. Организационно-правовое обеспечение формирования и применения методики экспертного исследования : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.12 / Е. П. Орехова. — Мн., 2014. — 24 с.
2. Наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 р. № 1666/5 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08>.
3. Реєстр методик проведення судових експертиз [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rmpse.minjust.gov.ua/page/1>.
4. Савченко І. О. Актуальні аспекти змінення методик проведення судових експертиз / І. О. Савченко // Судово-економічна експертиза. — 2013. — Вип. 13. — С. 443–451.
5. Методика определения суммы причиненного заказчиками убытков в случае несоблюдения ими требований действующего законодательства при осуществлении закупок товаров, работ и услуг за государственные средства // Збірник методичних рекомендацій з викриття та документування злочинів у бюджетній сфері / [Скалозуб Л. П., Василичук В. И., Сливенко В. Р. та ін.]. — К. : Консоль, 2009. — 427 с.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2018 р.

УДК 343.98'06:004

О. В. Неня, кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник Державного
науково-дослідного інституту МВС України

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КІБЕРЗЛОЧИНИ

Розглянуто особливості кіберзлочинності як суспільно-небезпечного явища, розкрито її поняття та наведено найпоширеніші її види. Окреслено та проаналізовано окремі проблемні питання криміналістичних досліджень злочинів у сфері високих технологій крізь призму розуміння поняття «матеріальний», яке застосовують до об'єктів таких досліджень.

Акцентовано увагу на необхідності розроблення сучасних комплексних криміналістичних технологій дослідження об'єктів кіберзлочинів, а також запропоновано можливі напрями розвитку таких технологій.

Ключові слова: кіберзлочинність, кіберпростір, глобалізація, матеріальний об'єкт, технології.

Рассмотрены особенности киберпреступности как общественно-опасного явления, раскрыто ее понятие и приведены самые распространенные ее виды. Определены и проанализированы отдельные проблемные вопросы криминалистических исследований преступлений в сфере высоких технологий через призму восприятия понятия «материальный», которое применяется к объектам таких исследований.

Акцентируется внимание на необходимости разработки современных комплексных криминалистических технологий исследования объектов киберпреступлений, а также предложены возможные направления развития таких технологий.

Ключевые слова: киберпреступность, киберпространство, глобализация, материальный объект, технологии.

The features of cybercrime as a socially dangerous phenomenon are considered; its concepts and most widespread types are revealed. Several specific issues of forensic crime investigations in the field of high technologies are outlined and analyzed, in view of the understanding of the concept «material» that applies to the objects of such research.

The necessity of the development of modern criminological technologies for the study of the objects of cybercrime, as well as possible directions of the development of such technologies is empathized.

Key words: cybercrime, cyberspace, globalization, material object, technology.

Не є таємницею, що процеси глобалізації та широке проникнення нових інформаційних технологій у всі сфери життя суспільства, крім їх безперечних переваг, породжують низку викликів і проблем, зокрема й у криміналістиці.

Нині на тлі зміни структури злочинності, у якій особливе місце займає діяльність добре технічно оснащених груп (що, до речі, істотно ускладнює процес ви-

явлення та розслідування злочинів), реальністю стала нова форма злочинності — злочинність у сфері високих технологій або кіберзлочинність, яка не обмежується кордонами окремих країн і активно набуває міжнародного характеру.

Інтенсивна інтелектуалізація злочинної діяльності, зокрема у сфері високих технологій, яка дедалі частіше активніше виходить за традиційні межі, породжуючи нові об'єкти криміналістичних досліджень та питання щодо їх матеріальності, вимагає адекватної протидії з боку правоохоронних органів.

Наукових робіт, присвячених суто питанням криміналістичного розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій, на жаль, обмаль. Окремі аспекти окресленої проблематики порушували науковці Д. С. Азаров, П. Д. Біленчук, О. В. Бойченко, С. М. Гусаров, А. М. Ключко, В. Д. Козюра, Є. Д. Лук'янчиков, О. В. Манжай, В. В. Марков, Л. П. Мотлях, Д. Й. Никифорчук, В. Г. Паламарчук, Д. В. Пашнев, В. Д. Пчолкін, О. А. Севідов, Р. Л. Степанюк, О. І. Хахановський, В. О. Хорошко, Ю. А. Чаплинська, М. Г. Щербаковський, О. О. Юхно.

Водночас у сучасних умовах криміналістичне забезпечення виявлення і розслідування кіберзлочинів потребує вдосконалення з огляду на те, що традиційні заходи та прийоми нині вже не є дієвими й достатніми, дослідження проблем якого і становить мету цієї статті.

Для подальшого розгляду обраної проблематики слід визначитися з окремими поняттями, зокрема стосовно кіберпростору, у якому вчиняють кіберзлочини.

Основним законодавчим актом у сфері, про яку йдеться, є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який набув чинності 09.05.2018 р. Закон визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їх діяльності із забезпечення кібербезпеки. Згідно із Законом кіберпростір — це «середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних» [1].

Досить ємним є визначення кіберпростору, наведене в монографії за загальною редакцією А. В. Захарова [2]: кіберпростір — це інформаційний простір, що моделюється за допомогою комп'ютера, у якому містяться дані про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в математичному, символічному чи будь-якому іншому вигляді і такі, що перебувають у процесі руху локальними і глобальними комп'ютерними мережами, або відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їх зберігання, оброблення і передачі.

Згідно із Законом кіберзлочинність — це «сукупність кіберзлочинів», а «кіберзлочин (комп'ютерний злочин)» — суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України» [1].

Фахівці ООН визначили кіберзлочинність так: у вузькому сенсі це поняття стосується виключно комп'ютерних злочинів, які є різновидом кіберзлочинів, а в широкому воно охоплює всі засоби доступу до кіберпростору. Тобто кіберзлочинність — це сукупність злочинів, що здійснюються в кіберпросторі за допомогою комп'ютерних систем або через комп'ютерні мережі, а також інших засобів доступу до кіберпростору, у межах комп'ютерних систем або мереж, і проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних. Кіберзлочин — це суспільно небезпечне діяння, що здійснюється в кіберпросторі і посягає на громадську безпеку, власність, права людини, інші охоронювані законом відносини, необхідним елементом механізму підготовки, вчинення, приховування та відображення якого є комп'ютерна інформація, яка виступає в ролі предмета або засобу злочину [3].

У Конвенції про кіберзлочинність, прийнятій в Україні 23.11.2001 р., виокремлено 4 групи кримінальних правопорушень у сфері високих технологій [4]:

1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, нелегальне перехоплення, втручання у дані, втручання в систему, зловживання пристроями);

2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (підробка, пов'язана з комп'ютерами, шахрайство, пов'язане з комп'ютерами);

3) правопорушення, пов'язані зі змістом (правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією);

4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав.

На сьогодні найпоширенішими видами кіберзлочинів є [5; 6]:

– кардинг — використання в операціях реквізитів платіжних карт, отриманих з персональних комп'ютерів (безпосередньо або через програми віддаленого доступу: «троян», «боти»), платіжних і розрахункових систем тощо;

– вішинг — вид шахрайства з використанням «соціальної інженерії» та телефонної комунікації, спрямований на отримання конфіденційних даних власника платіжної карти;

– фішинг — вид шахрайства, спрямований на отримання доступу до рахунків і паролів клієнтів платіжних систем;

– онлайн-шахрайство — вид шахрайства, спрямований на отримання грошей з використанням віртуальних інтернет-аукціонів, інтернет-магазинів, сайтів тощо;

– соціальна інженерія — це злочинна руйнівна технологія управління діями людини в Інтернет-просторі, яка використовує фактор слабкостей людини;

– протиправний (деструктивний) контент (гібридні технології), спрямований на пропагування екстремізму, тероризму, наркоманії, порнографії, культів жорстокості, насильства, смерті, у тому числі з використанням гібридних технологій;

– мальваре — створення та розповсюдження вірусів і шкідливого програмного забезпечення;

– рефайлінг — незаконна підміна телефонного трафіка;

– піратство — незаконне використання та розповсюдження інтелектуальної власності в Інтернет-просторі;

– кард-шарінг — надання незаконного доступу до перегляду супутникового та кабельного телебачення;

– кібершпіонаж (комп'ютерний шпіонаж або «кіберрозвідка») — злочин, який реалізується завдяки «обходу» (зламу) систем комп'ютерної безпеки із застосу-

ванням шкідливого програмного забезпечення (наприклад, «троянський кінь») і спрямований на несанкціоноване отримання інформації з метою набуття особистої, економічної, політичної або військової переваги тощо.

Перелік найрозповсюдженіших видів кіберзлочинів не є сталим, адже постійний розвиток інформаційних технологій сприяє тому, що кіберзлочини стають дедалі багатограннішими та складнішими, а отже, їх перелік постійно розширюється.

Безперечно, проблема використання досягнень науки і техніки в злочинних цілях у сфері, про яку йдеться, пов'язана з одним із найважливіших інтеграційних процесів — створенням інтернаціональної по суті і глобальної за формою мережі Інтернет, яка об'єднує мільйони комп'ютерів.

Крім того, інтеграція телекомунікаційних мереж та їх конвергенція, поява можливості мобільного доступу до мережі Інтернет і постійне вдосконалення пристроїв доступу до неї (у тому числі портативних мобільних телефонів, комунікаторів тощо), створює нові можливості для зловживання інформаційними технологіями.

Таким чином, стрімкий розвиток комп'ютерних технологій та мереж і проникнення їх у різні сфери людської діяльності змінили характер злочинних посягань і породили нові їх форми, а отже, нові об'єкти криміналістичних досліджень, які значною мірою можуть відрізнятися від «звичайних» об'єктів як за формою, так і змістом [7].

Проведення таких досліджень (зокрема, судових експертиз) під час розслідування кіберзлочинів дає змогу встановити причинно-наслідковий зв'язок між вчиненим діянням і його негативними наслідками. З огляду на те, що поняття предмета й об'єкта судової експертизи належать до числа ключових у теорії та практиці судової експертології, доцільно докладніше зупинитися на їх визначенні, тим паче, що, зокрема, поняття об'єкта судової експертизи є неоднозначним з точки зору науки і практики.

З позиції наукової галузі знання об'єкт судової експертизи являє собою рід (вид) об'єктів, будь-який клас, категорію предметів, що характеризуються загальними властивостями [8].

З погляду практичної діяльності думки вчених щодо визначення поняття об'єкта в спеціальній літературі різняться. Основні визначення зводяться до того, що об'єкти — це [9]:

- тільки матеріально фіксовані об'єкти: предмети, речова обстановка або її елементи;
- матеріальні об'єкти і процеси.

При цьому науковці розуміють властивість «матеріальності» у кількох вимірах, серед яких філософське розуміння стосується поняття «матерія» (існує незалежно від свідомості, протилежне духовному) та розуміння ознаки матеріальності у вигляді набуття відчутної форми, речової, предметної властивості [10]. Тобто сигнал і фізичний процес є матеріальними в першому розумінні, але не мають ознак матеріальності в другому розумінні. Очевидно, що саме друге розуміння матеріальності покладено в основу, наприклад, поняття документа як речового доказу — певного предмета або речі (матеріального об'єкта).

Деякі криміналісти, зокрема А. І. Вінберг, Т. В. Авер'янова, М. М. Ростов, Т. В. Сахнова, розглядаючи об'єкти судової експертизи як системні утворення, зазначають, що всі вони характеризуються матеріальною природою (у тому числі матеріальна ре-

чова обстановка) [11; 12]. Інші вчені, у тому числі Ю. К. Орлов, Р. С. Белкін, вважають, що експерт може вивчати такі об'єкти як процес, подію, явище [13; 14].

Проте, коли йдеться про кіберзлочини, коли глобальний інформаційний простір, інформаційне мегасередовище нематеріальні і за своєю суттю не можуть бути зведені до фізичного носія, у якому втілені, об'єктами криміналістичного (експертного) дослідження таких злочинів можуть бути нематеріальні «продукти». Зокрема, до таких нематеріальних об'єктів можуть належати утворена за допомогою комп'ютерних технологій віртуальна або додаткова (доповнена) реальність, віртуальні співтовариства, наприклад «Синій кит», криптовалюти тощо.

Віртуальна реальність (англ. — virtual reality (VR), штучна реальність) — створений технічними засобами світ (об'єкти та суб'єкти), який передається людині через її відчуття: зір, слух, нюх, дотик тощо. Віртуальна реальність імітує як вплив, так і реакції на вплив. Для створення переконливого комплексу відчуттів реальності комп'ютерний синтез властивостей і реакцій віртуальної реальності проводиться в реальному часі [15].

На відміну від віртуальної реальності, доповнена реальність лише вносить окремі штучні елементи в сприйняття реального світу.

Криптовалюта — різновид цифрової валюти, створення і контроль за якою базуються на криптографічних методах [16].

Зазначені нематеріальні об'єкти за формою можна порівняти з таким узагальненим об'єктом, як психічна діяльність людини в судово-психіатричній, судово-психологічній та комплексній психолого-психіатричній експертизі. Йдеться саме про узагальнений об'єкт, адже психічну діяльність людини можна представити як сукупність певних властивостей, які характеризують психічні процеси, психічні якості, психічні стани та властивості. Тому психічна діяльність людини в кожному з цих видів експертиз розглядається в комплексі з матеріальними джерелами інформації: документами, характеристиками, особистими записами, щоденниками, малюнками тощо.

Аналогічно кіберзлочини містять графічну, звукову та іншу інформацію (на певних носіях) і дають змогу експерту в галузі комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень допомогти слідчому (суду) установити обставини, які становлять об'єктивну сторону складу кримінального чи адміністративного правопорушення (наприклад, тексти, відео-, фотоматеріали можуть містити ознаки насилля, спонукання до самогубства або насилля, екстремізму тощо). Тобто самі по собі такі явища, як утворена за допомогою комп'ютерних технологій віртуальна або додаткова (доповнена) реальність, криптовалюти тощо, не можуть бути об'єктом дослідження. Об'єктами дослідження є інформаційні дані: текст, графіка, звук, відеоряд тощо, які розміщені на певних матеріальних носіях: жорстких дисках, серверах тощо [17].

Отже, вивчення подій, фактів, явищ та інших нематеріальних об'єктів здійснюється шляхом дослідження матеріальних носіїв інформації про них.

З огляду на те, що криміналістичне дослідження (у тому числі судова експертиза) об'єктів кіберзлочинів є одним із нових напрямів дослідження, а спектр об'єктів досліджень постійно збільшується та урізноманітнюється, теоретичні та методологічні основи криміналістичного дослідження кіберзлочинів остаточно не сформовано. Зокрема, серед криміналістів немає єдності поглядів на предмет, завдання і об'єкти криміналістичного дослідження кіберзлочинів.

Інформація, яку містять кіберзлочини, хоча і вважається об'єктом матеріального світу, водночас є елементом штучного середовища, створеним людиною, а отже, може існувати лише за допомогою спеціально пристосованих технічних засобів: електронно-обчислювальної техніки і електронних засобів зв'язку (системи телекомунікацій) тощо. Це, у свою чергу, зумовлює певні її властивості, зокрема:

- інформація в кіберпросторі є недоступною для безпосереднього людського сприйняття;
- певний зміст інформації не може бути однозначно закріплений за певним матеріальним носієм;
- матеріальний носій інформації в кіберпросторі (електромагнітне поле) неможливо індивідуалізувати;
- зміст інформації, як і її матеріальний носій можуть бути відокремлені один від одного без їх зміни;
- можливість швидкої зміни і видалення інформації, у тому числі шляхом віддаленого доступу і поза контролем осіб, що правомірно користуються цією інформацією;
- неможливість виділення точних і таких, що допускають єдине трактування, ознак, притаманних інформації в кіберпросторі тощо [18].

Підбиваючи підсумок, можна дійти висновку, що кіберзлочини за своєю суттю належать до злочинів високого інтелектуального рівня, тому ефективність і всебічність процесу криміналістичного пізнання такої злочинної діяльності багато в чому зумовлені його методологічною підготовленістю.

Криміналістичні дослідження забезпечуються конкретними методиками досліджень, які зазвичай містять дані про завдання дослідження, об'єкти, методи, алгоритми проведення робіт, критерії оцінки результатів і форми висновків.

Таким чином, в умовах глобалізації суспільства в межах єдиної стратегії боротьби з кіберзлочинами важливим завданням є розроблення сучасних комплексних криміналістичних технологій дослідження об'єктів цих злочинів. Основними напрямками розвитку таких технологій, на нашу думку, є пошук способу матеріалізації нематеріальних об'єктів дослідження або зміни підходів до дослідження об'єктів нематеріального характеру з добре вираженим вибором критеріїв для оцінки їх характеристик і властивостей.

Цікавим прикладом зміни підходів до дослідження окремих об'єктів нематеріального характеру може бути такий загальновідомий метод експертних оцінок, як суб'єктивна оцінка нелінійних спотворень звукового сигналу на основі суб'єктивного сприйняття. Цей метод уособлює серію суб'єктивних експертиз, організованих так: тридцять чотири експерти з перевіреними порогами слуху (середній вік — 21 рік) беруть участь у великій серії експериментів з оцінки якості звучання музикальних уривків (наприклад, чоловічий вокал з симфонічною музикою), до яких уведено різні види нелінійних спотворень.

Аналогічно гучність звуку можна оцінити за рівнем звукового тиску в децибелах або в суб'єктивних одиницях, за психоакустичним критерієм: фон, сон [19].

Список використаної літератури

1. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»: станом на 09 трав. 2018 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>.

2. *Государство, право, общество в условиях глобализирующегося мира* : монографія / [под ред. А. В. Захарова]. — Тамбов : ООО «Перспектив», 2016. — 413 с.
3. *Crimes related to computer networks* [Електронний ресурс] // Background paper for the workshop on crimes related to the computer Network A/CONF.187/10 // Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (Vienna, 10—17 April 2000). — Режим доступу : https://www.asc41.com/UN_Congress/10th%20UN%20Congress%20on%20the%20Prevention%20of%20Crime/013%20ACONF.187.10%20Crimes%20Related%20to%20Computer%20Networks.pdf. — Пер. з англ. — Режим доступу : https://www.asc41.com/UN_Congress/Russian/10R%20Desyatij%20Kongress/A_CONF187_10.pdf.
4. *Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001* : станом на 01. липня 2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575.
5. *Голуб А.* Кіберзлочинність у всіх її проявах: види, наслідки та способи боротьби [Електронний ресурс] / А. Голуб / — Режим доступу : <https://www.gurt.org.ua/articles/34602/>.
6. *Энциклопедии & Словари* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://enc-dic.com/word>.
7. *Номоконов В. А.* Киберпреступность как новая криминальная угроза [Электронный ресурс]. / В. А. Номоконов, Т. Л. Тропина // Библиотека криминалиста. — 2012. — № 1 (24). — С. 45—55. — Режим доступа : http://cripo.com.ua/?sect_id=1&aid=164985.
8. *Зинин А. М.* Судебная экспертиза : учебник / А. М. Зинин, Н. П. Майлис. — М. : Право и закон, 2002. — 320 с.
9. *Надгорный Г. М.* Объект автотехнической экспертизы / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1972. — Вып. 9. — С. 391—395.
10. *Словник української мови* : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1970—1980.
11. *Винберг А. І.* Гносеологический, информационный и процессуальный аспекты учения об объекте судебной экспертизы / Винберг А. І., Мирский Д. Я., Ростов М. М. // Вопросы теории и практики судебной экспертизы : сб. науч. трудов ВНИИСЕ. — М. : ВНИИСЭ, 1983. — С. 3—21.
12. *Аверьянова Т. В.* Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. — М. : Норма, 2009. — 480 с.
13. *Орлов Ю. К.* Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. — М. : Юрист, 2009. — 175 с.
14. *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. — 2-е изд. доп. — М. : Мегатрон XXI, 2000. — 334 с.
15. *Большая политехническая энциклопедия* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://polytechnic_dictionary.academic.ru/315.
16. *Щербик Е. Е.* Феномен криптовалют: опыт системного описания / Е. Е. Щербик // Концепт. — 2017. — № S1. — С. 56—64.
17. *Дьяконова О. Г.* Теоретические основы судебной экспертологии : монография / О. Г. Дьяконова. — М. : Проспект, 2017. — 480 с.
18. *Криминалистическое исследование компьютерной информации* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://textbook.news/kriminalistika_889/kriminalisticheskoe-issledovanie-kompyuterno-103044.html.
19. *Алдошина И. А.* Субъективная оценка нелинейных искажений [Электронный ресурс] / И. А. Алдошина. — Режим доступа : <http://albus-pro.ru/articles/20.html>.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2018 р.

УДК 343.983:623.454.24

В. П. Мороз, начальник відділу
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ДО ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ЕКСПЕРТІВ ЕКСПЕРТНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА ВИБУХУ, ТА ЇХ ВІДПОВІДНІСТЬ ВИБУХАМ РІЗНОЇ ПРИРОДИ

Розглянуто різновиди вибухів, які досліджують у державних спеціалізованих установах, що є суб'єктами судово-експертної діяльності в Україні, та їх відмінності. Досліджено питання розподілу експертних спеціальностей залежно від виду фізико-хімічних властивостей вибухів, проблеми, що виникають у зв'язку з цим на етапі огляду місця вибуху і призначення слідчим експертизи. Обґрунтовано доцільність існування вибухотехнологічної експертизи.

Ключові слова: вибух, конденсовані вибухові речовини, газоповітряні, пароповітряні та пилоповітряні суміші, фізичний вибух, вибухотехнічна експертиза, пожежно-технічна експертиза, вибухотехнологічна експертиза.

Рассмотрены разновидности взрывов, исследуемых в государственных специализированных учреждениях, являющихся субъектами судебно-экспертной деятельности в Украине, и их отличия. Исследованы вопросы разделения экспертных специальностей в зависимости от вида физико-химических свойств взрывов, проблемы, возникающие в связи с этим на этапе осмотра места взрыва и назначения следователем экспертизы. Обоснована целесообразность существования взрывотехнологической экспертизы.

Ключевые слова: взрыв, конденсированные взрывчатые вещества, газозоодушные, парозоодушные и пылезозодушные смеси, физический взрыв, взрывотехническая экспертиза, пожарно-техническая экспертиза, взрывотехнологическая экспертиза.

The paper studies explosions examined by the state forensic laboratories in Ukraine, difference between their types, division of specialization of forensic examiners depending on physical and chemical characteristics of explosions and problems that arise in course of crime scene investigation and submitting the exhibits for the laboratory examination, and practicability of such kind of analysis as 'explosion technological examination'.

Key words: explosion, condensed explosives, gas-air, steam-air and dust-air mixtures, physical explosion, explosion examination, fire and technical expertise, explosion-proof examination.

На сьогодні в державних судово-експертних спеціалізованих установах України вибухотехнічну експертизу проводять судові експерти таких спеціальностей:

- 5.1 «Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу»;
- 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху»;
- 5.3 «Прогнозування можливих наслідків застосування вибухових пристроїв»;

– 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів» [1; 2; 3].

Нові експертні спеціальності, які впроваджено в експертну практику упродовж останнього десятиліття, не завжди схвально сприймаються науковцями державних спеціалізованих експертних установ різних відомств, що призводить до певних ускладнень у практичній діяльності. Наприклад, експертну спеціальність 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів» визнано не всіма суб'єктами судово-експертної діяльності в Україні. Її впроваджено лише в експертних установах МВС України [1] і немає в переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей експертних установ Мін'юсту України та СБУ [2; 3]. Існує неоднозначність і з вирішенням питань ситуаційного характеру під час проведення вибухотехнічної експертизи. Так, у системі експертних установ Мін'юсту України та МВС України питання щодо можливості настання певних наслідків від вибуху вирішують як ситуаційні в межах спеціальності 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху» [1; 2], тоді як у СБУ — за окремою експертною спеціальністю 5.3 «Прогнозування можливих наслідків застосування вибухових пристроїв» [3].

Таким чином, сьогодні немає єдиного підходу до розподілу експертних спеціальностей під час дослідження вибухів у системі державних спеціалізованих експертних установ України, що спричиняє суттєві ускладнення в роботі та плутанину під час призначення судових експертиз процесуально уповноваженими органами й особами. Саме це й зумовлює актуальність обраної тематики дослідження.

З об'єктивних причин, зумовлених достатньо нетривалим періодом часу, що минув з моменту перерозподілу експертних спеціальностей, зазначена проблематика переважно залишалася поза увагою наукового загалу та не піддавалася системним науковим дослідженням. Однак деякі аспекти розподілу експертних спеціальностей, зокрема виокремлення напряму дослідження техногенних вибухів, разом з іншими проблемними питаннями були відображені в працях І. С. Таубкіна. Так, у праці «Судова експертиза техногенних вибухів. Організаційні, методичні і правові основи» він штучно виокремив з існуючих видів експертиз — вибухотехнічної та пожежно-технічної — вибухотехнологічну експертизу [4]. Вчений аргументував такий розподіл експертиз необхідністю існування окремого напряму дослідження вибухів, пов'язаного з нещасними випадками виробничого та експлуатаційного характеру, у яких наявний техногенний фактор.

Виокремлення в 2011 році в Україні як окремої експертної спеціальності 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів» (вибухотехнологічна експертиза), що фактично є «калькою» з доволі невдалого російського експерименту, зумовило виникнення низки непередбачуваних суперечностей і колізій під час упровадження її в практичну діяльність. Така ситуація, крім іншого, склалася через недостатність попередньої наукової розробки проблеми. Отже, виникає об'єктивна потреба розробити фактично новий підхід до розподілу компетенцій вибухотехніків за експертними спеціальностями, що зумовлює відповідність цієї праці критерію наукової новизни.

Відповідно, метою цієї статті є дослідження теоретичних і прикладних аспектів вироблення нового єдиного підходу до дослідження вибухів у всіх державних спеціалізованих експертних установах України як спеціального напряму криміналістичних експертиз.

У загальному розумінні вибухом вважають явище, пов'язане з раптовою зміною стану речовини, яке супроводжується різким звуковим ефектом і швидким ви-

діленням енергії, що призводить до розігріву, руху і стиснення продуктів вибуху та оточуючого середовища. Виникнення підвищеного тиску в середовищі вибуху викликає в навколишньому середовищі ударну хвилю з потужною руйнівною дією [5].

Загалом вибухи поділяють на хімічні та фізичні. До хімічних належать вибухи конденсованих вибухових речовин (далі — ВР) і вибухи газоповітряних, пароповітряних, пилоповітряних сумішей (далі — газо-, паро-, пилоповітряних сумішей). Під час таких вибухів відбувається хімічне перетворення речовини.

Фізичні вибухи пов'язані з процесом надшвидкої зміни агрегатного стану речовини, яка проходить без реакції хімічного перетворення.

Трапляються також комбіновані вибухи, що можуть відбуватися внаслідок фізичних і хімічних процесів. Зазначені процеси можуть проходити як одночасно, так і один за одним.

Ядерні та термоядерні вибухи пов'язані з більш фундаментальним перетворенням речовин (державні спеціалізовані експертні установи в Україні їх не досліджують). Під час ядерного вибуху атоми вихідної речовини перетворюються на ядра інших елементів, що супроводжується вивільненням енергії зв'язку елементарних часток (протонів і нейтронів), які входять до складу атомного ядра. Під час термоядерної реакції відбувається реакція синтезу речовини за умов дуже високої температури нагріву вихідної речовини; при цьому також вивільнюється енергія [4].

Вибухи конденсованих ВР. Під ВР розуміють індивідуальні речовини або суміші речовин, які здатні за певного зовнішнього впливу в певних умовах до швидкого хімічного перетворення, що супроводжується утворенням значної кількості нагрітих газів [6]. Під конденсованими ВР розуміють певні речовини, сполуки та механічні суміші, які перебувають у твердому та рідкому агрегатних станах [7]. Також до зазначених речовин як різновид відносять желеподібні та пластичні ВР. Вибух у цьому випадку спричинений реакцією хімічного перетворення ВР [5]. Для проходження реакції вибухового перетворення не потрібні будь-які допоміжні речовини (наприклад, кисень). Зокрема, органічні ВР мають внутрішньомолекулярно пов'язаний кисень, а вибухове перетворення сумішевих ВР системи «пальне + окислювач» зумовлене протіканням окислювально-відновлювальної реакції. Цей процес супроводжується великою швидкістю протікання хімічної реакції, великою швидкістю розповсюдження вибухової хвилі (може сягати кількох кілометрів за секунду), утворенням значної кількості газоподібних продуктів, виділенням значної кількості тепла. Фактор стримувального спротиву атмосфери на ударну хвилю зумовлює її максимальну руйнівну дію в безпосередній близькості від заряду ВР. У подальшому дія ударної хвилі поступово зменшується, затухає.

Вибухи газо-, паро-, пилоповітряних сумішей пов'язані з процесом горіння, що розповсюджується по об'єму таких сумішей. Їх основу становлять горючі гази, пара або пил. Доволі поширеними в експертній практиці є вибухи газоповітряної суміші на основі природного газу (у його складі 85—98 % метану) з повітрям [5]. Серед пароповітряних сумішей на практиці найчастіше трапляються вибухи суміші випаровувань бензину (чи інших світлих нафтопродуктів) або лакофарбових матеріалів з повітрям. Найпоширенішими видами небезпечних пилоповітряних сумішей є суміші на основі пилу деревини, вугілля або пилу перемелених зернових культур (муки).

У більшості зазначених сумішей під час виникнення горіння розповсюдження полум'я по вихідній суміші проходить з порівняно низькою швидкістю — не більше

кількох метрів за секунду. Так, швидкість розповсюдження полум'я по суміші метану (основному компоненту природного газу) становить 0,34 м/с, пропану — 0,39 м/с. Такий вид горіння може розглядатися як ламінарне горіння в об'ємі і називається дефлаграцією або спалахом. Дефлаграція здатна симетрично розповсюджуватися в усі боки від джерела запалювання. Вона характеризується хвилею тиску, який не має ударної дії. У хвилі дефлаграційного горіння, що самопідтримується, фронт реакції просувається в напрямку від згорілої суміші до незгорілої завдяки теплопровідності та конвекції. Завдяки підвищенню температури та (або) виникненню турбулентностей, пов'язаних з перешкодами на шляху розповсюдження горіння, швидкість розповсюдження хвилі може підвищитися до швидкості детонації, що часто-густо призводить до руйнування суцільних конструкцій (у тому числі й будівельних), які оточують осередок горіння (наприклад, швидкість детонації суміші метану з повітрям становить 1802 м/с, пропану — 1804 м/с) [5].

У цьому полягає принципова різниця між вибухом ВР і газо-, паро-, пилоповітряної суміші. Якщо під час вибуху ВР ударна хвиля має максимальну дію в безпосередній близькості від заряду і далі поступово затухає, то в зазначених сумішах біля місця займання швидкість горіння є найменшою, але, поступово прискорюючись за рахунок своїх властивостей і різноманітних сприятливих зовнішніх чинників, ударна хвиля сягає детонаційних швидкостей. При цьому сила ударної хвилі також залежить від концентрації суміші на різних ділянках. Перешкоди на шляху ударної хвилі від вибуху ВР сприяють зменшенню її дії, тоді як перешкоди на шляху розповсюдження дефлаграційного горіння, навпаки, призводять до виникнення турбулентностей і переходу хвилі до детонаційних швидкостей.

Фізичні вибухи. Головною особливістю природи фізичних вибухів є утворення надмірного тиску без проходження реакції хімічного перетворення. До цього типу вибухів належать вибухи ємностей, спричинені надмірним внутрішнім тиском, а саме: вибухи парових котлів, балонів з двоокисом вуглецю тощо. Так, заправка газових балонів понад норму в холодну пору року призводить до виникнення (за умови подальшого їх занесення до приміщень з температурою вище 0 °C) надлишкового тиску, що разом з перевищенням терміну їх експлуатації, корозією або дефектами оболонки спричиняє вибух [8]. В експертній практиці відомі випадки переоблення балонів вогнегасників з подальшою заправкою двоокисом вуглецю, що у разі підвищення температури навколишнього середовища призводило до різкого переходу речовини з рідкого стану в газоподібний, унаслідок чого відбувався вибух. Хоча двоокис вуглецю не є горючим газом, проте вибухи балонів, призначених для його зберігання, можуть бути небезпечними. Прикладом цього є випадок, що стався 25.03.2004 р. у цеху з виробництва мінеральної води в смт Красне Буського району Львівської області, коли вибухнув балон з двоокисом вуглецю, у результаті якого постраждало 5 робітників підприємства.

До фізичних вибухів відносять також явище фізичної детонації, що виникає при змішуванні гарячої та холодної рідин в умовах, коли температура однієї з них значно перевищує температуру кипіння іншої (наприклад, влиття рідкого розплавленого металу у воду). В утвореній паро-рідинній суміші випаровування може проходити у вигляді вибуху. Фізична детонація супроводжується виникненням ударної хвилі з надмірним тиском у рідкій фазі, що в окремих випадках перевищує 1000 атм [5]. Прикладом фізичної детонації є вибух вулкана Кракатау, що стався 27 серпня

1883 року внаслідок взаємодії розплавленої лави з морською водою. Потужність цього вибуху щонайменше в 10 разів перевищила потужність вибуху атомної бомби в м. Хіросімі. Унаслідок вибуху і подальшого цунамі загинуло приблизно 36000 людей. Звук від вибуху чули на відстані 3900 км, а на відстані 150 км (у м. Джакарті) ударна хвиля зривала дахи з будинків і двері із завіс. Іншим прикладом є вибух терикону, що стався поблизу м. Димитрова Донецької області (нині — м. Мирноград) у травні 1966 року, унаслідок якого загинуло понад 60 осіб і було повністю зруйновано селище Нахалівка поруч з териконом. Весняні зливи спричинили зсув частини терикону, у результаті чого велика кількість дощової води потрапила в його середину, де проходив термічний процес, температура якого перевищувала 1500 °С.

До фізичних вибухів належать також ті, що мають електричну природу [9]. Це і потужні іскрові розряди в газах (наприклад, блискавка), і вибухи металевих провідників при проходженні через них імпульсних струмів великої щільності (приблизно 10^7 А/см² за 10^{-5} ... 10^{-7} с). У цьому випадку енергія вибуху є привнесеною ззовні. Під час газових розрядів різниця електричних потенціалів вирівнюється за такий малий проміжок часу, що щільність виділеної при цьому енергії можна зіставити з аналогічними параметрами ядерних вибухів. Вибух електричних провідників зумовлений швидким випаровуванням металу, переходом його у стан плазми і подальшим її розширенням. Надзвичайно швидке нагрівання провідників зумовлює підняття температури вище точки кипіння металу. Утворені пари швидко розширюються з утворенням ударної хвилі. Тиск на фронті ударної хвилі під час такого вибуху може сягати кількох тисяч атмосфер [5]. Після осідання пари металу на оточуючих предметах спостерігається металізація.

Як видно з наведених прикладів, причина фізичних вибухів пов'язана зі швидкою зміною агрегатного стану речовини або невідповідністю міцнісних характеристик оболонок ємності — дії тиску зсередини.

Предметом вибухотехнічної експертизи є комплекс завдань, які вирішують стосовно ВР, вибухових пристроїв (далі — ВП), слідів їх застосування. За метою та суттю дослідження завдання поділяють на такі групи [10]:

- визначення належності виробу до категорії ВП, боєприпасів або засобів, що їх імітують (класифікаційні);
- визначення способу виготовлення, найменування, конструкції, принципу дії, призначення, сфери застосування та інших характеристик вибухотехнічного виробу, а також визначення стану ВП, придатності речовини або виробу до вибуху, вивчення конструкції засобу, що імітує ВП, установлення наявності або відсутності професійних знань і навичок у вибуховій справі за ознаками, що відбилися на матеріальних носіях (діагностичні);
- установлення загальної родової, групової (видової) належності, спільного джерела походження вибухотехнічних виробів, а також установлення цілого за частинами (ідентифікаційні);
- визначення можливості вибуху за конкретних обставин, можливих наслідків вибуху в конкретній обстановці, установлення наявності або відсутності реальної небезпеки для життя та здоров'я людей у конкретній ситуації, а також визначення відповідності масштабів руйнувань на місці події потужності (сили вибуху) конкретного вибухотехнічного виробу, вирішення інших ситуаційних завдань, пов'язаних із з'ясуванням обставин події (ситуаційні).

Відповідно вибухи конденсованих ВР досліджують експерти спеціальності 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху» (вибухотехнічна експертиза). Хімічні процеси перетворення ВР, установлення виду ВР належать до компетенції експертів спеціальності 5.1 «Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу».

Водночас в експертній практиці неодноразово траплялися випадки призначення слідчими та судами вибухотехнічної експертизи за фактом вибуху балонів або газо-, паро-, пилоповітряних сумішей. Імовірно, при цьому керувалися простим зіставленням назви спеціальності та факту вибуху (за загальним непрофесійним враженням і аварійна розгерметизація колеса автомобіля, що супроводжується характерним звуковим ефектом, також може здаватися вибухом). Разом з тим лише наявність заряду конденсованої ВР (що є однією з основних частин конструкції будь-якого ВР промислового або саморобного способу виготовлення), яка вибухнула, є головним фактором при відмежуванні цього виду експертиз від інших напрямів досліджень.

Згідно з Методикою комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху вибухотехнічна експертиза «повинна чітко відмежовуватись від експертиз, пов'язаних з вибухами на виробництві, транспорті тощо, спричиненими порушеннями технологічного процесу, правил техніки безпеки на виробництві і під час експлуатації промислових систем, під час проведення робіт, зберігання, транспортування, завантаження та розвантаження вибухонебезпечних речовин і матеріалів» [10]. У названих випадках експертизу мають проводити фахівці започаткованої у 2011 році спеціальності 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів» (вибухотехнологічна експертиза). Проте не зрозуміло, як саме заздалегідь (до проведення експертизи та закінчення досудового слідства) можна визначитися з тим, що вибух стався через, наприклад, порушення технологічного процесу, а не через диверсію на виробництві.

Предмет *пожежно-технічної експертизи* окреслений колом завдань, які вирішує експерт відповідної спеціалізації. Ці завдання можна поділити на чотири основні групи [11; 12]:

- 1) визначення місця виникнення початкового горіння (осередку пожежі);
- 2) характеризування динаміки розвитку пожежі в часі та просторі;
- 3) установлення механізму виникнення початкового горіння;
- 4) виявлення умов і обставин, що сприяли виникненню та розвитку пожежі.

До 2011 року дослідження вибухів газо-, паро-, пилоповітряних сумішей (зокрема, умов, які призвели до їх вибуху, та параметрів проходження процесу вибуху, здатності зазначених сумішей до вибуху, концентраційних меж їх запалювання, температури та швидкості розповсюдження ударної хвилі) входило до предмета дослідження за експертною спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки» (пожежно-технічна експертиза) і розглядалося як дослідження одного із різновидів процесу горіння (що проходить в об'ємі). Сьогодні вибухи цієї категорії продовжують вивчати у межах пожежної науки (зокрема в навчальних закладах їх вивчення є структурною частиною навчального курсу «Теорія розвитку та припинення горіння») [5; 13; 14; 15; 16]. Винятком є лише вибухи, які досліджувалися за експертною спеціальністю 10.15 «Дослідження причин та наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах» (гірничотехнічна експертиза).

З 2011 року вибухи газо-, паро-, пилоповітряних сумішей було штучно виключено з об'єктів дослідження пожежно-технічної експертизи та віднесено до дослідження за експертною спеціальністю 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів» (вибухотехнологічна експертиза). Водночас, слід зазначити, що цей вид вибухів може бути не лише наслідком аварійних ситуацій або недбалості. Непоодинокими є випадки підпалів і знищення майна із застосуванням легкозаймистих речовин (наприклад, бензину) та ініціюванням вибуху суміші парів бензину з повітрям, що не лише спричиняє пожежу, а й призводить до повної руйнації навіть будівель з бетону. Зрозуміло, що такі випадки є звичайною злочинною дією, а не аварією. Отже, до проведення експертизи та закінчення досудового слідства неможливо визначитися з причиною таких вибухів: чи це наслідок умисних дій, чи порушення норм пожежної безпеки.

До предмета вибухотехнологічної експертизи науковці відносять дослідження технічних і організаційно-технічних причин виникнення вибухів [4]. При цьому вибухотехнологічну експертизу завжди проводять (навіть якщо йдеться про вибух конденсованої ВР або об'єктів, що містять ВР) у випадках, якщо стався вибух:

- засобів підриву, боєприпасів або ВР — порушення правил їх виготовлення;
- ВР промислового виготовлення на підприємствах, що проводять вибухові роботи — порушення правил виготовлення, випробування, зберігання, перевезення та утилізації;
- боєприпасів — порушення правил їх застосування, зберігання, перевезення та утилізації;
- під час проведення промислових вибухових робіт у гірничій промисловості, будівництві тощо — порушення правил застосування, зберігання і перевезення ВР;
- у процесі оброблення металів вибухом (вибухове зварювання, вибухове штампування тощо) — порушення правил їх застосування, зберігання та перевезення.

До цього переліку також додається дослідження вибухів газо-, паро-, пилоповітряних сумішей (як зазначалося) та вибухи ємностей, які працюють під високим тиском. Отже, вважається, що предметом вибухотехнологічної експертизи може бути дослідження обставин і організаційно-технічних умов будь-якої природи (вибухи конденсованих вибухових речовин, газо-, паро-, пилоповітряних сумішей, фізичні вибухи), якщо вони сталися за певних умов на виробництві або в процесі їх законного використання.

У п. 2.1 «Основні терміни та визначення» Методики комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху викладено визначення різних видів вибуху [10]. Усі визначення поділено за типами фізичних або хімічних явищ, їх різновидів. Такий поділ явищ, коли їх розділяють і систематизують залежно від фізики та (або) хімії процесу, цілком відповідає науковому принципу. Винятком є лише визначення терміну «аварійний вибух», яке має юридичну складову та ознаки впливу на подію людського фактору: «вибух, що стався внаслідок порушення технології виробництва, помилок обслуговуючого персоналу або помилок, допущених під час проектування» [10]. Як свідчить наведене визначення, закріплені в ньому положення більше стосуються сфери експертизи безпеки життєдіяльності.

За такого підходу до розмежування експертних спеціалізацій як основний критерій їх поділу взято місце та умови, за яких стався вибух, а також певні юридичні

аспекти. Тобто розмежування проводиться за складом і місцем вчинення злочину (або нещасного випадку), хоча вид процесу (наприклад, хімічний вибух ВР та об'єктів, що їх містять) залишається незмінним. У такому разі немає підстав, що заважали б (у фаховому розумінні) експерту, який має право на проведення дослідження за експертною спеціальністю 5.2, дослідити цю подію і скласти повноцінний висновок. Тож підставою призначення вибухотехнологічної експертизи є обставини, які встановлюють лише після її проведення та завершення досудового слідства. З технічної та юридичної точок зору це принаймні є нелогічним.

Експерт, який проводить такі дослідження, має опанувати проведення вибухотехнічної експертизи (експертизи вибухів ВР, боєприпасів та інших пристроїв, що містять ВР), пожежно-технічної експертизи (оскільки об'ємні вибухи газо-, паро-, пилоповітряних сумішей є одним із видів горіння), металознавчої експертизи (дослідження міцнісних характеристик і характеру руйнації ємностей, що містили стиснені під високим тиском газу або рідини), експертизи безпеки життєдіяльності (визначення відповідності дій персоналу технологічному процесу, правилам безпеки на виробництві, правилам експлуатації, зберігання, перевезення різних вибухонебезпечних, горючих речовин, ємностей, що працюють під високим тиском, тощо). Кожен із зазначених напрямів досліджень є окремою науковою галуззю знань, що вивчають певні фізичні, хімічні або юридичні явища, які хоча і називають одним словом «вибух», проте (як зазначалося вище) мають кардинальні відмінності. Перепідготовка фахівця за зазначеними напрямами досліджень потребує фундаментального вивчення ним процесів, що належать до іншої, у тому числі несуміжної, галузі знань. Опанування цих знань на достатньому для експерта рівні автор вбачає практично нездійсненним завданням. Крім того, на підготовку такого експерта підуть роки, численні людські та державні фінансові ресурси. Набагато ефективніше і простіше вирішувати такі завдання за рахунок проведення комплексних експертиз, як буде розглянуто далі.

Як свідчать результати аналізу, в експертній практиці мали місце випадки дослідження комбінованих вибухів (наприклад, підрив за допомогою заряду конденсованої вибухової речовини газового балону з подальшим вибухом газоповітряної суміші, яка утворилася внаслідок розгерметизації балону, або вибух газового балону внаслідок дефектів (або механічних, корозійних пошкоджень) оболонки з подальшим вибухом газоповітряної суміші, що утворилася). У таких випадках питання, які цікавлять слідчого, вирішують шляхом призначення комплексних експертиз за відповідними спеціальностями.

Основним призначенням техніко-криміналістичного супроводження розкриття злочинів, як відомо, є сприяння швидкому та ефективному проведенню досудового слідства. При цьому робота спеціалістів на місці події має максимально сприяти чіткому розумінню явища, яке трапилося, слідчим, що не є фахівцем у сфері дослідження вибухів. Спеціалісти зазвичай уже під час огляду місця події можуть визначитися з тим, який саме вибух стався. Для вибуху конденсованих ВР вирішальною ознакою є наявність бризантної та фугасної дії, характерні залишки боєприпасів або елементів конструкції саморобного ВП. Для розгерметизації (у вигляді вибуху) ємностей від надмірного тиску зсередини характерним чинником є відсутність температурного впливу і бризантної дії на навколишнє середовище. Відмінності в характері руйнувань та їх впливу на навколишні предмети дають змогу попередньо

визначитися з тим, мав місце вибух ВР чи відбувся об'ємний вибух газо-, паро-, пилоповітряної суміші тощо. Спеціалісти, що здійснюють техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, мають орієнтувати слідчого щодо коректного призначення експертизи та вибору спеціальностей експертів, що забезпечить підготовку максимально повного й обґрунтованого висновку.

На підставі викладеного вище можна дійти таких висновків.

1. Доцільним є розмежування компетенції експертів експертних спеціальностей, що передбачають дослідження явища вибуху, за науковими галузями, що зумовлено передусім об'єктивною необхідністю отримання судовим експертом фундаментальних наукових знань у галузі, що вивчає конкретний вид вибуху як явище.

2. Проведення експертиз вибухів конденсованих ВР і пристроїв (виробів), які їх містять, незалежно від місця та умов, за яких вони сталися, необхідно залишити саме в межах компетенції судових експертів спеціальностей 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху» та 5.1 «Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу» (вибухотехнічна експертиза). Це стосується і ситуаційних вибухотехнічних досліджень, які наразі в експертних установах окремих відомств виділено в окрему експертну спеціальність. При цьому дослідження порушень у сфері охорони праці, промислового виготовлення боєприпасів, їх транспортування, експлуатації, утилізації тощо за потреби слід проводити в межах комплексних судових експертиз, тобто спільно з фахівцем, що проводить дослідження за експертною спеціальністю 10.5 «Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності» (експертиза безпеки життєдіяльності).

3. Доцільно повернути до меж компетенції судових експертів, що проводять дослідження за експертною спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки» (пожежно-технічна експертиза,) проведення експертизи вибухів газо-, паро-, пилоповітряних сумішей, оскільки цей процес вивчає пожежна наука, і за природою він пов'язаний з горінням в об'ємі та переходом від дефлаграційного горіння до детонації. За потреби, можливе проведення комплексної експертизи спільно з фахівцем, що має право проведення дослідження за експертною спеціальністю 10.5 «Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності» (експертиза безпеки життєдіяльності). Може мати сенс також існування напряду експертних досліджень за експертною спеціальністю 5.4 «Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів», проте за умов обмеження цієї спеціальності лише дослідженнями вибухів газо-, паро-, пилоповітряних сумішей.

4. Доцільним є залучення судових експертів, що проводять дослідження за експертною спеціальністю 8.17 «Дослідження причин руйнування виробів з металів і сплавів» (металознавча експертиза), до дослідження вибухів ємностей, які працюють під високим тиском (балони, парові котли тощо), оскільки саме вони потенційно спроможні встановлювати причини, що зумовили руйнацію металевих корпусів ємностей. Варто також зауважити, що під час дослідження залишків газових балонів часто виникає потреба у встановленні початкових рельєфних позначок, які визначають термін придатності балона до використання. У таких випадках допускається одночасне застосування трасологічних методик для встановлення знищених рельєфних зображень на металевих поверхнях.

Список використаної літератури

1. *Положення* про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС, затверджено наказом МВС України від 08.02.2017 р. № 102 (zareestrovaniy u Min'yosti Ukraini 01.03.2017 p. za № 275/30143) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17>.
2. *Положення* про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджено наказом Мін'юсти України від 03.03.2015 р. № 301/5 (zareestrovaniy u Min'yosti Ukraini 04.03.2015 p. za № 249/26694) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>.
3. *Положення* про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів, затверджене наказом СБ України від 24.12.2014 р. № 855 (zareestrovaniy u Min'yosti Ukraini 16.01.2015 p. za № 44/26489) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15>.
4. Таубкин И. С. Судебная экспертиза техногенных взрывов. Организационные, методические и правовые основы / И. С. Таубкин — М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2009. — 592 с.
5. Таубкин С. И. Пожар и взрыв, особенности их экспертизы / С. И. Таубкин. — М. : ВНИИПО, 1999. — 600 с.
6. *Взрывные устройства* промышленного изготовления и их криминалистическое исследование : учеб. пособ. / [Дильдин Ю. М., Мартынов В. В., Семенов А. Ю., Шмырев А. А.]. — М. : ВНКЦ МВД СССР, 1991. — 120 с. : 25 табл. : 101 ил.
7. Дубнов Л. В. Промышленные взрывчатые вещества / Дубнов Л. В., Бахареvич Н. С., Романов А. И. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Недра, 1988. — 358 с. : ил.
8. Степаненко С. Г. Дослідження пожеж : довід.-метод. посіб. / С. Г. Степаненко. — К. : Пожінформтехніка, 1999. — 224 с. : кольор. іл.
9. Чейс У. Г. Электрический взрыв проводников. / У. Г. Чейс, Г. К. Мур. ; [пер. с англ. Е. Т. Антропова] ; под ред. А. А. Рухадзе, И. С. Шпигеля. — М. : Мир, 1965. — 360 с.
10. *Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху* / [Прохоров-Лукін В. І., Пашенко В. І., Биков В. І. та ін.]. — К. : ТОВ «Еліт Прінт», 2011. — 216 с. : іл.
11. Зернов С. И. Пожарно-техническая экспертиза : учеб. пособ. / С. И. Зернов, В. А. Левин. — М. : ВНКЦ МВД СССР, 1991. — 79 с. : 8 ил.
12. Безвесільний В. Д. Розслідування та судові експертизи пожеж : довід.-метод. посіб. / В. Д. Безвесільний, О. Ф. Дьяченко. — Харків : ТОВ «Компанія СМІТ», 2007. — 360 с. : іл.
13. *Теорія розвитку та припинення горіння. Практикум* / [Тарахно О. В., Трегубов Д. Г., Жернокльов К. В. та ін.]. — Ч. II. — Харків : НУЦЗУ ; КП «Міська друкарня», 2010. — 513 с.
14. *Моделирование пожаров и взрывов* / [под. ред. Н. Н. Брушлинского, А. Я. Корольченко]. — М. : Изд-во «Пожнаука», 2000. — 492 с.
15. Демидов П. Г. Горение и свойства горючих веществ : учеб. пособ. / П. Г. Демидов, В. С. Саушев. — М. : РИО МВД СССР, 1975. — 279 с.
16. *Пожаровзрывоопасность веществ и материалов и средства их тушения* : в 2 кн. / [Баратов А. Н., Корольченко А. Я., Кравчук Г. Н. и др.]. — М. : Химия, 1990.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2018 р.

УДК 343.983 (477)

Є. С. Манько, головний експерт

Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ЇЇ ВЛАСТИВОСТІ, ЕЛЕМЕНТИ ТА ОЗНАКИ

Розглянуто питання зовнішності людини як об'єкта криміналістичного дослідження, її властивостей, елементів та ознак. Досліджено поняття «габітологія», «властивість», «ознака», «зовнішність (зовнішній вигляд) людини». Визначено різницю між поняттями «властивість» та «ознака». Охарактеризовано елементи зовнішності як об'єкта криміналістичного дослідження.

Ключові слова: габітологія, властивість, ознака, зовнішність (зовнішній вигляд) людини, елемент, обличчя, фізіогноміка.

Рассмотрены вопросы внешности человека, его свойств как объекта криминалистического исследования, элементов и признаков. Исследованы понятия «габитология», «свойство», «признак», «внешность (внешний вид) человека». Определена разница между понятиями «свойство» и «признак». Охарактеризованы элементы внешности как объекта криминалистического исследования.

Ключевые слова: габитология, свойство, признак, внешность (внешний вид) человека, элемент, лицо, физиогномика.

The article examines the appearance of a person as an object of forensic research, its properties, elements and signs. The concepts of «gabitology» «property», «feature», «appearance (appearance) of a person» are considered. The difference between the concepts of «property» and «sign» is determined. This classification of concepts «external signs» is indicated. Characterized elements of appearance as an object of forensic research.

Key words: habitology, property, sign, appearance (appearance) of a person, element, face, physiognomy.

Зовнішність людини можна визначити як зовнішній фенотип (сукупність усіх ознак (зовнішніх і внутрішніх) і властивостей організму, які можна спостерігати при анатомічних, фізіологічних, морфологічних і цитологічних дослідженнях) або зовнішній вигляд людини. Фенотип — це результат реалізації генотипу за певних умов зовнішнього середовища. Фізичний вигляд людини, зокрема, ті атрибути, які вважають важливими для фізичної привабливості (за антропологічними даними), істотно вплинули на розвиток особистості та соціальних відносин. Люди вкрай чутливі до свого зовнішнього вигляду (є припущення, що з причини еволюції).

Певні відмінності в зовнішньому вигляді людини є генетичними, інші є результатом досягнення певного віку, способу життя чи захворювання; багато з них є штучними, результатом втручання ззовні.

Деякі люди мають пов'язані з традиціями відмінності в зовнішності, наприклад скелетні форми (з етнічної приналежності), зокрема, подовжені частини тіла. Різні культури роблять різні акценти на зовнішності та на її важливості для соціального статусу.

Зовнішність має важливе значення для криміналістики, а також для всього процесу розслідування злочину, адже більшість діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, — це правопорушення, які вчиняють відкрито, тобто потерпілий та інші люди, присутні на момент його вчинення, бачать злочинця, особливості його зовнішності (обличчя, тіла тощо). Тому дослідження елементів зовнішності людини, її властивостей, ролі в криміналістиці та розроблення теоретичних і практичних положень щодо криміналістичної ідентифікації особи за рисами зовнішності є надзвичайно актуальним питанням сьогодення.

Основною метою цієї статті є визначення ролі та значення зовнішності в розкритті злочинів, дослідження особливостей портретної ідентифікації. Для досягнення цієї мети основну увагу приділено поняттю та характеристиці зовнішності з погляду криміналістики, вивченням якої займається такий її розділ, як габітологія (габітоскопія).

Для повного та об'єктивного розуміння поняття зовнішності недостатньо лише наук кримінального циклу, слід звертатися й до інших наук: антропології, психології, соціології тощо.

Проблему зовнішності людини в різні часи досліджували М. В. Салтевський, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, І. Ф. Вінніченко, А. А. Гусев, А. М. Зінін, Ю. І. Машимін, П. Г. Орлов, Г. М. Павлов, В. А. Снетков, Г. В. Соколов, В. С. Степанін, М. В. Терзиев, А. А. Топорков, П. П. Цветков та ін.

Так, М. В. Салтевський визначає зовнішність (зовнішній вигляд) людини як фізичну сторону, ознаки якої здавна використовують для розшуку і ототожнення людей, кримінальної реєстрації злочинців, у судовій експертизі тощо. З цією метою їх класифікують, а їх назви уніфікують згідно з міжнародними стандартами, що дає змогу використовувати їх у боротьбі зі злочинністю на міжнародному рівні — через Інтерпол [1, с. 97].

В. Т. Батичко вважає криміналістичне вчення про зовнішній вигляд людини (габітологію) як галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності фіксації зовнішнього вигляду людини в різних відображеннях і розробляє техніко-криміналістичні засоби та методи збирання, дослідження і використання даних про зовнішній вигляд з метою розкриття злочинів і запобігання їм [2, с. 97].

Учені академії ім. Ярослава Мудрого пропонують таке визначення: габітологія (габітоскопія криміналістична; від лат. *habitus* — вигляд, зовнішність і грец. *σκοπέω* — спостерігаю, вивчаю) — це галузь криміналістичної техніки, що охоплює систему теоретичних положень про зовнішні ознаки людини і сукупність методів та науково-технічних засобів, що забезпечують збирання, дослідження і використання цих ознак для ототожнення особи. В основі габітоскопії криміналістичної лежать дані анатомії, антропології та біології [3, с. 57].

А. П. Шеремет вважає габітологію галуззю криміналістичної техніки, яка вивчає зовнішні ознаки людини, їх матеріальні та ідеальні відображення, методи та засоби їх фіксації і використання для встановлення фактів, які відіграють значну роль у розкритті та розслідуванні злочинів [4, с. 201].

Визначення А. П. Шеремета є найповнішим, воно розкриває суть поняття «габітологія». У межах зазначеної науки вивчають такі криміналістично значущі характеристики зовнішності як об'єкта криміналістичного дослідження: її властивості, елементи та ознаки.

Не слід плутати поняття «властивість» та «ознака», вони різняться між собою.

Властивість — категорія філософська. Властивість товару, предмета чи речі є найважливішою їх категорією. Властивості — це ознаки, які притаманні матеріальним об'єктам і зумовлюють їх відмінності або спільність з іншими предметами та проявляються при зіставленні один з одним. Таке зіставлення може відбуватися в процесі виготовлення речей, їх використання або вжитку. Властивості та їх носії — предмети або речі — існують об'єктивно і незалежно від свідомості людини. Матеріальним об'єктам притаманні різні типи властивостей, які обумовлюють диференціацію наук [5, с. 5].

Ознака — особливість предмета або явища, яка визначає подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них; властивість. Сукупність ознак (яка може зводитися і до однієї єдиної ознаки) дає змогу відрізнити предмет (явище) від інших предметів (явищ).

Виокремлюють багато різновидів ознак, найважливішими серед яких є поділ на характерні та нехарактерні ознаки, що відповідає головним і другорядним властивостям, а також постійні (необхідні) та тимчасові (випадкові) ознаки [6, с. 304].

М. В. Салтевський уважав, що ознаки та властивості притаманні будь-якому матеріальному об'єкту. Люди і речі (предмети) є матеріальними утвореннями, кожний з яких займає певний об'єм матеріальної субстанції, обмеженої просторовими межами, що утворюють зовнішню «оболонку», або зовнішність (лат. *habitus*). Зовнішність є очевидною, вона і виокремлює предмет у просторі, тому її відмітні особливості — це зовнішні ознаки, або ознаки зовнішності.

Зовнішні ознаки поділяють на анатомічні (власне зовнішні) та внутрішньо-структурні, які називають властивостями [1, с. 247].

За результатами аналізу наукових досліджень з анатомії, фізіології та криміналістики можна дійти висновку, що тією властивістю зовнішності, яку застосовують та яка є важливою в габітоскопії, є її здатність змінюватися. Криміналіст повинен пам'ятати про властивість зовнішності змінюватися з часом.

Об'єктом дослідження в статті (крім габітології взагалі) є зовнішні ознаки зовнішності людини.

Слушною є думка В. Ю. Шепітька щодо поділу всіх ознак зовнішності на групи:

- анатомічні (характеризують зовнішню будову тіла людини: зріст, статуру, форму голови, риси обличчя тощо);
- функціональні (рухові, мовні тощо, які проявляються зовнішньо, у тому числі ознаки поведінки: хода, постава, жестикуляція, міміка, голос, звички тощо);
- прикмети одягу, взуття тощо, які носили постійно [7, с. 59].

Вивчення перших двох груп ознак зовнішності в криміналістиці багато в чому базується на анатомії — науці, що вивчає походження і розвиток, форми та будову людського тіла (анатомія вивчає зовнішні форми і пропорції тіла людини та його частин, окремі органи, їх конструкцію, мікроскопічну будову). До її завдань входить дослідження основних етапів розвитку людини в процесі еволюції, особливостей будови тіла та окремих органів у різні вікові періоди, формування людського організму в умовах зовнішнього середовища [8, с. 3].

Знання з анатомії потрібні криміналістам у тому обсязі, якого буде достатньо для теоретичного розроблення положень щодо ідентифікації зовнішності людини.

Досліджуючи питання функціональних особливостей зовнішності людини, варто звернути увагу на таке поняття, як функціональний стан — інтегральний комплекс різних характеристик, процесів, властивостей та якостей людини, які прямо або побічно обумовлюють виконання нею діяльності. Тобто поняття функціонального стану введено для характеристики сторони діяльності або поведінки людини з погляду її ефективності, що, відповідно, передбачає вирішення питання про можливість людини, яка перебуває в тому чи іншому стані, виконувати певний вид діяльності [9, с. 604].

Вчені Інституту інжинірингу та технологій Vidya Vikas (штат Карнатака, Індія) запропонували впровадити нову технологію біометричної ідентифікації — за відеозображенням. Індійські фахівці вважають, що їхній винахід може широко застосовуватися в аеропортах, банках, на військових базах та інших об'єктах, де встановлено відеокамери. Ефективною ця технологія буде і для встановлення особи злочинця.

Згідно з дослідженнями вчених, хода людини (особлива, притаманна їй манера пересування, яка менше піддається свідомому регулюванню порівняно з позами, жестами та мімікою [10, с. 147]) є так само індивідуальною, як і відбитки пальців. Але, на відміну від відбитків, її не приховаєш банальними рукавичками. Для забезпечення високої ефективності ідентифікації потрібно зібрати базу даних — зняти на відео «профіль» та «анфас» ходи злочинців.

Проводиться цей новий метод ідентифікації так. Дані, що дають змогу виокремити особливості ходи людини, надходять з камер відеоспостереження. Їх перетворюють на цифрову модель, яку, у свою чергу, обробляють за допомогою статистичного аналізу. При цьому враховують, на яку висоту людина піднімає ноги під час ходьби, з якою частотою здійснює кроки, якою є амплітуда розгойдування стегон і плечей тощо [11, с. 26].

Важливою ознакою зовнішності є особливості невербальної комунікації людини (процес взаємообміну інформацією шляхом використання для передавання повідомлень невербальних (немовних) засобів комунікації) [12, с. 191].

О. Ф. Хміляр у структурі невербального спілкування розглядає проксеміку як техніку міжособистісного спілкування та як передумову міжособистісного тяготіння. У руслі проксеміки, основний вектор якої спрямовано на вивчення норм просторово-часової організації суспільства, одним із джерел просторової взаємодії є орієнтація партнерів, дистанція між ними, їх експресивна поведінка [13, с. 198].

Знання з проксеміки є надзвичайно важливими для працівників, які використовують криміналістику в повсякденній діяльності, зокрема, експертів-криміналістів. Адже, досліджуючи особливості зовнішності людини за проксемічними особливостями, можна визначити расу, місце проживання (місто, село) людини, особливості її характеру тощо.

Зазначені вище ознаки зовнішності відіграють важливе значення в процесі криміналістичного дослідження зовнішності, адже дають змогу значною мірою ідентифікувати людину, визначити її характерні відмінності від інших індивідів і вирізнити певну особу серед загальної сукупності людей.

Важливе значення має характеристика елементів зовнішності як об'єкта криміналістичного дослідження. Завжди вважалося, що для того, щоб пізнати, зрозуміти той чи інший предмет, потрібно дізнатися, з чого він складається.

Елемент — це нерозчленований (у наявній системі, за наявних можливостей) компонент складних предметів, процесів, явищ. Як свідчать сучасні наука і практика, просте та складне має відносний характер. Нині в науці під елементами розуміють будь-які об'єкти, згруповані з іншими об'єктами в складний комплекс. Поняття «елемент» має відносний характер. Залежно від способу розгляду того чи іншого предмета в ролі елементів можуть виступати різні структурні одиниці. Будь-який об'єкт (у тому числі зовнішність людини — авт.) є системою, якщо його можна розчленувати на взаємопов'язані та взаємодіючі елементи. У свою чергу, ці елементи можуть мати власну структуру та являти собою підсистеми більшої системи [14, с. 214].

Елементами зовнішності з огляду на анатомію та фізіологію можна назвати частини тіла людини або топографоанатомічні ділянки.

Для вивчення будови тіла людини використовують розчини анатомічних препаратів для того, щоб можна було бачити їх внутрішню будову та з'ясувати, які структури знаходяться вище або нижче, медіально або латерально, спереду або ззаду стосовно одна до одної.

Тіло людини умовно поділяють на топографоанатомічні ділянки: голови (мозковий та лицевий відділи); шиї (передню і задню); надпліччя (дельтоподібна, підключична, пахвова, лопаткова); грудна (груднинна, хребтова, праві та ліві грудні передні та задні); плечова; ліктьова; передпліччя; кисті; живота; пахвинна; сіднична; стегнова; колінна; гомілкорова; п'яткова; стопи та пальців [15, с. 84].

Найважливішими для криміналістичного дослідження зовнішності людини є такі її елементи, як лицевий відділ голови, передня частина шиї, а також інші елементи в разі їх суттєвої відмінності від загальних стандартів (деформація, каліцтво, особливі відмінки (наприклад, викривлення хребта, що спричиняє неправильне функціонування кінцівок)).

Обличчя (fades) — передній відділ голови людини, який характеризує її зовнішність та індивідуальність. У ділянці обличчя закладено рецептори зорового, нюхового та смакового аналізаторів і розташовані початкові відділи травної та дихальної систем. Остаточне формування обличчя завершується в 20—25 років (раніше у жінок). До 40 років форма обличчя змінюється незначно. Першими вікових змін зазнають форма щік і тургор шкіри. У процесі старіння основним чинником змінення пропорцій обличчя є структурна перебудова зубощелепного апарату, пов'язаного з атрофією альвеолярних відростків верхньої та нижньої щелеп і випадінням зубів. Це призводить до зменшення висоти щелеп, а згодом і всього лицевого черепа.

В основу криміналістичного дослідження обличчя людини покладено не лише дані анатомії, але й такої науки, як фізіономіка (вчення про зв'язки зовнішнього вигляду людини та її належності до певного типу особистості) [16, с. 56].

Безспірним залишається те, що на сьогодні вивчення ознак обличчя людини займає найважливіше місце в габітології та криміналістичному дослідженні зовнішності людини.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що кожна людина має приблизно однукову, притаманну її біологічному виду сукупність елементів зовнішності, які, проте, унаслідок внутрішніх та зовнішніх чинників мають індивідуальні особливості, харак-

теристиками. Саме це і дає змогу виокремити особу серед певної сукупності людей, ідентифікувати її за ознаками зовнішності, її властивостями, елементами.

Список використаної літератури

1. *Салтевський М. В.* Криміналістика : підручник / М. В. Салтевський. — Харків : КонСУМ, Основа, 1999 — 416 с.
2. *Батичко В. Т.* Криминалистика в вопросах и ответах / В. Т. Батичко. — Таганрог : ТТИ ЮФУ, 2009. — 164 с.
3. *Навчально-методичний посібник для самостійної роботи і практичних занять з навчальної дисципліни «Криміналістика»* / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.]. — Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. — 103 с.
4. *Шеремет А. П.* Криміналістика : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Шеремет. — 2-ге вид. — К. : Центр навч. літ-ри, 2009. — 472 с.
5. *Пугачевський Г.* Діалектичні трансформації властивостей товарів / Г. Пугачевський // Товари і ринки. — 2010. — № 1. — Ст. 4—7.
6. *Філософський словник* / [за ред. В. І. Шинкарука]. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. — 795 с.
7. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика / В. Ю. Шепітько. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. — 728 с.
8. *Динамічна анатомія* / [Цигикало О. В., Мардар Г. І., Луканьова С. М., Марценяк І. В.]. — Чернівці, 2011. — 168 с.
9. *Дафт Р. Л.* Менеджмент / Р. Л. Дафт ; [пер. с англ.]. — СПб. : Питер, 2000. — 832 с.
10. *Дюбенко К. А.* Анатомія людини : підручник : у 2-х ч. / Дюбенко К. А., Коломійцев А. К., Чайковський Ю. Б. — К. : Б.В., 2004. — Ч. 1. — 2004. — 690 с.
11. *Савченко М.* Походка человека выдает его секреты и тайные желания / М. Савченко // Комсомольская правда в Украине. — 2008. — № 35. — С. 26.
12. *Мищенко Н. І.* Студентська субкультура як фактор соціалізації особистості / Н. І. Мищенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2010. — № 24. — С. 191—193.
13. *Хміляр О. Ф.* Проксемічний фактор у міжетнічному соціумі / О. Ф. Хміляр // Вісник Національної академії оборони. — 2010. — № 1 (14). — С. 196—201.
14. *Філософія: короткий виклад* : [навчальний посібник] / [Щерба С. П., Тофтул М. Г., Заглада О. А., Федоренко В. О.]. — К. : Кондор, 2003. — 352 с.
15. *Цигикало О. В.* Анатомія людини : ілюстр. навч. посіб. для самост. підг. студ. до практич. занять / О. В. Цигикало. — Чернівці, 2011. — 253 с.
16. *Шепель В. М.* Имиджология: секреты личного обаяния : монография / В. М. Шепель. — 2-е, изд., перераб. и доп. — М. : Культура и спорт, 1997. — 382 с.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2018 р.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.98.067

А. Ф. Волобуєв, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін та
судових експертиз Донецького юридичного інституту
МВС України

ДОКАЗУВАННЯ ВИНИ УЧАСНИКІВ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕВІДВОРОТНОСТІ ПОКАРАННЯ

Висвітлено проблемні аспекти доказування вини водіїв транспортних засобів під час розслідування дорожньо-транспортних пригод у типових ситуаціях, проаналізовано механізми ДТП у поєднанні з аналізом положень правил дорожнього руху, які найчастіше порушують водії, що призводить до настання суспільно-небезпечних наслідків. Виокремлено взаємопов'язані часові фази в механізмі ДТП, які використовують не лише слідчі, а й експерти під час проведення експертизи в межах кримінальних проваджень, пов'язаних з ДТП.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода, експертиза, обопільна вина водіїв, заходи запобігання аварії, невідворотність покарання.

Освещены проблемные аспекты доказывания вины водителей транспортных средств при расследовании дорожно-транспортных происшествий в типичных ситуациях, проанализированы механизмы ДТП в сочетании с анализом положений правил дорожного движения, которые чаще всего нарушаются водителями, что приводит к наступлению общественно опасных последствий. Выделены взаимосвязанные временные фазы в механизме ДТП, используемые как следователями, так и экспертами при проведении экспертизы в пределах уголовных производств, связанных с ДТП.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, дорожно-транспортное происшествие, экспертиза, обоюдная вина водителей, меры предотвращения аварии, неотвратимость наказания.

The problematic aspects of proving drivers' guilty of vehicles in the investigation of road accidents in typical situations are highlighted. Analysis of the mechanism of the accident

combined with the analysis of traffic regulations, which are often violated by drivers, which leads to the onset of socially dangerous consequences. Interrelated time phases in the mechanism of a road traffic accident, which are used both by investigators and experts during performing expertizes in cases connected with road traffic accidents, have been distinguished.

Key words: road safety, traffic accident, expertise, joint guilt of drivers, measures to prevent an accident, inevitability of punishment.

Згідно зі статистичними даними Україна є лідером в Європі за кількістю смертельних дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП): щорічно на дорогах гинуть 4—5 тис. громадян і кілька десятків тисяч отримують тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості. Так, за даними Департаменту медичної допомоги МОЗ України з 2011 по 2016 рік в Україні зареєстровано приблизно 170 тис. ДТП з потерпілими, у яких загинуло 26,5 тис. людей і 209 тис. людей було травмовано. ДТП в Україні є першою за поширеністю причиною смерті серед молоді у віці від 15 до 24 років і другою — серед дітей у віці від 5 до 14 років [1]. Звичайним явищем стали ДТП, у яких відразу гинуть 4—6 пішоходів у результаті порушення правил дорожнього руху водіями транспортних засобів (далі — ТЗ), що є неймовірним для європейських країн.

Керівництво держави гарячково намагається змінити катастрофічну ситуацію щодо безпеки дорожнього руху. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.2017 р. № 883 внесено зміни до п. 12.4 Правил дорожнього руху України (далі — ПДР), відповідно до яких у населених пунктах максимально допустиму швидкість пересування ТЗ знижено з 60 км/год до 50 км/год [2] (хоча введення такого обмеження є доволі спірним з позиції його обґрунтованості та ефективності впливу на дисциплінованість водіїв і зниження правопорушень). Уряд ініціює й інші заходи, зокрема законодавчого характеру: нині на розгляд Верховної Ради України подано кілька законопроектів, покликаних посилити покарання за порушення ПДР.

Водночас загальновідомо, що в справі запобігання злочинам найдієвішим засобом є не стільки суворість покарання, скільки його невідворотність (принцип невідворотності кримінальної відповідальності). З реалізацією цього принципу в справах про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які ним керують (ст. 286 Кримінального кодексу України (далі — КК України)), наявні великі проблеми.

У криміналістичній літературі, присвяченій розслідуванню злочинів, пов'язаних з ДТП, фактично не розглядаються питання реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності для всіх учасників ДТП, які допустили те чи інше порушення ПДР. Найчастіше діє формальне правило: хто перший порушив ПДР, той і винуватий у ДТП. Однак матеріали кримінальних проваджень свідчать про те, що найчастіше ДТП відбуваються в результаті обопільної вини кількох водіїв ТЗ, що потребує встановлення складу їх правопорушень і причинно-наслідкового зв'язку із суспільно-небезпечними наслідками. Це, на наш погляд, є одним із ключових питань методики розслідування зазначених злочинів, висвітлення якого і становить мету цієї статті.

Особливістю розслідування злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту є те, що його здійснюють, як зазначав М. С. Романов, шляхом аналізу механізму ДТП, її виникнення та розвитку [3, с. 33]. З погляду системного підходу ДТП є наслідком певного порушення встановлених ПДР

або експлуатації транспорту в системі «водій — ТЗ — дорога — навколишнє середовище». Відповідно до п. 1.10 ПДР «дорожньо-транспортна пригода — подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки» [4].

З огляду на те, що слідчий з початку досудового розслідування має справу лише з наслідками ДТП, з методологічної точки зору доцільним є виокремлення в його механізмі певних пов'язаних між собою часових фаз (початкової, небезпечної, аварійної, кульмінаційної і кінцевої), які використовують не лише слідчі, а й експерти під час проведення експертизи в межах кримінальних проваджень за фактами ДТП [5, с. 26—28]:

1) початкова фаза характеризується параметрами руху ТЗ учасників: швидкість; наявність попутних ТЗ (попереду, ззаду, у сусідніх рядах); обстановка на дорозі; видимість; оглядовість; траєкторія; параметри і стан проїжджої частини; наявність засобів регулювання рухом тощо;

2) небезпечна фаза виникає в момент об'єктивної небезпеки для подальшого руху — момент появи певної перешкоди: вихід пішохода на проїжджу частину; гальмування ТЗ, що рухається попереду; маневр ТЗ із сусіднього ряду; провал дорожнього покриття або раптова відмова системи керування; відмова головного освітлення; поломка ходової частини тощо (створюється загроза продовженню руху, і його учасники мають вжити можливих заходів для запобігання наїзду, зіткненню, перекиданню тощо);

3) аварійна фаза починається з моменту, коли вже немає технічної можливості запобігти ДТП і вона стає неминуchoю (створення аварійної обстановки є наслідком порушення учасниками руху ПДР або експлуатації ТЗ, що формує головну причину ДТП);

4) кульмінаційна фаза починається від першого контакту учасників руху (ТЗ, пішоходів, пасажирів) і триває до їх роз'єднання (при цьому виникають суспільно небезпечні наслідки: взаємні uszkodження ТЗ, деформації та руйнування, травми водіїв, пішоходів і пасажирів);

5) кінцева фаза виникає в момент роз'єднання ТЗ з перешкодою чи ТЗ, що зіткнулися, і триває до повної зупинки ТЗ (але при цьому можуть відбутися й інші зіткнення, наїзди та перекидання).

Виокремлення наведених часових фаз у механізмі ДТП відіграє важливу методологічну функцію при встановленні всіх обставин, які мають значення для кримінального провадження. Оскільки досудове розслідування завжди починається з дослідження наслідків ДТП — обстановки місця події, яка формується в кінцевій її фазі, важливо встановити її причинно-наслідковий зв'язок з попередніми фазами. Такий методологічний підхід дає змогу визначити зміст кожної попередньої фази, вийти в такий спосіб на початкову фазу ДТП і в кінцевому підсумку визначити конкретні причини ДТП і винних осіб.

Важливо звернути увагу й на таку обставину. ПДР побудовано таким чином, що переважна більшість вимог щодо безпеки руху покладається на водіїв ТЗ, а отже, і більшість ДТП відбувається з їх вини. Причому, велика кількість пригод з тяжкими наслідками відбувається через порушення встановлених правил не одним, а кількома водіями — учасниками дорожнього руху. Тому під час досудового розслідування і судового розгляду в таких справах одними з найскладніших завдань є:

- виявлення всіх учасників ДТП;
- визначення допущених ними порушень певних положень ПДР;
- установлення наявності причинного зв'язку між визначеними порушеннями і ДТП та її суспільно-небезпечними наслідками.

Матеріали кримінальних проваджень свідчать про те, що найчастіше ДТП виникають унаслідок таких порушень, учинених водіями ТЗ:

- перевищення встановленої швидкості руху;
- недотримання сигналів світлофора, дорожніх знаків і розмітки;
- небезпечний виїзд на смугу зустрічного руху;
- недотримання безпечної дистанції руху; недотримання правил обгону, повороту чи рядності;
- порушення правил проїзду перехресть тощо.

У криміналістичній літературі зазвичай саме ці порушення ПДР водієм ТЗ визначають як причини ДТП. Але проблема полягає в тому, що доволі часто ПДР порушують обоє водіїв (або кілька) і виникає питання про наявність причинного зв'язку між кожним порушенням і ДТП та її наслідками.

У практиці поліції доволі поширеним є формальний підхід: порушення ПДР одним із учасників (яке «лежить на поверхні») автоматично оцінюють як причину ДТП, і цього учасника визнають винним у вчиненні злочину за ст. 286 КК України. Але зовсім не обов'язково винуватцем аварії є водій, який порушив правила, наприклад, виїхав на головну дорогу з другорядної за наявності знаку «Дати дорогу» (знак 2.1 ПДР). Якщо згодом буде встановлено, що він виїхав на головну дорогу перед автомобілем, який рухався цією дорогою, і його водій мав технічну можливість запобігти аварії, але не зробив цього незалежно від причин (умисно допускав зіткнення чи розраховував на сигнал клаксона), то винуватцем буде визнано саме водія автомобіля, що рухався головною дорогою (тим паче, якщо водій цього автомобіля був нетверезий чи перевищував установлену для цієї дороги швидкість).

У цій ситуації йдеться про одну з найпоширеніших правових помилок багатьох водіїв, у тому числі й досвідчених, а також працівників поліції. Річ у тім, що існують два основних правила, якими мають керуватися водії ТЗ. Відповідно до першого правила кожний учасник дорожнього руху має право розраховувати на те, що й інші учасники виконують ПДР (п. 1.4 ПДР) [2]. Іншими словами, кожен водій у своїх діях щодо керування ТЗ виходить з того, що й інші учасники дорожнього руху, зокрема водії, не порушуватимуть ПДР.

Відповідно до другого правила, про яке йдеться в п. 12.3 ПДР, у разі виникнення небезпеки для руху або перешкоди, яку водій об'єктивно спроможний виявити, він повинен негайно вжити заходів для зменшення швидкості аж до зупинки ТЗ або безпечного для інших учасників руху об'їзду перешкоди. Тобто у разі порушення ПДР кимось з його учасників інші учасники дорожнього руху зобов'язані вжити всіх можливих заходів для запобігання аварії. Іншими словами, «права» водія в небезпечній дорожній ситуації, яка склалася в результаті порушення правил іншими учасниками дорожнього руху, не дає йому права бити автомобіль, водій якого з якоїсь причини порушив правила, або наїжджати на пішохода, який порушив правила переходу вулиці.

Попри ключову значущість для безпеки дорожнього руху другого правила, водії часто забувають його або свідомо ним нехтують. Часто-густо водій вважає, що, ру-

хаючись головною дорогою (або маючи іншу перевагу в русі), він може абсолютно не піклуватися про безпеку інших учасників дорожнього руху, які порушують правила. Але такі водії забувають, що в процесі досудового розслідування та судового розгляду будуть (і мають) досліджуватися дії не лише того водія, який порушив правила і створив аварійну ситуацію, але й дії всіх учасників ДТП з погляду дотримання ними п. 12.3 ПДР, а отже, і ступінь їх винуватості в тих суспільно-небезпечних наслідках, що настали в результаті ДТП.

Звичайно, це завдання є доволі складним, вирішити його дає змогу ситуаційна інженерно-транспортна (автотехнічна) експертиза, яка має бути підготовлена і забезпечена належними матеріалами під час досудового розслідування. У цьому буде зацікавлена як сторона обвинувачення, так і сторона захисту (особливо за наявності багатьох учасників ДТП). У результаті може статися так, що винуватцем створення аварійної ситуації є один водій (наприклад, недосвідчений, який через неувважність не «дав дорогу» водієві на головній дорозі), а винуватцем аварії та її наслідків буде визнано іншого водія, який від самого початку не порушував правил, але, маючи можливість, не зупинив свій автомобіль для запобігання ДТП.

Як приклад обопільної вини водіїв у ДТП з тяжкими наслідками можна навести резонансну справу про загибель 6-ти пішоходів та отримання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості 5-ма пішоходами увечері 18 жовтня 2017 року в м. Харкові в результаті зіткнення автомобілів Lexus RX-350 і Volkswagen Touareg. Автомобіль Lexus під керуванням Олени Зайцевої на великій швидкості (понад 110 км/год) на червоне світло світлофора перетинав перехрестя вулиць і від зіткнення з автомобілем Volkswagen Touareg під керуванням Геннадія Дронова, який розпочав рух на жовте світло світлофора, вилетів на тротуар, перекинувся і травмував 11 пішоходів. В організмі водія автомобіля Lexus було виявлено сліди опіатів.

Наразі досудове розслідування закінчено, обвинувальні акти в кримінальному провадженні відносно О. О. Зайцевої та Г. О. Дронова за частиною третьою ст. 286 КК України 2 лютого 2018 року надійшли до Київського районного суду м. Харкова [6]. Олені Зайцевій інкримінується порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинили загибель кількох осіб: проїзд перехрестя на заборонний сигнал світлофора (п.п. 8.7.3 (г, е), 8.10, 8.11 ПДР) та перевищення швидкості в населеному пункті (п. 12.4 ПДР). Геннадію Дронову інкримінується порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинили загибель кількох осіб: виїзд на перехрестя на жовтий сигнал світлофора (п.п. 8.7.3 (г, е), 8.10 ПДР) та не переконання перед виїздом на перехрестя в безпечності своїх дій (10.1 ПДР) [7].

Видається, що в реальності виникла ситуація, коли правопорушення двох водіїв — учасників дорожнього руху наклалися одне на одне, що «запустило» механізм ДТП з тяжкими наслідками. Тепер суд за участю сторін у межах судового засідання має безпосередньо дослідити зібрані під час досудового розслідування докази, вислухати і дослідити аргументи захисту кожного з учасників ДТП і визначити ступінь їх винуватості. Завдання суду полегшується тим, що в його розпорядженні є відеозаписи ДТП з камер спостереження (вони оприлюднені в мережі Інтернет), на яких зафіксовано фактично всі фази цієї події (початкова, небезпечна, аварійна, кульмінаційна, кінцева). З відеозаписів видно, що автомобіль Lexus RX-350 (О. О. Зайцева) на великій швидкості під'їхав до перехрестя, де сталася ДТП, і, фактично не гальмуючи (чи навіть з прискоренням), намагався його перетнути тоді,

коли вже загорівся заборонний (червоний) сигнал світлофора. У цей самий час автомобіль Volkswagen Touareg (Г. О. Дронов) почав рух на перехрестя з перпендикулярного напрямку на жовтий (заборонний) сигнал світлофора, але коли він виїхав на перехрестя сигнал світлофора був уже зелений (дозволяв рух). Саме в цей момент на перехрестя виїхав автомобіль Lexus RX-350 на швидкості, яка перевищувала дозволену, де і сталося зіткнення (переднє для автомобіля Volkswagen Touareg і бокове для автомобіля Lexus RX-350). У результаті удару в лівий бік автомобіль Lexus на великій швидкості виїхав на тротуар, де стояли та йшли пішоходи, завдавши їм травм і перевернувшись при цьому.

Порушення ПДР О.О. Зайцевою (Lexus) є очевидним, тож не викликає сумнівів у його причинно-наслідкового зв'язку із загибеллю та травмуванням людей, оскільки створення аварійної обстановки формує головну причину ДТП (О. О. Зайцева визнала свою вину). Щодо порушення правил Г. О. Дроновим (Touareg) та його частки вини в ДТП, то тут не все так однозначно (Г. О. Дронов не визнав свої вини). Річ у тім, що початок руху на жовтий сигнал світлофора (забороняв рух і попереджав у тій ситуації про наступну зміну сигналу на зелений, який дозволяє рух) безпосередньо не був у причинно-наслідковому зв'язку із зіткненням автомобілів, яке відбулося на середині перехрестя при зеленому сигналі для Г. О. Дронова. Складнішим є питання про дотримання Г. О. Дроновим п. 10.1 ПДР, відповідно до якого водій перед початком руху, перестроюванням та будь-якою зміною напрямку руху повинен переконатися в тому, що це буде безпечним і не створить перешкод або небезпеки іншим учасникам руху. Та важливішим, на наш погляд, є те, що згідно з п. 12.3 ПДР (який чомусь не згадується в обвинувальному акті щодо Г. О. Дронова) «У разі виникнення небезпеки для руху або перешкоди, яку водій об'єктивно спроможний виявити [виділено курсивом автором], він повинен негайно вжити заходів для зменшення швидкості аж до зупинки транспортного засобу або безпечного для інших учасників руху об'їзду перешкоди». Тому перед судом стоїть доволі складне завдання, пов'язане з виділенням і ретельним дослідженням низки обставин початкової, небезпечної та аварійної фаз ДТП і можливості водія Г. О. Дронова уникнути її.

У зв'язку з викладеним слід наголосити, що, визначаючи підозрюваного (а потім й обвинуваченого), потрібно звертати увагу не лише на того водія, який вочевидь грубо порушив правила безпеки дорожнього руху і безпосередньо контактував з потерпілими, але й аналізувати дії всіх водіїв — учасників ДТП. Зокрема, під час досудового розслідування і судового розгляду потрібно ретельно досліджувати реальну можливість вжиття з боку водіїв заходів для запобігання ДТП та настання суспільно-небезпечних наслідків.

Список використаної літератури

1. *Статистика ДТП: в Україні найвища смертність на дорогах серед усіх країн Європи* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2017/05/04/infografika/suspilstvo>.
2. *Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2017 р. № 883 «Про внесення змін до Правил дорожнього руху»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP170883.html.
3. *Романов Н. С. Теоретические и доказательные вопросы судебной автотехнической экспертизы* / Н. С. Романов. — К. : РИО МВД УССР, 1975. — 155 с.

4. *Постанова* КМУ від 10.10.2001 р. № 1306 «Про правила дорожнього руху України» (зі змінами в редакції 2015 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п>.

5. Балакин В. Д. Экспертиза дорожно-транспортных происшествий : учеб. пособ. / В. Д. Балакин. — 2-е изд., перераб. и доп. — Омск : СибАДИ, 2010. — 136 с.

6. *Справу* про смертельну ДТП у Харкові передано до суду [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/2/7170418/>.

7. *ДТП* в Харкові: опубліковано обвинувальний акт по Зайцевій [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/>.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2018 р.

УДК 343.982.4

Д. К. Чередніченко, начальник

Головного експертно-криміналістичного центру
Державної прикордонної служби України

О. В. Ананійн, кандидат технічних наук,

старший науковий співробітник, старший офіцер
відділення методичного забезпечення та планування
Головного експертно-криміналістичного центру
Державної прикордонної служби України

ЕЛЕМЕНТИ ЗАХИСТУ СУЧАСНИХ ПАСПОРТНИХ ДОКУМЕНТІВ, ЩО НАДАЮТЬ ПРАВО ІНОЗЕМЦЯМ НА ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ, ТА ХАРАКТЕРНІ СПОСОБИ ЇХ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ

Розглянуто елементи захисту сучасних паспортних документів, які використовують у різних країнах Європейського Союзу і які надають право іноземцям на перетинання державного кордону України, та характерні способи їх підробок, виявлені Державною прикордонною службою України упродовж 2017 року.

Ключові слова: елементи захисту документів, підробка документів, способи підробки паспортних документів, новітні технології.

Рассмотрены элементы защиты современных паспортных документов, которые используются в разных странах Европейского Союза и которые дают право иностранцам на пересечение государственной границы Украины, и характерные способы их подделок, выявленные Государственной пограничной службой Украины на протяжении 2017 года.

Ключевые слова: элементы защиты документов, подделка документов, способы подделки паспортных документов, новейшие технологии.

The security elements of modern passport documents, which are used in the different countries of European Union and characteristic methods of their imitations, which were found out State border guard service of Ukraine during 2017 year, are considered. Materials of the article touch expert practice in relation to researching of passport documents, which give a right foreigners on crossing of state border of Ukraine.

Key words: security elements of documents, falsification of documents, methods of falsification of passport documents, new technologies.

Протидія транснаціональній організованій злочинності на державному кордоні належить до основних напрямів державної політики з питань національної безпеки та євроінтеграції України. Одним з найпоширеніших засобів реалізації загроз

терористичної діяльності, торгівлі людьми, нелегальної міграції тощо є використання підроблених паспортних документів. Відповідно, однією з вимог сучасності щодо боротьби із зазначеними загрозами є налагодження ефективного забезпечення судово-експертної діяльності органів (підрозділів) Державної прикордонної служби України. Важливу роль у якісному проведенні судово-технічної експертизи паспортних документів, зокрема щодо точності висновків та посилення доказової цінності її результатів, відіграє аналіз інформації про наявні та нові способи підроблення документів.

Проблеми, пов'язані із захистом різних видів документів від підроблення та способами їх виявлення, досліджували І. В. Білоус, Г. Р. Богапов, Б. С. Болотський, О. В. Воробей, О. Ф. Дьяченко, А. В. Іщенко, О. Л. Кобилянський, В. П. Колонюк, О. А. Леві, В. Є. Ляпичев, С. М. Науменко, В. А. Орловський, С. Д. Павленко, Л. Л. Патик, Л. С. Тальянчук, Н. В. Тутецька, Ю. Б. Форіс та інші. Проте проблематиці, пов'язаній із захистом іноземних паспортних документів (що посвідчують особу та надають право на перетинання державного кордону) від підроблення, у сучасній науковій літературі приділено недостатньо уваги.

Потреба в постійному аналізі характерних ознак підробок, які виявляють, зумовлена стрімким розвитком поліграфічних засобів, виникненням нових способів і методів підроблення. Такий аналіз сприяє вдосконаленню елементів захисту в паспортних та інших документах, що надають право на перетинання державного кордону.

Слід зазначити, що упродовж минулого 2017 року спостерігалось збільшення пасажирського потоку через державний кордон України, зокрема прикордонники оформили перетинання кордону 97 млн осіб (збільшення на 9 % порівняно з 2016 роком) [1]. На збільшення фактів виявлення паспортних документів з ознаками підроблення в пунктах пропуску через державний кордон певним чином вплинуло отримання Державною прикордонною службою України доступу до баз даних Інтерполу в 126 міжнародних і міждержавних пунктах пропуску. Це дало змогу упродовж 2017 року виявити майже 2 тис. розшукуваних осіб та понад 600 паспортних документів з ознаками підроблення (у 2016 році — 473) [2].

Метою статті є викладення результатів дослідження в межах експертної практики елементів захисту сучасних паспортних документів, які використовують у різних країнах Європейського Союзу і які надають право іноземцям на перетинання державного кордону України, та характерних способів їх підробок, виявлених підрозділами охорони державного кордону упродовж 2017 року.

В основу цього дослідження покладено узагальнену інформацію від органів охорони державного кордону (200 інформаційних повідомлень), іноземних держав і міжнародних організацій (агенцій), з якими прикордонне відомство України здійснює обмін відкритою інформацією про виявлені підроблені документи на право перетинання державного кордону [3].

Результати аналізу статистичних даних судово-експертного забезпечення прикордонного відомства України упродовж 2015—2017 років свідчать про наявність значної кількості фактів виявлення документів, які містили ознаки підроблення: у 2015 році Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України проведено 1194 судових експертиз та експертних досліджень; у 2016 році — 1214; у 2017 році — 1132.

Аналіз сучасних елементів захисту паспортних документів свідчить про їх ефективність і можливість їх об'єктивної та однозначної ідентифікації за допомогою спеціальних техніко-криміналістичних приладів.

На рис. 1, 2 наведено результати судово-експертної діяльності Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України за 2017 рік щодо встановлення фактів повного та часткового підроблення паспортних та інших документів (під час проведення 1132 судових експертиз та експертних досліджень).

Рис. 1. Результати судово-експертної діяльності щодо виявлення повного підроблення паспортних та інших документів за 2017 рік

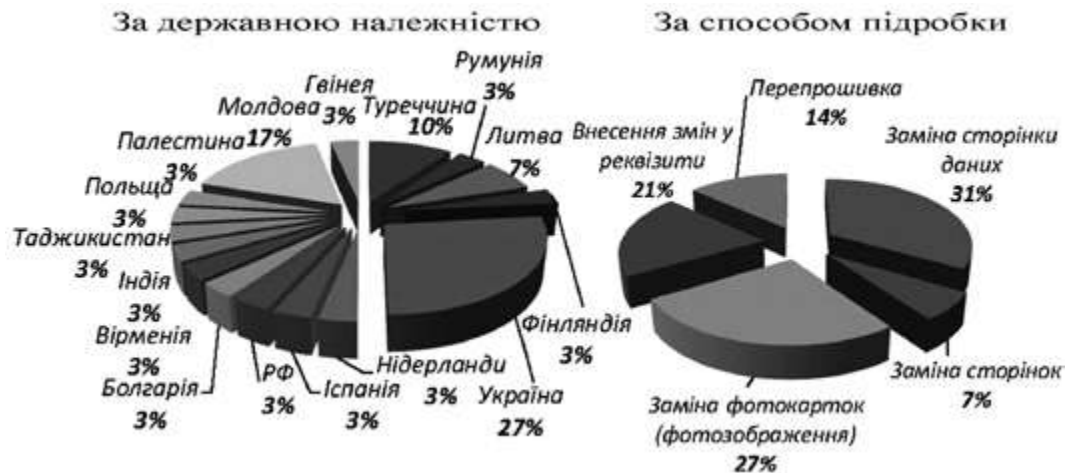

Рис. 2. Результати судово-експертної діяльності щодо виявлення часткового підроблення паспортних та інших документів за 2017 рік

Як свідчить аналіз, у 2017 році найбільшу загрозу потрапляння в Україну нелегальних мігрантів шляхом використання підроблених паспортних документів становили вихідці з країн Близького Сходу, Африки, Азії, СНД.

Упродовж 2017 року до Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України надійшли зразки нових паспортних докумен-

тів, уведені Австрією, Бельгією, Ватиканом, Німеччиною, Фінляндією, Туреччиною, Швейцарією, з новими, більш ефективними елементами захисту, які суттєво ускладнюють їх фальсифікацію (лише сторінки даних містять у собі понад 10 елементів захисту). Доцільно докладніше ознайомитися з основними сучасними елементами захисту паспортних документів деяких держав Європейського Союзу. На рис. 3, 4, 5 наведено приклади таких елементів паспортів громадян Фінляндії, Німеччини та Швейцарії.

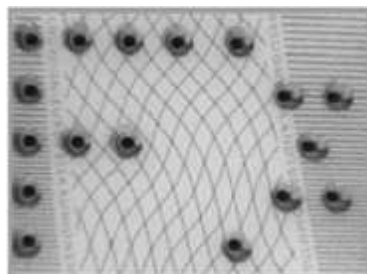
Сторінку даних виконано з полікарбонатного матеріалу

Змінні реквізити та фотозображення нанесено з використанням лазерного гравіювання; дату народження — тактильного лазерного гравіювання

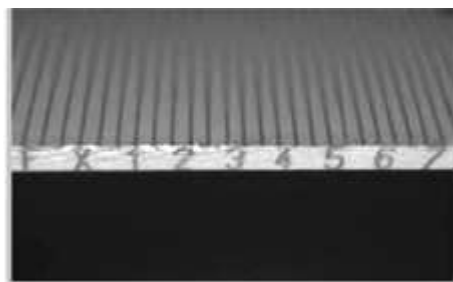
Дубльоване фотозображення виготовлено з використанням технології TLI

Номер бланка документа нанесено з використанням лазерної перфорації з 1 сторінки по правий форзац

Дубльоване фотозображення на 3 сторінці виконано з використанням мікродруку

Номер паспорта дубльовано на торці сторінки даних з використанням мікродруку

Рис. 3. Паспорт громадянина Фінляндії

Сторінку даних виконано з полікарбонатного матеріалу

Фотозображення нанесено з використанням технології InnoSek Fusion¹

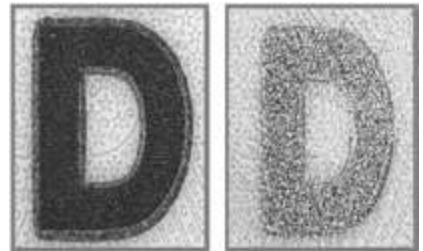
Фонову сітку виконано офсетним друком з використанням мікродруку

Зображення дубльованого фото виконано з використанням Ідентиграми (Identigram)

Дубльоване фотозображення та дату народження пред'явника документа нанесено за допомогою технології оптично-змінного лазерного зображення на звороті сторінки

На сторінці даних використано оптично-змінні фарби

Рис. 4. Паспорт громадянина Німеччини

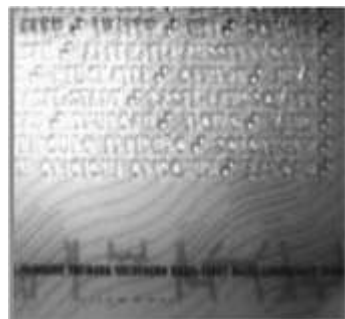
¹ InnoSek Fusion — новітня технологія кольорового струйного друку, яку використовують для нанесення зображення під час персоналізації документів, виготовлених з полікарбонату.

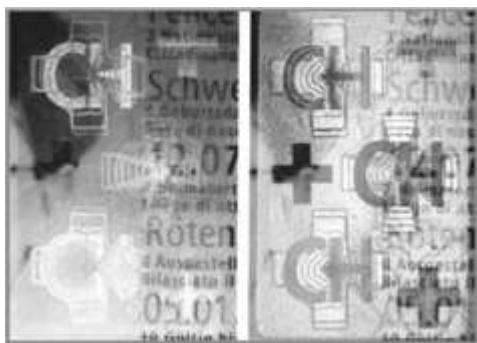
Сторінку даних виконано з полікарбонатного матеріалу

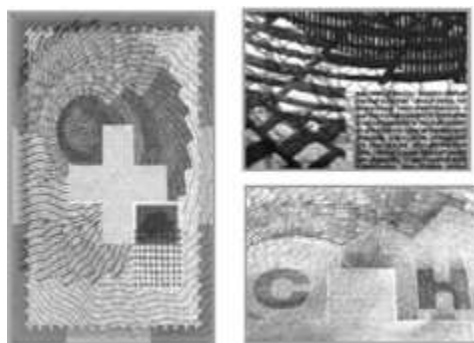
Дубльоване фотозображення у
проникному світлі

Мікротекст на сторінці даних нанесено шляхом
рельєфного тиснення по ламінаці

Кінеграму використано як елемент
захисту з метою унеможливлення
зміни персональних даних та фото

На форзацах паспорта використано такі
елементи захисту:

- оптично-змінні фарби;
- приховане зображення;
- візерунок і мікротекст — з використанням металографії

Рис. 5. Паспорт громадянина Швейцарії

Докладне вивчення елементів захисту в сучасних паспортних документах свідчить про те, що їх неможливо відтворити без використання спеціального обладнання. Водночас вони дають змогу навіть візуально, без використання спеціальних приладів виявити ознаки підроблення в паспортному документі. З огляду на зазна-

чене спеціальні знання щодо зразків паспортних документів та елементів їх захисту дуже важливі для перевірки цих документів під час проведення прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон.

Найзахищенішими сторінками паспортів є форзаци книжних блоків. Широко використано дубльовані фотозображення пред'явника документа на окремих сторінках (крім сторінки даних). Так, у деяких документах інформацію про пред'явника продубльовано на третій сторінці паспорта з використанням флюорисцентної фарби.

Як свідчить аналіз проведених упродовж 2017 року Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України експертиз документів, які надають іноземцям право на перетинання державного кордону України, правопорушники здебільшого застосовують часткове підроблення документів, а саме заміняють сторінку даних (паспорти Болгарії, Індії, Іспанії, Литви, Нідерландів, Росії, Румунії, Туреччини, Фінляндії). Крім того, поширені випадки заміни сторінок документів (паспорти Вірменії, Туреччини); заміни фотокарток (фотозображення) пред'явників (паспорти Литви, Польщі, Таджикистану); унесення змін у реквізити документів (паспорти Гвінеї, Молдови, Палестини); перепрошивки бланка (паспорти Молдови).

Згідно з повідомленнями, що надходять від органів охорони державного кордону, найбільше підробляють паспорти Ізраїлю, Іспанії, Італії, Молдови, Німеччини, Румунії, Туреччини, Франції. Водночас трапляється багато випадків часткового підроблення паспортів громадян України (особливо у східних регіонах України, меншою мірою — у південних). Як було встановлено, їх видавали на тимчасово окупованій території АР Крим і в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Основними способами підроблення документів залишаються: механічне підчистлення тексту, його витравлювання (знебарвлення); дописування та виправлення в рукописному тексті; додруковування та виправлення в машинописному тексті; заміна аркушів документа; заміна фотозображення [4].

За інформацією, отриманою від прикордонних відомств іноземних держав, у країнах Європейського Союзу виявляють підроблені паспорти громадян США, Канади та Туреччини, виконані шляхом повного підроблення з якісною імітацією усіх елементів захисту.

У статті викладено відомості лише про деякі елементи захисту, виконані із застосуванням новітніх технологій під час виготовлення паспортних документів. Зрозуміло, що ці відомості не вичерпують усього обсягу інформації про наявні способи підроблення документів та ознаки їх виявлення, адже наразі крім традиційних способів і видів друку, які використовують для захисту документів від підроблення з метою надання нових захисних властивостей поліграфічній продукції, можуть використовувати і спеціальні способи друку, які постійно вдосконалюються та оновлюються. Варті уваги дослідників, зокрема, такі новітні технології, як елкографія, Screen Taglio, Бінтагліо (ООО «Н.Т.ГРАФ») тощо [5, с. 99].

Зрозуміло, що досягти подібності підробленого документа та оригіналу можна лише застосувавши спеціальні матеріали та засоби: шрифти, спеціальний папір, сучасне друкарське обладнання тощо. А отже, виготовлення підробленого документа потребує залучення значних коштів та великих затрат часу [6, с. 37].

Таким чином, можна погодитися із загальноприйнятим твердженням, що сучасні засоби захисту документів залишаються багатофункціональними об'єктами

та продовжують виконувати взаємозалежні функції, основними з яких є захист документа від фальсифікації, його ідентифікація, виявлення несанкціонованого доступу до документа та інформування про його походження та рух.

Як свідчить аналіз експертної практики в Державній прикордонній службі України, наразі в країнах Європейського Союзу відбувається подальший активний пошук дієвого механізму забезпечення захисту своїх паспортних документів від підроблення шляхом упровадження новітніх технологій, які на основі збалансованого набору способів друку, матеріалів, поєднання різних видів захисту максимально унеможливають їх підроблення.

Водночас аналітичні дослідження, у тому числі експертів європейських країн, свідчать на користь подальшого збільшення випадків використання викрадених паспортних документів. Спостерігатиметься подальше використання викрадених бланків паспортних документів для полегшення перетину кордону без значних затрат, зокрема на внесення змін у сторінку даних або виготовлення документів, близьких до зразка.

Попри ці дещо песимістичні прогнози, завжди є можливість визначити оптимальну стратегію дій органів (підрозділів) Державної прикордонної служби України щодо здійснення перевірки паспортних документів іноземців у пунктах пропуску через державний кордон.

У перспективі з метою збільшення якості проведення судово-технічної експертизи паспортних документів, які надають іноземцям право на перетинання державного кордону України, доцільно визначити пошук оптимального набору елементів захисту від підроблення та надання криміналістичної характеристики правопорушенням, що пов'язані з використанням завідомо підроблених документів.

Список використаної літератури

1. *Інфографіка* на сайті Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://dpsu.gov.ua/ua/news/INFOGRAFIKA-97-mln-osib-ta-mayzhe-21-mln-transportnih-zasobiv-prikordonniki-oformili-protiyagom-roku/>. — Назва з екрана.
2. *Півроку безвізу: 355 000 подорожуючих українців скористалися перевагами спрощеної системи* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dpsu.gov.ua/ua/news/pivroku-bezvizu-355-000-podorozhuyuchih-ukrainciv-skoristalisya-perevagami-sproshchenoi-sistemi/>. — Назва з екрана.
3. *Наказ* Адміністрації Державної прикордонної служби України від 02.03.2011 р. № 135 «Про обмін відкритою інформацією про виявлені підроблені документи та ознаки правопорушення».
4. *Методика* технічної експертизи документів / [укл. К. М. Ковальов, В. В. Коваленко]. — К. : ДНДКЦ МВС України, 2009. — 14 с.
5. *Воробей О. В.* Новітні способи друку для захисту документів від підробки / О. В. Воробей, К. В. Тимошенко // Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності : збір. матер. конф. (Київ, 25 лист. 2016 р.). / [редкол.: Кобилянський О. Л., Комаринська Ю. Б., Свобода Є. Ю.]. — К. : Навч.-наук. ін-т № 2 НАВС, 2016. — С. 97—100.
6. *Кобилянський О. Л.* Спеціальні засоби захисту документів від підробки: криміналістична характеристика / О. Л. Кобилянський // Криміналістичний вісник. — 2016. — № 2 (26). — С. 30—37.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2018 р.

УДК 343.983

А. В. Кофанов, кандидат юридичних наук,
доктор філософії, доцент, професор кафедри
криміналістичного забезпечення та судових
експертиз Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ РЕЄСТРАЦІЇ РОЗСІЯНОГО КОРПУСКУЛЯРНОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КУЛЬ ТА ГІЛЬЗ У «ПОЛЬОВИХ» І ЛАБОРАТОРНИХ УМОВАХ

Розглянуто деякі аспекти застосування методу реєстрації розсіяного корпускулярного випромінювання під час проведення попередніх досліджень стріляних снарядів та гільз з вогнепальної зброї в «польових» і лабораторних умовах. Наведено наочні розрахунки (таблиці), які застосовують під час використання зазначеного методу, сформульовано можливості, особливості та переваги використання зазначеного методу. Розглянуто передумови та історіографію створення приладу «КОРИД».

Ключові слова: метод реєстрації розсіяного корпускулярного випромінювання, автоматизоване робоче місце «КОРИД», корпускулярний ідентифікатор.

Рассмотрены некоторые аспекты применения метода регистрации рассеянного корпускулярного излучения при проведении предварительных исследований стреляных снарядов и гильз из огнестрельного оружия в «полевых» и лабораторных условиях. Приведены наглядные расчеты (таблицы), применяемые при использовании указанного метода, сформулированы возможности, особенности и преимущества использования данного метода. Рассмотрены предпосылки историография создания устройства «КОРИД».

Ключевые слова: метод регистрации рассеянного корпускулярного излучения, автоматизированное рабочее место «КОРИД», корпускулярный идентификатор.

The article discusses some aspects of the method of corpuscular radiation scattered in the preliminary studies bagged shells and spent cartridges from firearms in the field and other conditions. We consider the historiography and conditions of creating devices «KORID». Illustrative calculations are presented (tables) that apply when using the above mentioned method. Summarized as possible, especially that the benefits of using the above method.

Key words: a method for recording scattered corpuscular radiation, an automated workplace "KORID", a corpuscular identifier.

Вчинення тяжких злочинів на території України із застосуванням вогнепальної зброї нині, в умовах проведення антитерористичної операції, на жаль, не є рідкістю.

Загальновідомо, що за знайденою на місці події кулею або гільзою можна ідентифікувати вогнепальну зброю, яку було використано, а в подальшому вилучено, «простежити її шлях» від заводу-виробника до власника. Вилучені з місця події кулі та гільзи надсилають до обласних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (далі — НДЕКЦ) для дослідження з метою встановлення характерних особливостей трас (слідів від внутрішньої поверхні каналу ствола та інших частин зброї), перевірки зброї на «повторність» (використання при вчиненні інших злочинів). У разі отримання негативного результату речові докази надсилають до Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України. Таке дослідження є доволі складним і трудомістким (на ототожнення однієї гільзи (кулі) витрачають до восьми годин (у складних випадках і більше)).

Дослідження куль і гільз упродовж десятків років здебільшого проводять з використанням різних модифікацій порівняльних мікроскопів (не враховуючи систем «ТАІС», «Рикошет»). Під час проведення таких досліджень не можна виключити допущення помилки — як результат недосконалості оптичної системи мікроскопа.

Ще в 1998 році відомий український вчений-криміналіст, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту проблем боротьби зі злочинністю Національної академії внутрішніх справ Ю. І. Федоренко винайшов унікальний прилад, який дозволяє набагато ефективніше працювати з речовими доказами. Дослідження Ю. І. Федоренка в цій галузі є логічним продовженням праць вчених-криміналістів і науковців зі споріднених галузей знань, таких як В. К. Лисиченко, О. К. Ніколаєнко, М. Д. Тюфякова, Е. В. Скачкова, В. Е. Бергера, В. Т. Маматкулова.

У 1993 році, працюючи з джерелами ядерного випромінювання в іншій сфері, Ю. І. Федоренко вирішив спробувати застосувати власні напрацювання в криміналістичній галузі, а саме в судовій балістиці. У результаті було створено автоматизоване робоче місце (далі — АРМ) «КОРІД» (корпускулярний ідентифікатор). Упродовж 15—20 хв. на екран комп'ютера виводиться тривимірне зображення розгорнутої поверхні кулі, і будь-який інспектор-криміналіст Національної поліції або експерт отримують достовірну інформацію про використану вогнепальну зброю. Робота з приладом потребує мінімальної спеціальної підготовки.

Показати можливості використання методу реєстрації розсіяного корпускулярного випромінювання під час проведення ідентифікаційних досліджень куль та гільз і, відповідно, зброї і становить мету цієї статті.

На відміну від наявних порівняльних мікроскопів, які важать кілька десятків кілограмів, є габаритними і дорогавартісними, АРМ «КОРІД» є безпечним, портативним, компактним. Аналогів цьому приладу у світі немає. Тож його поява викликала значний інтерес на міжнародному рівні — представники однієї з розвинених країн навіть запропонували автору продати право на ідею і виробництво цього приладу.

Дослідний зразок приладу апробовано на практиці. Зокрема, у 90-х роках ХХ ст., коли було вбито всіх членів сім'ї Криворучка і довести провину підозрюваного було доволі проблематично (вилучений у нього пістолет був антикварним, канал ствола мав значний ступінь зносу, і традиційним методом дослідження ідентифікувати пістолет за виявленими на місці вбивства кулями здавалося неможливим), слідство звернулося до Ю. І. Федоренка й за допомогою приладу шляхом проведення ідентифікаційного дослідження було отримано категоричний позитивний висновок експерта [1].

З огляду на зазначене доцільно докладніше розглянути конструкцію, принцип дії та особливості АРМ експерта-баліста «КОРІД».

АРМ «КОРІД» було створено на основі пристрою, що сканує поверхні: сканувального пристрою поверхонь (далі — СПП), призначеного для зняття рельєфу циліндричних і плоских поверхонь, що дало змогу автоматизувати трудомісткі та рутинні операції при проведенні експертизи.

Так, за допомогою АРМ «КОРІД» можна проводити такі роботи:

- вводити інформацію про рельєф поверхні кулі або гільзи;
- спостерігати за процесом введення інформації;
- відображати на екрані монітора поверхні куль або гільз, які досліджують;
- здійснювати попереднє оброблення введеної інформації (фільтрацію);
- вибирати фрагменти об'єктів, які порівнюються, і візуально їх порівнювати;
- формувати архів куль та гільз;
- здійснювати пошук подібних об'єктів;
- виводити графічні напівтонові зображення на друк;
- надавати рекомендації за результатами порівняння досліджуваної та експериментальної кулі (гільзи) тощо.

До технічних засобів АРМ експерта-баліста належать ПЕОМ (ноутбук, нетбук, планшет), монітор (якщо ПЕОМ стаціонарний), адаптер введення висновку, СПП, набір калібрів [2, с. 50].

СПП призначений для фіксації рельєфу циліндричних і плоских поверхонь і складається з:

- блоку опромінення-реєстрації;
- кулегільзотримача з пристроєм центрування по геометричній осі обертання;
- приводів обертання кулі (гільзи) та пересування блоку опромінення-реєстрації вздовж об'єкта, який досліджують;
- обмежувачів крайніх положень, управління, індикації та комутацій з ПЕОМ.

Кулю (гільзу) установлюють у кулегільзотримач, центрують, виставляють потрібні відстані та кути нахилів між вертикаллю та осями детекторів. СПП підключають до ПЕОМ через спеціально розроблений контролер, який розміщується в ПЕОМ і сполучається з СПП кабелем. Через контролер здійснюють запуск, управління та фіксацію інформації в СПП [2, с. 51]. За командою запуску блок опромінення-реєстрації переміщується на старт-початок сканування, який фіксується обмежувачем, а потім переміщується на визначений перетин. Обертання кулі (гільзи) проводиться вздовж осі по колу, після фіксації рельєфу поверхні кулі (гільзи) блок опромінення-реєстрації переміщується на наступний перетин і т. д. Пересування блоку опромінення-реєстрації по перетинах контролюється обмежувачем, який викликає подальше пересування. Сигнали з детекторів подаються до контролера, де і відбувається їх розрахунок за заданий період вимірювання.

Блок опромінення-реєстрації містить вузол джерела випромінювання та вузол детектування.

Вузол джерела випромінювання — це капсула з радіоактивним елементом, розташованим у корпусі діаметром 10 мм і висотою 4 мм.

Вузол детектування складається з трьох газорозрядних лічильників типу СБТ-9: основного, конструктивно суміщеного з джерелом випромінювання, і двох периферійних. Конструкція вузла забезпечує можливість регулювання відстані між

детектором і поверхнею, що сканується, в межах від 0,25 мм до 3 мм з точністю встановлення 0,1 мм. При переміщенні детекторів уздовж осі обертання кулі відхилення відстані між детекторами та умовною поверхнею сканування, яку виміряли на контрольному валику, не перевищує 0,05 мм. Конструкція блоку опромінення-реєстрації забезпечує можливість синхронного пересування периферійних детекторів відносно основного в площині, перпендикулярній осі обертання кулі в межах від 60° до 150° відносно осі основного детектора. Блок загороджений захисним екраном з оргскла.

Конструкція кулегільзотримача забезпечує пересування детекторів блоку опромінення-реєстрації вздовж поверхні, що сканується, і обертання кулі. Обертання кулегільзотримача і пересування блоку опромінення-реєстрації здійснюється кроковими двигунами ПБМГ 200-265 [2, с. 52].

Адаптер призначений для введення інформації про рельєф поверхні кулі (гільзи), що надходить із СПП, до ПЕОМ, формування заданих у ПЕОМ сигналів для вимірювання та управління СПП, подачі необхідних для роботи СПП сигналів і живлення, а також для контролю працездатності вузлів і механізмів СПП. Він виконаний за типовими рішеннями контролерів управління зовнішнім пристроєм — СПП та складається з таких функціональних вузлів: дешифратора базової адреси; мультиплексора даних; мультиплексора внутрішньої шини даних; триканального таймера фіксації вимірювань «Т», вимірювача тимчасового інтервалу; джерела живлення детекторів; стеження за живленням; регістра управління; регістра стану; управління фазами крокового двигуна; індикації режимів управління та комутації.

СПП разом з адаптером виконує одну з операцій регістру управління. Контроль спільної роботи здійснюється за допомогою схем формування інформації та її запису до регістру стану [2, с. 53].

Математичне забезпечення АРМ експерта-баліста побудоване на програмному комплексі ідентифікації куль та гільз і сервісному програмному забезпеченні.

Програмний комплекс складається з таких автономних блоків програм:

- програми введення, оброблення і записів в архів КОРІД;
- програми візуальної ідентифікації;
- програми перетворення графічного зображення у формат РСХ (напівтонове зображення);
- інструментального пакета оброблення та аналізу зображення;
- програми видачі рекомендацій експерту-балісту за результатом ідентифікації зброї;
- пакета сервісних програм;
- програми демонстраційного ролика ROLIK.

Програма введення, оброблення і запису в архів КОРІД виконує функції зняття інформації про поверхню кулі, оброблення інформації за алгоритмами попереднього оброблення, архівації даних і роботи з архівом.

Програми візуальної ідентифікації та перетворення графічного зображення рельєфу поверхонь куль і гільз призначені для виведення на екран дисплея інформації про рельєфи поверхонь куль або гільз як у графічному, так і в напівтоновому зображеннях.

Програмний інструментальний пакет оброблення та аналізу зображення дає змогу експерту-балісту суміщати зображення рельєфу поверхонь досліджуваних куль і гільз з експериментальними як у графічному, так і в напівтоновому зображен-

ні, виокремлювати будь-які позначені експертом частини поверхонь для детальнішого дослідження [2, с. 54].

Програми видачі рекомендацій за результатами ідентифікації зброї виводять на екран дисплея результати порівняння рельєфів поверхонь куль або гільз за різними математичними критеріями збігу. При цьому експерту-балісту доступна інформація про кількість нарізів, кути нахилу, ширину та глибину нарізів, належність зброї до певного виду, моделі, системи.

Пакет сервісних програм дає змогу інспектору-криміналісту або експерту-балісту проводити різні дослідження майже без спеціальної підготовки [2, с. 56].

З метою вирішення питання застосування методу реєстрації розсіяного корпускулярного випромінювання для ідентифікації вогнепальної зброї за стріляними гільзами і снарядами та орієнтовного оцінювання чутливості та погрішності методу були проведені експертні експерименти.

Сутність методу полягає в скануванні вузьким пучком корпускулярного випромінювання концентричних окружностей денця гільзи, поверхні снаряду.

Вузол випромінювання-реєстрації аналогічний вузлу, що використовують для сканування поверхні снаряду. Відмінність полягає в розташуванні та розмірах колімаційних отворів. Оскільки метою методу є оцінка змін кількості реєстрованих відбитих часток (залежно від рельєфу сканованої поверхні) за одиницю часу, то для спрощення конструкції стенда та скорочення часу дослідження сканування здійснювалося в діаметральному напрямі (табл. 1, 2).

Як джерело корпускулярного випромінювання використовували радіоактивний ізотоп ^{204}Tl , поміщений у захисний контейнер з колімаційним отвором діаметром вихідного вікна 0,5 мм та коефіцієнтом колімації, що дорівнює 4. Нижче наведено дані вимірів двох характерних взаємних розташувань вузла опромінювання-реєстрації та денця гільзи.

Кількість реєстрованих імпульсів за одиницю часу (100 с.) виводилася на перерахунковий прилад ПСО-2. Середні показники вимірів зведені в таблицях 1 та 2 для двох взаємних розташувань вузла випромінювання-реєстрації та денця гільзи. Дослідження проводили на денці гільзи діаметром 10 мм (ПМ). Сканування здійснювалося дискретно з відстанню 0,1 мм [2, с. 60].

Оцінка чутливості методу. Через відносно малу швидкість лічби (малого потоку реєстрованих частинок) ймовірність одночасного (за час розряду детектора τ , що дорівнює 2-4 $\mu\text{с}$) потрапляння двох та більше частинок у детектор є мізерно малою, тому поправка на мертвий час τ не вводиться. Розрахунки проводили без врахування фону внаслідок його малого рівня (80—100 імп/100 с).

Оскільки виміри кожної точки проводили лише один раз (кількість вимірів дорівнює 1), то побудувати розподіл Пуасона та віднайти справжнє середнє значення неможливо. Згідно з теорією помилок середньостатистична погрішність одного виміру кількісно дорівнює $\sqrt{N}$. Отже, справжнє значення зареєстрованих частинок перебуває в межах:

$$N_0 = N \pm \sqrt{N} \quad (1)$$

Формула (1) демонструє, що з імовірністю 0,68 справжнє середнє значення не відрізняється від значення N більше, ніж на $\pm\sqrt{N}$. Відносна статистична точність одного виміру дорівнює:

Таблиця 1 [2, с. 62]

**Результати експертного експерименту щодо застосування методу
реєстрації розсіяного корпускулярного випромінювання**

№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.
1	20750	11	23610	21	25120	31	21240	41	23120
2	21160	12	24300	22	25230	32	20960	42	23780
3	20940	13	24150	23	25400	33	20620	43	24210
4	22340	14	24210	24	25380	34	20780	44	25020
5	23460	15	24740	25	24150	35	21210	45	25430
6	24120	16	24340	26	23640	36	20970	46	26120
7	24230	17	23560	27	23260	37	21250	47	26560
8	24180	18	23740	28	23140	38	21480	48	26820
9	22210	19	22930	29	22110	39	21510	49	27010
10	22250	20	24630	30	21840	40	22010	50	27030
№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.
51	28160	61	25400	71	22310	81	20910	91	24310
52	28010	62	24370	72	23100	82	21200	92	24180
53	26210	63	23010	73	23660	83	21310	93	23980
54	27000	64	22320	74	24120	84	22120	94	23890
55	26920	65	21460	75	24670	85	23070	95	22990
56	27110	66	20940	76	25210	86	23320	96	22430
57	27020	67	20880	77	24720	87	24010	97	21500
58	26740	68	21310	78	23810	88	23980	98	20970
59	25980	69	21440	79	22340	89	24030	99	20720
60	26120	70	21620	80	21720	90	24070	100	20810

$$\delta(N) = \sqrt{N/N} \quad (2)$$

Зі збільшенням N статистична точність виміру поліпшується, а значення $\delta(N)$ наближається до нуля. Відносна статистична точність вимірів периферійних (гладких) ділянок денця гільзи становить:

$$\delta = \sqrt{21000/21000 \times 10^{-2}} \approx 0,7\% \quad (3)$$

Для значення 0,05 різниця двох вимірів має бути більшою або дорівнювати $2\sqrt{N}$, тобто в нашому випадку — 300 імп/100 с.

Для оцінки чутливості методу обираємо максимальне та мінімальне значення двох вимірів. Максимальне значення виміру припадає на центр заглиблення від робочої частини бійка ударника, а мінімальне — на гладку поверхню.

Тоді:

$$\Delta N = N_{\max} - N_{\min} = 28160 - 20720 = 7440 \quad (4)$$

Глибина вм'ятини від бійка у нашому випадку становить $h = 0,2$ мм. Відповідно чутливість за глибиною дорівнює:

$$\delta = \delta = \frac{h \cdot 2\sqrt{N}}{\Delta N} \approx 6 \text{ мкм} \quad (5)$$

Таблиця 2 [2, с. 63]

**Результати експертного експерименту щодо застосування методу
реєстрації розсіяного корпускулярного випромінювання**

№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.
1	20810	11	21230	21	25340	31	21190	41	23180
2	20460	12	20790	22	25120	32	20900	42	23690
3	20670	13	20810	23	25430	33	20750	43	24190
4	21110	14	20910	24	25620	34	20760	44	25040
5	20920	15	20760	25	24780	35	21900	45	25460
6	20780	16	20800	26	23240	36	21000	46	26240
7	20840	17	20930	27	23260	37	21160	47	26590
8	20990	18	21840	28	22920	38	21340	48	26910
9	20680	19	22720	29	22200	39	21490	49	27040
10	20840	20	24810	30	21760	40	22040	50	27100
№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.	№ точ.	К-сть імп.
51	28090	61	22080	71	21140	81	24790	91	20810
52	28050	62	21520	72	20990	82	22760	92	20790
53	26490	63	21290	73	22750	83	21970	93	20540
54	26540	64	21180	74	23190	84	20990	94	20670
55	26310	65	21040	75	23260	85	20780	95	20690
56	25410	66	21080	76	24810	86	20810	96	20870
57	24980	67	20810	77	25590	87	20730	97	20480
58	24210	68	20740	78	25510	88	20900	98	20730
59	23640	69	20810	79	25140	89	20840	99	20820
60	23210	70	21210	80	25080	90	20760	100	20780

Примітка: скорочення у таблицях: точ. — точка; імп. — імпульс; к-сть — кількість.

Для точнішої оцінки чутливості методу реєстрації розсіяного корпускулярного випромінювання вимірів глибини та ширини трас необхідним є додаткове проведення експериментальних робіт та залучення коректнішого математичного апарата [2, с. 65].

Сучасний етап реформування МВС України позначений всеохоплюючим проникненням досягнень науки і техніки в усі аспекти його діяльності. У зв'язку з цим істотно актуалізуються питання розроблення нових методів та систем, що поліпшують якість та зменшують час отримання об'єктивних результатів у такій важливій галузі діяльності правоохоронних органів, як експертна практика [3].

Однією з актуальних проблем криміналістики та експертної практики є судово-балістична експертиза, а точніше, ідентифікація вогнепальної зброї за стріляними гільзами та снарядами (куля, картеч, шрот) [4].

Відповідь на запитання, до якого типу патронів належать відстріляні снаряди та гільзи, знайдені на місці події, та до якої системи, моделі, марки зброї, має важливе значення вже на початку розслідування — під час проведення огляду місця події. Сьогодні оперативно відповісти на це запитання неможливо через громіздкість застосовуваного для досягнення цієї мети технічного обладнання [5].

Запропонований метод може бути реалізований за допомогою портативного комп'ютера, що дає змогу здійснювати попереднє дослідження безпосередньо на місці події (у процесі роботи слідчо-оперативної групи). Таке дослідження може бути корисним для організації невідкладних слідчих (розшукових) дій, коли з відомих причин неможливо швидко одержати висновок експерта [6].

До особливостей цього методу можна віднести: простоту підготовки кулі, гільзи до дослідження; автоматизацію порівняння поверхонь; можливості проведення ідентифікаційних досліджень вже на місці вчинення злочину [7].

У більш розгорнутому практичному аспекті це дає змогу проводити первинне опрацювання даних з лічильників; відображати інформацію, що фіксується; відображати інформацію в графічній формі у відповідному масштабі; масштабувати в координатних осях і поєднувати графіки; перетворювати інформацію в полутонове зображення; робити суміщення для візуальної ідентифікації; робити збільшення характерних ділянок поверхні для детальнішої ідентифікації ознак; поповнювати базу електронної кулегільзотеки вже на етапі огляду місця події; здійснювати пошук подібних об'єктів (кореляційними методами); виводити зображення на друкувальний пристрій [8].

Отже, вважаємо за доцільне розглянути можливість відтворення за технічною документацією дослідного зразка АРМ «КОРІД» та виготовити малу серію зазначеного приладу з метою апробації його інспекторами-криміналістами та експертами НДЕКЦ у різних областях України. За умов отримання позитивних результатів та висновків — обладнати АРМ «КОРІД» усі зацікавлені підрозділи МВС України. Особливо це вбачається актуальним за умов невизначеної подальшої долі та статусу впровадження системи «ТАІС» в умовах проведення АТО та особливих відносин між РФ та Україною.

Список використаної літератури

1. Клевцов О. О. Украинский ученый криминалист отказался продать иностранным спецслужбам свое изобретение за миллион долларов / О. О. Клевцов // ФАКТЫ. — 2001. — 15 августа. — С. 21.
2. Федоренко Ю. І. Ідентифікація нарізної вогнепальної зброї методом реєстрації розсіяного корпускулярного випромінювання : практич. посіб. / Федоренко Ю. І., Массальський Г. Є., Пающик І. І. — К. : НАВСУ, 2001. — 72 с.
3. Кофанов А. В. Теорія і практика проведення судово-балістичних досліджень : монографія / А. В. Кофанов, Т. В. Михальчук. — К. : УкрДГРІ, 2015. — 274 с.
4. Кофанов А. В. Судова балістика (Початок) : монографія / А. В. Кофанов, Т. В. Михальчук. — К. : Три К, 2012. — 309 с.
5. Кофанов А. В. Методологія судово-балістичної методики : монографія / А. В. Кофанов, Т. В. Михальчук. — К. : Три К, 2011. — 440 с.
6. Криміналістична техніка (книга перша) : навч. посіб. / [Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кофанова О. С., Літвінова О. В.] — К. : КИЙ. — 2006. — 456 с.
7. Кофанов А. В. Судова балістика (практичні аспекти) : навч. посіб. / Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Арешонков В. В. — К. : УкрДГРІ, 2016. — 408 с.
8. Кофанов А. В. Применение метода рассеянного корпускулярного излучения в судебно-баллистических экспертизах (на примере АРМ «КОРИД») / А. В. Кофанов // Судебная экспертиза Беларуси. — 2016. — № 2 (3). — С. 74—78.

УДК 159:343.132:343.95

Ф. М. Сокиран, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Розглянуто окремі питання використання психологічного впливу під час провадження досудового розслідування.

Ключові слова: психологічний вплив, тактичний прийом, слідча хитрість, досудове розслідування.

Рассмотрены отдельные вопросы использования психологического воздействия при производстве досудебного расследования.

Ключевые слова: психологическое влияние, тактический прием, следственная хитрость, досудебное расследование.

Particular questions about using the psychological pressure during the prejudicial investigation procedure.

Key words: psychological influence, tactical reception, investigative cunning, pre-trial investigation.

Слідча тактика як розділ криміналістики вивчає основні напрями і способи найефективнішого виявлення, опрацювання і використання доказової інформації з метою оптимального розслідування правопорушень взагалі і конкретних слідчих ситуацій зокрема.

Істотним є те, що слідча тактика як неодмінну умову передбачає можливість вибору та зміну рішень і альтернатив у діях слідчого та прогнозованих діях інших учасників слідчих дій, умов і прийомів актуалізації розумових процесів усіх учасників.

З одного боку, слідчий, здійснюючи психологічний вплив на осіб, які беруть участь у провадженні, одержує доказову інформацію. Отже, грамотно, професійно побудований вплив відіграє роль тактичного засобу розслідування і є елементом слідчої тактики. Тому цілком зрозумілою є потреба розроблення криміналістикою таких методів психологічного впливу, які б дозволили в межах, передбачених законом, ефективніше виконувати завдання кримінального судочинства.

З іншого боку, у процесі виявлення та опрацювання інформації слідчий постійно відчуває негативний вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників, що загрожують ефективності використання одержаної інформації.

Такі чинники можна класифікувати на групи та дослідити. Це об'єктивні та суб'єктивні чинники, підготовлені та випадкові, свідомі та мимовільні, неправда та омана тощо.

Важливим завданням слідчої тактики (як науки, так і практики) є також максимальне використання або знешкодження в межах кримінального процесуального закону [1] норм судової етики, впливу цих чинників, урахування практики їх застосування в слідчій діяльності для встановлення істини. Для його вирішення особливу увагу слід звернути на розроблення та використання прийомів психологічного впливу.

Важливість розроблення саме цього напрямку та його принципова дієвість на практиці зумовлені тим, що психологічний вплив є генетичним атрибутом будь-якого людського спілкування. Знову повертаючись до цього положення, слід ще раз наголосити на його об'єктивному існуванні і як обов'язкового чинника психологічної сфери діяльності правосуддя. Основним напрямом психологічного впливу як на досудовому, так і на судовому слідстві є одержання об'єктивно правдивої інформації, яку здобувають законним шляхом зі встановлених законом джерел відносно події, що розслідують.

Проблеми теорії і практики застосування психологічного впливу та заснованих на його методах тактичних прийомів у сфері судочинства досліджували такі українські вчені, як О. В. Бишевець, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, І. І. Котюк, В. Г. Лукашевич, В. Ю. Шепітько, Є. Д. Лук'янчиков та ін. Зокрема, О. В. Бишевець у 2011 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Концептуальні засади застосування психологічного впливу у сфері судочинства».

Дослідження українських вчених є вагомим внеском у розвиток теоретичних засад та вдосконалення практики застосування психологічного впливу під час розслідування кримінальних правопорушень на сучасному етапі розвитку суспільних відносин в Україні. Проте з огляду на наявність дискусійних питань практичного застосування цього інструментарію у процесі розслідування злочинів, ця проблема потребує більш поглибленого дослідження.

Метою статті є дослідження окремих питань застосування психологічного впливу в процесі досудового слідства.

Як відомо, процес збирання, опрацювання і використання доказової інформації (що є нічим іншим, як прикладним пізнанням у конкретному провадженні) не може бути завершеним і ефективним лише завдяки кримінальним процесуальним дозволам і заборонам, приписам і процедурам, або всупереч їм. Велику роль у цьому процесі відіграє криміналістика з її теоретико-емпіричними рекомендаціями та аналогами. Організація та обумовлена послідовність дій стосовно збирання, опрацювання та використання доказової інформації, вибір шляхів і засобів у цій діяльності мають вирішальне значення; вони є складовими тактики криміналістичного забезпечення доказування. Отже, усі види спілкування в процесі розслідування кримінального провадження мають містити науково обґрунтовану емпіричну, цілеспрямовану та осмислену або інтуїтивну тактику дій і поведінки. І хоча криміналістика обумовлює основи діяльності лише уповноважених осіб (в основному слідчого), тактичні прийоми так чи інакше використовують усі учасники процесу.

Оскільки спілкування і взаємовідносини є неможливими без психологічного впливу, то слід уважати беззаперечним те, що криміналістична (слідча) тактика в теоретичних і практичних рекомендаціях має враховувати наявність такого впливу, використовувати його та працювати над розробленням ефективних прийомів і систем тактико-психологічного характеру. Про потребу такої інтеграції в психологічну

сутність криміналістичної тактики взагалі і тактики окремих слідчих (розшукових) дій у спеціальній літературі йдеться вже давно. Початок обговорення цього питання поклав Ганс Гросс [2]. Проте ці ідеї лише останнім часом почали вивчати ґрунтовно і реально впроваджувати в практику. Ті автори, які вводять елементи психологічного впливу в криміналістичну тактику, водночас не систематизують ці прийоми та засоби, обмежуючись більш-менш цінними, але не завжди чіткими рекомендаціями. Зокрема, майже завжди в таких працях йдеться про встановлення психологічного контакту слідчого з іншими учасниками процесу, про користь або шкоду так званих психологічних хитрощів або пасток.

Ми вважаємо, що як названих, так і деяких інших рекомендацій відносно цього аспекту слідчої діяльності недостатньо для втілення ідеї підвищення ефективності досудового слідства за рахунок ґрунтовного введення даних психологічної науки в слідчу тактику. Ці рекомендації іноді суперечливі і не повністю узгоджені з «буквою» і «духом» закону, нерідко висловлені у вигляді загальних побажань без методичного і ситуаційного тлумачення. Зробимо спробу прокоментувати ці положення і запропонувати варіант вирішення проблеми.

Насамперед слід розглянути питання встановлення психологічного контакту на слідстві і в суді, якому присвячено багато судово-психологічних праць.

Аналіз наукових висловлювань про сутність психологічного контакту і мету його встановлення в процесі проведення слідчих дій свідчить про те, що переважна більшість авторів вважають встановлення психологічного контакту тактичним прийомом, спрямованим на спонукання готовності надавати правдиві свідчення, сумлінно виконувати свої моральні обов'язки, збудження почуття довіри до слідчого для того, щоб допитуваний (у тому числі підозрюваний і обвинувачений) своєю поведінкою сприяв досягненню істини, вирішенню завдань кримінального судочинства.

З такою думкою можна погодитися і сприйняти як певну теоретичну цінність, необхідну в практиці лише частково, як окремий, найсприятливіший для судочинства варіант спілкування. У цілому це слід розглядати як доволі відірване від реального життя, ідеалізоване побажання. Ця критика є аргументованою, бо якщо визнати встановлення психологічного контакту в інтерпретації окремих авторів об'єктивним, то тоді доведеться констатувати, що на досудовому слідстві він (контакт) виникає вкрай рідко, тому що більшість підозрюваних і обвинувачених не лише не довіряють слідчому, але й часто (як свідчить зміст вивчених кримінальних проваджень) надають неправдиві свідчення, приховують правду, протидіють встановленню істини.

Що стосується свідків і потерпілих, то узагальнення, зроблені вченими, свідчать про те, що на досудовому слідстві лише приблизно 30 % учасників процесу надають добросовісні свідчення стосовно події злочину і злочинців. Зазначений відсоток виявиться ще нижчим, якщо взяти до уваги окремі умисні неточності та замовчування, а іноді й пряму неправду у свідченнях.

Отже, ідея встановлення психологічного контакту в тому вигляді, у якому її подано в окремих працях, практично має дуже хитке обґрунтування.

Психологічний контакт як вид спілкування передбачає різні види взаємодії і передусім об'єднання та конкуренцію. Слід усвідомити принципове положення, що встановлення психологічного контакту є обов'язковим атрибутом будь-якого спілкування під час проведення слідчих дій. Проте це не просто тактичний прийом, а

система тактичних і психологічних прийомів, психологічних способів спілкування, взаємний вплив (прогнозований, випадковий) природжених і набутих психічних якостей слідчого та інших учасників слідчої дії. Виходячи з цих позицій, можна констатувати, що встановлення психологічного контакту є початковим етапом впливу, який має розгортатися з волі слідчого в процесі проведення слідчої дії і розслідування в цілому для встановлення істини і розв'язання завдань кримінального судочинства.

Уся система прийомів психологічного впливу спрямована саме на те, щоб за наявності психологічного контакту і на його основі досягти правдивих і адекватних свідчень і дій від осіб, які створюють або приховують правду. Саме тому можна і треба говорити про зміну розумових завдань, про вплив на мотиваційні та морально-вольові сфери, проникнення слідчого в духовний світ співрозмовника та створення ним уявлення про поінформованість у деталях провадження, переконання підозрюваного (або іншого учасника) говорити правду агітаційними, емоційними засобами або логікою наданих доказів. Звичайно, рішення говорити правду може визріти в обвинувачуваного і на початковій стадії впливу — у процесі встановлення психологічного контакту (так само як ще до початку спілкування зі слідчим), але це окремий випадок, який лише підтверджує правило. Тим паче, що початкове рішення про щире каяття нерідко надалі змінюється, і тоді психологічний вплив здійснюють у повному обсязі.

Серед засобів психологічного впливу, які в загальному вигляді ґрунтуються на переконанні та примушенні (у межах закону) і які завжди у різному співвідношенні містять елементи того й того, особливе місце посідають прийоми злочинної обізнаності, що є доволі ефективними у виявленні, збиранні та використанні доказів. Це поняття слід розглянути разом з рекомендаціями стосовно тактичних «хитрощів» і «пасток» (питання про застосування «пасток» є суперечливим у юридичній літературі, багато авторів заперечує їх правомірність під час одержання доказової інформації).

На тверде переконання автора, багато психологічних прийомів впливу, які позитивно показали себе на практиці, хоча в літературі часто й не зовсім вдало визначені, є цілком прийнятними та ефективними. Це стосується насамперед прийомів, спрямованих на зміну завдань мислення в певної особи, виявлення слідів минулих афектів шляхом уведення в спілкування асоціативних образів і понять (виявлення так званої винуватої обізнаності та формування в учасників слідчої дії уявлення про більшу поінформованість слідчого, ніж це є насправді). Подібний вплив має виключно вибірккову дію, він повністю індиферентний щодо невинних осіб та осіб, які не причетні ані до провадження, ані до окремих його обставин. Зазначене є підставою для віднесення таких прийомів до розряду законних. Якщо такий вплив створює психологічний дискомфорт для дійсно винної особи і сприяє виникненню в неї потреби в певній, найсприятливішій для зізнання поведінці, то всі заперечення щодо його застосування виглядають штучними і необґрунтованими.

Такою потребою може стати і визнання особою своєї дійсної вини. Проте це зовсім не означає, що обвинувачений (зазвичай саме про нього йдеться в наукових судженнях з цього приводу) не зможе й надалі відстоювати свою, на його думку, найкращу позицію (заперечення вини, відмова від надання свідчень тощо). Це також не виключає можливості самообмови (хоча самообмова може виникнути як че-

рез допустимий психологічний вплив з боку слідчого, так і без нього). Загалом мотивація самообмови потребує окремого вивчення. У будь-якому разі, як зазначалося, вона менш за все детермінована психологічним впливом з боку слідчого в межах судової етики і закону.

Слід зазначити, що всі без винятку слідчі, з якими доводилося спілкуватися, підтримують позицію відносно меж і змісту психологічного впливу в кримінальному судочинстві.

Підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що психологічний вплив у різних формах виявлення (як самостійний прийом проведення слідчої дії, як складова частина тактичного прийому, як напрям діяльності слідчого в розв'язанні окремих завдань розслідування) є постійно діючим джерелом формування тактичних рекомендацій і неодмінним структурним компонентом тактичних прийомів і операцій процесуального та допоміжного (оперативного) характеру. Це дає змогу дійти висновку, що психологічний вплив, трансформований у тактичні прийоми слідчого, який він застосовує в процесі розслідування, є обов'язковим суттєвим елементом криміналістичної (слідчої) тактики.

Список використаної літератури

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 10 лист. 2017 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. *Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики*. Репринтное издание 1908 года / Г. Гросс ; науч. ред. В. В. Крылов. — М. : ЛексЭст, 2002. — 1088 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2018 р.

УДК 343.983:340.6

О. І. Ізотов, кандидат юридичних наук, доцент,
викладач відділу підготовки та підвищення кваліфікації
військових прокурорів Національної академії прокуратури України

СУДОВО-МЕДИЧНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОЗНАКИ УРАЖЕННЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ПАТРОНІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Розглянуто криміналістичні та судово-медичні аспекти розпізнавання ознак ураження при використанні патронів спеціального призначення для стрілецької зброї з метою використання їх під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Висвітлено конструктивні особливості будови найпоширеніших патронів спеціального призначення та характерні для таких конструкцій сліди, які вони залишають під час ураження різних перешкод.

Ключові слова: патрони спеціального призначення, вогнепальні ушкодження, діагностика вогнепальних кульових ушкоджень.

Рассмотрены криминалистические и судебно-медицинские аспекты распознавания признаков поражения при использовании патронов специального назначения для стрелкового оружия с целью использования их при раскрытии и расследовании криминалистических правонарушений. Освещены конструктивные особенности строения наиболее распространенных патронов специального назначения и характерные для таких конструкций следы, которые они оставляют при поражении различных препятствий.

Ключевые слова: патроны специального назначения, огнестрельные повреждения, диагностика огнестрельных пулевых повреждений.

The medical and forensic aspects of recognizing signs of cartridges for small arms of special purpose are considered for the purpose of using in the specific sphere of disclosure and investigation of criminal offenses.

The structural features of the structure of the most common special-purpose ammunition and the traces characteristic of such structures that they leave in the event of the defeat of various obstacles are highlighted.

Key words: special-purpose cartridges, gunshot injuries, diagnosis of gunshot bullet damage.

Особливе місце серед кримінальних правопорушень займають діяння, вчинені з використанням вогнепальної зброї, які часто завдають значної матеріальної шкоди та набувають широкого суспільного резонансу [1]. Особливої актуальності ця проблема набула упродовж останніх років, коли значно збільшився неконтрольований обіг зброї, пов'язаний з воєнними діями на Донбасі. Суттєво збільшилося й різноманіття видів і типів зброї та патронів до неї, використаних у кримінальних цілях на території України упродовж 2014—2017 років. Відповідно судово-медичним

експертам під час дослідження вогнепальних ушкоджень доводиться мати справу з пораненнями, не характерними для ураження звичайними кулями, необізнаність щодо яких може ввести в оману навіть найдосвідченіших з них. Так, у 1998 році судово-медичний експерт з 20-річним стажем в Орехово-Зуєвському районі (Росія), виявивши в тілі убитого сталевий сердечник спеціальної кулі калібру 5,45 мм, вирішив, що постріл було зроблено із самопалу, зарядженого шматком цвяха (до того часу йому не доводилося бачити не лише подібного сердечника, а й просто стріляної автоматної кулі такого типу) [2].

Патрони спеціального призначення відрізняються від інших боеприпасів саме своїм різноматтям, яке залежить від їх призначення, причому ці патрони можуть застосовуватися не лише в зразках спеціальної стрілецької зброї, а й у різних стріляючих пристосуваннях, навіть виготовлених кустарно. Вони відрізняються за конструкцією і розмірами від звичайних, але можуть мати окремі елементи штатних патронів.

Слід також зауважити, що через малу поширеність таких боеприпасів та вимоги секретності в підручниках із судової медицини питання ураження кулями спеціального призначення висвітлено недостатньо повно, а в окремих випадках вони навіть містять помилкові твердження.

Значний внесок у розвиток різних аспектів криміналістичного дослідження вогнепальної зброї зробили В. Ф. Гуцин, Б. М. Єрмоленко, М. М. Зюський, А. В. Кокін, В. М. Ладін, В. К. Лисиченко, Б. М. Комаринець, Ю. В. Мішин, Л. Ф. Саврань, І. О. Сапожников, Є. І. Сташенко, Є. М. Тихонов, О. І. Устинов, В. Ф. Черваков, Б. І. Шевченко. Упродовж останнього десятиліття кандидатські дисертації за цим напрямом захищали В. В. Арешонков, А. В. Кофанов, Я. В. Новак, С. О. Торопов, Т. В. Тютюнник. Проте з огляду на постійне вдосконалення боеприпасів спеціального призначення питання щодо особливостей ураження снарядами таких боеприпасів та їх криміналістичного дослідження не можна вважати вивченим достатньо, що й зумовило актуальність обраної тематики.

Метою статті є розгляд певних криміналістичних і судово-медичних аспектів розпізнавання ознак ураження кулями спеціального призначення з метою використання їх під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Як відомо, сліди від ураження кулями спеціального призначення залежать від конструкції самої кулі, патрона, у якому її споряджено, та наявності (або відсутності) порохового заряду. Прикладом може бути створення в СРСР упродовж 1960—1980-х років патронів для безшумної та безполум'яної стрільби серії СП та аналогічних закордонних. Конструкція таких патронів повністю «виключала звук», створюваний порохом газам, що розширюються під час пострілу. Це було досягнуто шляхом застосування абсолютно нового, оригінального підходу: гарячі порохові гази замикаються в гільзі відразу після пострілу спеціально створеним поршнем-штовхачем. Тобто, коли бойок наколює капсуль, він, у свою чергу, ініціює займання пороху, порох згоряє, утворюючи сильний тиск, але цим тиском приводиться до руху не куля, як у звичайних патронах, а той самий поршень-штовхач.

Новий патрон отримав назву СП-3 (рис. 1). У ньому використано стандартну кулю від патрона 7,62x39 мм, створену для автомата Калашникова АКМ. Особливістю його стало те, що поршень-штовхач телескопічної форми під впливом порохових газів рухався по гільзі вперед і виштовхував з неї кулю, «відсікаючи» при цьому

порохові гази та замикаючи їх всередині гільзи. А отже, звук, який міг би утворюватися від згоряння пороху під час пострілу, залишався в гільзі замкнений поршнем, а порохові гази взагалі не контактували із зовнішнім середовищем, залишаючись у гільзі. Після пострілу частина поршня визирала з гільзи і саме ця передня частина поршня працювала на виштовхування кулі.

З огляду на таку особливість патрона створити під нього самозарядну зброю було проблематично, адже з гільзи стирчав доволі довгий поршень-штовхач, тому під цей боєприпас було розроблено несамозарядний двоствольний пістолет МСП і ніж розвідника спеціальний НРС з можливістю стрільби.

Рис. 1. Патрон СП-3 калібру 7,62x62,8 мм¹

Подальшою модифікацією став *патрон СП-4*, який створювали спеціально для безшумної стрільби з пістолетів ПСС та інших видів спеціальної зброї, у тому числі ножів (рис. 2). Його також вважають боєприпасом замкнутого типу: пороховий газ після пострілу замикається в гільзі завдяки спеціальному поршню. Повне відсічення газів і дозвукова початкова швидкість кулі забезпечують його безшумність, але, на відміну від патрона СП-3, у цьому патроні встановлюють особливу кулю циліндричної форми, яка важить рівно 10 г і має латунний ведучий поясок. Твердість кулі становить від 53 до 58 одиниць за шкалою Роквелла, що забезпечує її високу здатність до пробиття. Патрон має довжину 42 мм, з них 41 мм займає гільза, яка після пострілу екстрагується. На відміну від патрона СП-3, у патроні СП-4 з гільзи не визирає поршень [3].

Рис. 2. Патрон СП-4 калібру 7,62 мм²

У безшумних *патронах QSPR* (США), як і в патронах СП-3 та СП-4, використано принцип відсічення порохових газів у гільзі патрона (рис. 3). Гільза сталева, у задній її частині ввернуто на різьбі денце, у якому за допомогою втулки закріплено капсуль і проміжний ударник, як і в радянських патронах серії СП (у наступних варіантах патрона QSPR від проміжного ударника відмовилися). Невеликий заряд пороху

¹ Маса патрона — 15 г, довжина — 52 мм, вага кулі — 7,9 г. Маркування відсутнє. Патрон забезпечує безшумність, відсутність полум'я та бездимність пострілу. На відстані 25 м куля пробиває сталевий лист завтовшки 2 мм.

² Куля масою 9,3 г забезпечує безшумність, відсутність полум'я та бездимність пострілу. На відстані 30 м пробиває сталевий лист завтовшки 5 мм.

розташовано під сталевим поршнем, що має форму склянки, звернутої денцем вперед. Заклинювання поршня-штовхача в дульці гільзи здійснюється за допомогою звуження в її передній частині, у якій нарізано різьбу, що забезпечує ефективне гальмування поршня. Заряд патрона — 15 вольфрамових картечин масою кожна по 0,5 г. Початкова швидкість снаряда картечі становить приблизно 220 м/с, сумарна дульна енергія — приблизно 185 Дж, гучність звуку пострілу на відстані 1 м від дульного зрізу — приблизно 110 дБ — на рівні звичайного малокаліберного (.22LR / 5.6 мм) пістолета з глушником.

Рис. 3. Патрон для тунельного безшумного револьвера³

Окреме місце в галереї зазначених виробів займає *ніж розвідника НРС*. Ця розробка поєднує в собі відразу два типи зброї: холодну та вогнепальну. Вогнепальний пристрій, захований у рукояті ножа (7,62-мм шестинарізний ствол під спеціальний патрон СП-3), дає змогу без шуму та полум'я здійснити один постріл. Прицільна дальність до 25 м. У піхви цієї зброї вбудовано кусачки-обтиск для детонаторів і плоску викрутку. На ножі знаходиться приціл, для точнішої стрільби на нижній дузі гарди зроблено виріз-цілик, а на нижній поверхні рукояті — мушка. Проте особливості потреби цілитися немає, адже ніж не призначено для стрільби по далеких цілях. Водночас балансування ножа дає змогу його метати. На обуху клинка знаходиться пилка для металу (рис. 4, 5) [4].

Рис. 4. Ніж розвідника стріляючий НРС-2

³ Безшумний револьвер спеціального призначення (Quiet Special Purpose Revolver — QSPR) створений для армії США. Він є модифікацією револьвера Smith & Wesson Model 29, має курковий ударно-спусковий механізм подвійної дії (самовзводний) і відкидний (вліво) барабан на 6 патронів. Стандартний ствол калібру .44 Магнум замінено на дуже короткий ненарізний ствол з діаметром каналу 10 мм, камори барабану розточені під спеціальні патрони QSPR.

Рис. 5. Пристрій для стрільби ножа розвідника спеціального НРС-2

Слідова картина ураження від усіх видів зброї, у яких застосовано принцип замикання порохових газів у гільзі, виглядає однотипною: повністю відсутні ушкодження від розпечених порохових газів (незалежно від дистанції), сліди кіптяви та незгорілі часточки порошу. Вирізняються паски осаднення та металізації, особливо в разі використання патрона СП-4 зі спеціальною кулею, латунний ведучий поясок якої при проходженні каналу ствола доволі сильно руйнується, а часточки латуні відкладаються на мішені. Також особливістю використання подібних боеприпасів є відносно невелика (дозвукова) початкова швидкість кулі, через що рани часто бувають сліпими.

У разі використання патронів QSPR сліди нагадують ураження дробовим зарядом, особливо коли постріл здійснюється з відстані понад 1 м.

У контексті наявності певних особливостей поранень від ураження патронами спеціального призначення заслуговують на увагу *спеціальні патрони з підвищеною пробивною силою СП-5, СП-6, ПАБ-9 та патрони для підводної вогнепальної зброї* (рис. 6, 7, 8).

Поранення від куль зазначених патронів нагадують колоті рани від холодної зброї з незначними (через зменшений пороховий заряд) слідами порохових газів і частинок порошу. Металеві частинки в ранах практично ніколи не трапляються, адже твердість сталевого стрижня значно вища за міцність оболонки кулі.

Упродовж останнього часу конструктори зброї звернули увагу на використання *оперених снарядів* як вражаючих елементів стрілецької зброї. Вони зберігають високу швидкість польоту завдяки досконалій аеродинамічній формі. Характерною особливістю опереного забійного елемента є утворення ран незначного діаметра завдяки тому, що він проходить у тканинах головною частиною вперед. Однак такі елементи можуть спричиняти важкі рвані рани, які часто плутають з пораненнями від забійних елементів та осколків артилерійських снарядів та інших стрілецьких боеприпасів. Відмінність полягає в тому, що уламки снарядів змінюють свою форму при підриві розривного заряду і люди уражаються деформованими елементами.

Нові стрілоподібні кулі на дистанції ефективної стрільби (300—400 м) у момент зустрічі з перешкодою можуть мати швидкість приблизно 700—750 м/с. Взаємодія з тканинами людського тіла на такій швидкості призводить до руйнування водо-

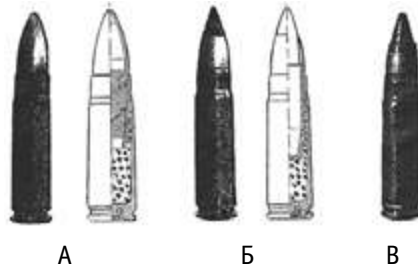
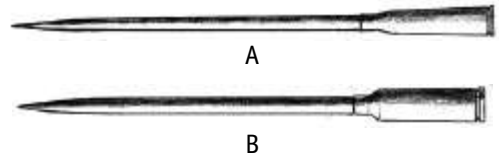

Рис. 6. Патрони СП-5, СП-6, ПАБ-9:

А — спеціальний снайперський патрон СП-5 калібру 9х39 мм⁴;Б — спеціальний патрон СП-6 калібру 9х39 мм⁵;В — патрон ПАБ-9⁶Рис. 7. Конструкція кулі патрона СП-6:
сердечник; біметалічна оболонка;
куля в зібраному станіРис. 8. Патрони для підводної вогнепальної
зброї: А — спеціальний патрон для
чотириствольного підводного пістолета СПП-1
калібру 4,5 мм; В — спеціальний патрон для
підводного автомата АПС калібру 5,65 мм

насичених внутрішніх органів, розташованих поблизу ранового каналу. Отже, навіть за мінімального діаметра ранового каналу можливі важкі та смертельні ушкодження (рис. 9).

Характерними слідами застосування таких боеприпасів є рвані рани від опення та наявність мікроскопічних залишків стопорного кільця і пластмасового сегментного контейнера біля вхідного отвору рани.

⁴ Куля — УС (зі зменшеною, дозвуковою швидкістю), діаметр ведучої частини — 9,0 мм, складається зі сталевго і свинцевого сердечників, поміщених у біметалічну оболонку. Сталевий сердечник розміщений у головній частині. Діаметр денця гільзи — 11,23—11,35 мм, діаметр дульця 9,0 мм. На дистанції 400 м куля пробиває 2-мм сталевий лист або бронежилети 2—3 класу при збереженні забійної сили.

⁵ Складається зі сталевго сердечника, свинцевої сорочки та біметалічної оболонки. Головна частина сердечника пофарбована в чорний колір і виступає з оболонки. Куля має більш потужну пробивну дію, ніж у патроні СП-5 (пробиває з 400 м бронежилети 3-го класу захисту) за рахунок оригінальної конструкції; складається із загартованого сталевго сердечника з вершинкою, що виступає з біметалічної оболонки. Напівоболонкова куля патрона СП-6 дещо довша за кулю патрона СП-5. Для збільшення маси кулі між сердечником і оболонкою розміщено свинцеву прокладку. Металевий стрижень загострений спереду і стоншується до «хвоста кулі». Якщо мішень не захищено бронежилетом, куля просто розриває живу тканину та завдає важких ушкоджень. Якщо на шляху трапляється перешкода, то спочатку її пробиває гострий кінчик кулі, а м'яка оболонка легко сповзає з цього сердечника. На пробиття перешкоди таким екзотичним способом енергії витрачається набагато менше, ніж у разі подолання перешкоди всією площею деформованої кулі. Тому характерними особливостями слідів від застосування таких куль є сильні механічні пошкодження, незначний термічний вплив, малі відкладення кіптяви та велика кількість металічних уламків від зруйнованої біметалічної оболонки. Маркування: вершина кулі і сердечник, що виступає, забарвлюються в чорний колір, а на коробку наносять чорну смугу.

⁶ Більш дешевий аналог патронів СП-5 і СП-6. Вирізняється більшою масою кулі та патрона. Призначений для стрільби з малогабаритного автомата 9А-91 і гвинтівки ВСК-94.

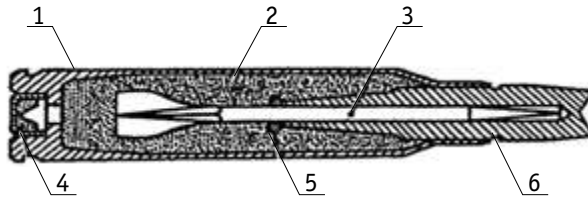

Рис. 9. Патрон калібру 5,56 мм до штурмової гвинтівки корпорації ААІ (США)⁷:
1 — гільза стандартного американського патрона М855; 2 — пороховий заряд;
3 — снаряд — сталевий стрілецький; 4 — капсуль; 5 — стопорне кільце; 6 — пластиковий сегментний контейнер, який забезпечує проходження снаряда по каналу ствола і розпадається на виході під впливом зустрічного потоку повітря

Ще одним відносно новим напрямом розроблення вогнепальної зброї стало використання *безгільзових патронів*, що дає змогу значно збільшити обсяг боезапасу, що переноситься (рис. 10).⁸

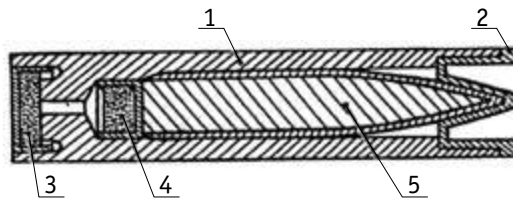

Рис. 10. Безгільзовий патрон калібру 4,73x33 мм до штурмової гвинтівки G11 (ФРН)⁹:
1 — пластикова заглушка; 2 — капсуль, що згорає під час пострілу;
3 — прискорювальний заряд у мідному контейнері; 4 — куля

Куля в цьому патроні класичної форми, складається зі свинцевого сердечника та сталеної оболонки. При влученні в мішень вона не утворює уламків і пробиває пластину з м'якої сталі завтовшки 6 мм на відстані 300 м і штатний сталевий шолом на відстані 600 м.⁹

У гвинтівці G11 фірмою «Хеклер і Кох» застосовано новий принцип ведення стрільби: стрільба безгільзовими патронами здійснюється фіксованими чергами по три постріли з темпом по 2000 пострілів на хвилину. За такої стрільби віддача діє

⁷ Довжина патрона — 54 мм, вага патрона — 9,2 г, снаряд — оперений підкаліберний: діаметр — 1,6 мм, довжина — 41,27 мм, вага — 0,66 г.

⁸ Патрон для стрілецької зброї складається з кулі, гільзи, заряду пороху і капсуля. Найважливіша частина патрона — гільза. Якщо прибрати гільзу, то кількість боекомплекту, що переноситься, значно збільшиться. За результатами випробувань таких патронів з'ясовано, що 100 патронів до стандартної бундесверівської автоматичної гвинтівки G3 важать стільки ж, як 550 патронів до нової гвинтівки G11, тобто солдат може носити патронів у п'ять з половиною разів більше. Аналогічний механізм використано в сучасному російському автоматі «Абакан», проте його конструкція є набагато складнішою через проблему екстракції стріляної гільзи (докладніше див. <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-45440/>).

⁹ Корпус виготовлено з металеного заряду (спеціальна речовина на основі нітраміну, яка має високу температуру згорання та дає змогу пресувати з нього патронні блоки довільної форми). Калібр нового патрона DM 11 становить 4,73 мм, довжина патрона — 33 мм, сторона призми — 8 мм. Куля повністю втоплена в металеному заряді (на основі октагона), вкритому лаком. У головній частині заряду є пластмасовий наконечник, що забезпечує повну утилізацію порохового заряду. Позаду кулі розташовано капсуль, таким чином, дінце кулі служить наковаленкою. Куля масою 3,25 г біля ствольного зрізу розганяється до швидкості 930—960 м/с.

на зброю лише після завершення черги пострілів, що дає змогу отримати відмінну кучність стрільби.

З огляду на те, що в сучасних умовах велику кількість поранень зазвичай завдають при стрільбі з відстані до 200 м, то три кулі з гвинтівки G11 влучають у тіло людини в кількох міліметрах одна від одної, й інтервал між ними становитиме приблизно 30 мс. Тканини ще вібруватимуть у результаті дії тимчасової порожнини, створеної першою кулею, коли в тіло влучить друга, а потім і третя куля. Характер поранення, який виникає при цьому, до кінця ще не з'ясований, проте можна припустити, що за наявності явища резонансного збігу коливань можуть виникнути важкі uszkodження, що призводять до руйнування внутрішніх органів, навіть віддалених від місця влучання кулі.

Дещо схожий ефект спостерігають у разі застосування *патронів з багатоелементними уражаючими частинами* (рис. 11).

Рис. 11. Спеціальний патрон 7,62/5,6 мм Salvo Squeezebore з трьома латунними кулями

Рис. 12. Дуплексний патрон до штурмової гвинтівки фірми «Кольт»

Патрон призначено для незвичної зброї, задня частина ствола якої є нарізною циліндричною, а передня конічною, гладкою.

У нарізній частині ствола всі три кулі рухаються під дією порохових газів як єдине ціле, але в конічній його ділянці кулі обжимаються, задні при цьому витісняються з передніх і вилітають зі ствола вже порізно. Через обтиснення куль калібр їх зазначають через дріб, оскільки спочатку куля має калібр 7,62 мм, а в процесі руху по каналу ствола він зменшується до 5,6 мм.

Слідова картина ураження такими кулями може нагадувати ураження за трьома окремими пострілами з хаотично розташованими вхідними отворами. При влученні в тіло такі кулі змінюють напрями раневих каналів, деформуються і руйнуються, залишаючи уламки латуні. Подібні ураження спостерігають також при використанні схожих боеприпасів.

Дуплексний патрон до штурмової гвинтівки фірми «Кольт» калібру 5,56x45 мм містить дві каліберні кулі, розташовані в гільзі тандемом (рис. 12). У денці куль є поглиблення. Куля, розташована ззаду, входить головною частиною в поглиблення попередньої. Перша куля важить 2,26 г, друга — 2,14 г. Вага патрона — 13 г.

Спеціальний пістолетний патрон Special Glaser калібру 9 мм американської компанії COR-BON/Glaser Ammunition призначений для озброєння спеціальних підрозділів по боротьбі з тероризмом (рис. 13). Куля з контрольованою балістикою складається з пластикової носової частини, мідної оболонки і дробового наповнювача. Нею можна стріляти, наприклад, у салоні літака, не побоюючись рикошету або ураження людей, які знаходяться за мішенню, оскільки простріл навиліт виключений. У разі влучення в не захищену бронежилетом людину (противника) куля, руйнуючись, вражає її снопом дробу.

Рис. 13. Спеціальний пістолетний патрон Special Glaser калібру 9 мм американської компанії COR-BON/Glaser Ammunition

Аналогом зазначеного патрона є спеціальний пістолетний патрон *Sky Marshall* калібру 9x19 мм (Luger/Parabellum) для ізраїльських антитерористичних спецслужб. Куля (без оболонки, при пострілі руйнується) складається з полімерної смоли із впресованими сталевими кульками (рис. 14).

Рис. 14. Пістолетний патрон Sky Marshall калібру 9x19 мм (Luger/Parabellum)

Якщо мішень захищена (наприклад, злочинець одягнений у бронежилет), то використовують інші боеприпаси, зокрема спеціальний пістолетний патрон *High Safety Ammunition* калібру 9x19 мм (Luger/Parabellum), розроблений британською компанією Cobra у 90-х роках минулого століття (рис. 15). У ньому в м'який пластик кулі з контрольованою балістикою залиті сім сталевих дротиків (на розрізі видно лише три з них). Для захисту від передчасного руйнування (до влучення в ціль) куля покрита мідною оболонкою. Дротики пробивають бронежилет злочинця, розходячись у його тілі в різні боки, і завдають серйозних поранень, проте без ризику пробиття навиліт і ураження людей, що знаходяться за ним [6].

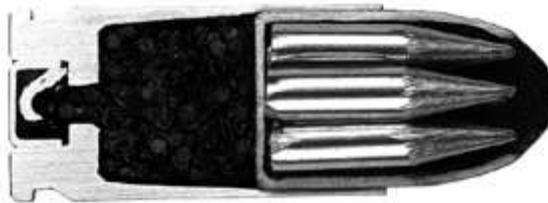

Рис. 15. Пістолетний патрон High Safety Ammunition калібру 9x19 мм (Luger/Parabellum)

До куль спеціального призначення належать також *трасувальні, запалювальні, бронебійно-запалювальні, пристрілювальні*. За певних умов вони можуть завдавати ушкодження, не характерні для звичайних куль, хоча при пострілах з близьких дистанцій, або коли трасувальна речовина ще не почала виділятися чи вже виділилася, ушкодження мають звичайну для вогнепальних поранень картину.

У разі поранень трасувальними кулями біля вхідного отвору рани по краях з'являється (зазвичай на другу добу після поранення) сірувата облямівка, що нагадує кіптяву або поясок забруднення — омертвіння тканини від дії спеціальних трасувальних речовин. У разі розриву таких куль (при рикошеті, подоланні перешкод) незалежно від відстані, з якої зроблено постріл, ушкодження нагадують поранення від пострілу з близької дистанції. Діагностика поранення в цих випадках ґрунтується на виявленні в рані специфічного складу трасувальної речовини.

У разі поранень бронебійно-запалювальними кулями вхідний отвір часто нічим не відрізняється від звичайного вогнепального поранення. У тих випадках, коли куля влучає в кістку, вона розривається, у результаті чого виникають великі ушкодження м'яких тканин [7].

Визначити такий вид поранення допомагають особливості ушкодження тканин тіла, виявлення сердечника кулі та характер зміни тканин унаслідок дії запалювальних речовин (фосфору), а також хімічне дослідження.

Резюмуючи викладене вище, слід зазначити, що патрони спеціального призначення споряджаються різними уражаючими елементами, які залишають сліди, настільки не характерні для звичайних зарядів вогнепальної зброї, що навіть досвідчені судово-медичні експерти можуть помилитися. Тому експертиза уражень практично завжди має бути комплексною із залученням фахівців з балістики, хімії, металознавства тощо. Для встановлення справжньої природи таких ушкоджень мають застосовуватися макроскопічні, мікроскопічні, гістологічні, рентгенографічні, хімічні і спектрографічні методи дослідження.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України : станом на 08 лютого 2018 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Криміналістика : підр. для вузів / [Авер'янова Т. В., Белкін Р. С., Корухов Ю. Г., Россінська Є. Р.] ; під ред. Р. С. Белкіна. — М. : НОРМА, 2000. — 990 с.
3. Эйдлин Л. М. Огнестрельные повреждения (Врачебное и криминалистическое распознавание и оценка) / Л. М. Эйдлин. — 2-е изд., доп. и перераб. — Ташкент : Медгиз УзССР, 1964. — 331 с.
4. Оружие спецназа [Электронный ресурс] // Спецназ.org (Сообщество ветеранов спецназа России). — Режим доступа : http://spec-naz.org/armory/ammunition/cartridges_special_sp_9x21_caliber/.
5. Нож разведчика стреляющий НРС, НРС-2 (СССР/Россия) [Электронный ресурс] // Modern Firearms. — Режим доступа : <http://modernfirearms.net/handguns/hg/rus/nrs-r.html>.
6. Суворов А. С. Особенности огнестрельных повреждений одежды при выстрелах в упор многоэлементным снарядом в цилиндрическом контейнере / А. С. Суворов, И. Ю. Макаров // Избранные вопросы судебно-медицинской экспертизы. — 2013. — № 13. — С. 181—182.
7. Шадымов А. Б. Основы диагностики огнестрельных пулевых повреждений костей : метод. пособ. / Шадымов А. Б., Янковский В. Э., Саркисян Б. А. — Барнаул : АГМУ Росздрава, 2005. — 71 с.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2018 р.

УДК 343.98

М. В. Семеніхін, директор Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

С. Г. Качурін, кандидат юридичних наук, доцент кафедри «Правознавство» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ПРОТИДІЯ ЗАЦІКАВЛЕНИХ ОСІБ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ТА ПРИЙОМИ

Досліджено науково-практичний аспект наявних теоретичних і практичних проблем з тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, яких перевіряють.

Ключові слова: судово-почеркознавча експертиза, зразки почерку та підписів, відібрання зразків, протидія проведенню почеркознавчої експертизи.

Исследован научно-практический аспект существующих теоретических и практических проблем по тактике проведения судебно-почерковедческой экспертизы и получения образцов почерка и подписей в условиях противодействия проверяемых лиц.

Ключевые слова: судебно-почерковедческая экспертиза, образцы почерка и подписей, отбор образцов, противодействие проведению почерковедческой экспертизы.

In the scientific and practical aspect, a complex of existing theoretical and practical problems on the tactics of forensic handwriting examination and selection of experimental samples of handwriting and signatures under the conditions of counteraction of the audited persons was investigated.

Key words: judicial post-examination examination, patterns of handwriting and signatures, sampling, counteraction to conducting a handwritten examination.

Процес проведення експертизи з метою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань здебільшого потребує залучення додаткових матеріалів для дослідження об'єктів, які надійшли експерту. Ці матеріали в криміналістиці та експертній практиці одержали назву зразків для експертного дослідження. Процесуальну процедуру їх одержання передбачено ст. 245 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України).

Успішне вирішення ідентифікаційних завдань, що ставлять на вирішення експерта-почеркознавця, залежить від кількості та якості зразків почерку та підписів, професійної майстерності слідчого, який їх отримує та відбирає під час проведення відповідної слідчої дії (гл. 15, 16, ст. 234, 237, 245 КПК України), а також наявності (відсутності) протидії відібранню зразків з боку осіб, яких перевіряють. Зазначене істотно впливає на зіставлення зразків порівняння з досліджуваним почерковим матеріалом.

У сучасній криміналістичній літературі широко висвітлено питання протидії до судовому розслідуванню злочинів, які набули особливої актуальності та гостроти у зв'язку з організованою злочинною діяльністю та корупцією, яка ще доволі поширена.

Сьогодні злочинці нерідко використовують хитромудрі прийоми, що перешкоджають виявленню вчинених злочинів та їх об'єктивному розслідуванню. Як зазначає В. Л. Васильєв, «...немає іншого виду людської діяльності, успішному закінченню якої так активно протидіювали б зацікавлені люди і групи осіб» [1, с. 45]. В українському суспільстві значного розголосу набули факти перешкоджання розслідуванню виявлених злочинів особами, які обіймають відповідальні посади і надають заступництво винним у їх вчиненні, а також випадки різноманітного тиску на слідчих під час розслідування ними кримінальних справ [2; 3].

А отже, актуальність статті зумовлена необхідністю розгляду обставин, що перешкоджають досягненню поставлених при призначенні та проведенні судово-почеркознавчих експертиз завдань і знижують ефективність одержаних експертних даних, а також необхідністю розроблення криміналістичних рекомендацій з подолання протидії осіб, яких перевіряють, та запобігання цій протидії.

У спеціальній літературі вивченню проблем протидії розслідуванню та прийомам її подолання під час розгляду тактики проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, обшук, допит, приділяли увагу Р. С. Белкін, І. Є. Биховський, О. М. Васильєв, В. Г. Доспулов, А. В. Дулов, В. П. Колмаков, М. І. Порубов, О. Р. Ратінов, Н. О. Селіванов, О. Б. Соловйов, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Деякі аспекти розслідування в умовах протидії в контексті пошуку шляхів вирішення проблемних слідчих ситуацій досліджували О. Я. Баєв, І. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкін, В. О. Образцов, М. П. Яблоков. Дослідженню поняття, змісту та складу суб'єктів протидії розслідуванню, засобів і методів її подолання присвячено праці О. В. Александренко [4], Є. У. Бабаєвої [5], В. Д. Берназа [6], А. Ф. Волобуєва [7], В. Н. Карагодіна [8], Т. В. Омельченко, Р. Л. Степанюка [9] та ін.

Як свідчить аналіз праць вчених, автори неоднозначно тлумачать поняття «протидія розслідуванню». Відмінності стосуються:

- форми протидії (бездіяльність або лише активні дії);
- суб'єктивного ставлення особи до створення перешкод розслідуванню (навмисні дії чи бездіяльність або ненавмисні акти поведінки);
- суб'єктів протидії (злочинці, суб'єкти кримінального процесу, зацікавлені особи, інші особи);
- часу здійснення протидії (до початку розслідування чи після порушення кримінальної справи);
- ознак протидії (протиправні дії, будь-які дії, зокрема ті, що не суперечать закону).

Неоднозначність трактування вченими поняття «протидія розслідуванню» ускладнює розуміння його змісту. Дискусійними залишаються і питання обґрунтування деяких положень і висновків (як у теоретичному, так і в практичному аспектах), особливо стосовно отримання зразків почерку.

Отже, слід констатувати, що дотепер низка спеціальних питань, пов'язаних з наявністю теоретичних і практичних проблем щодо тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, яких перевіряють, залишається недостатньо дослідженою.

Метою цього дослідження є аналіз теоретичних питань і розроблення практичних рекомендацій щодо розпізнавання та подолання протидії під час проведення судово-почеркознавчих експертиз і запобігання їй. З огляду на поставлену мету доцільним є дослідження форми та прийомів протидії зацікавлених осіб проведенню почеркознавчої експертизи, а також прийомів прогнозування слідчим цієї протидії та її подолання, що забезпечить відповідність головних висновків дослідження критерію новизни.

Методологічну основу пропонованої статті становлять загальні закони та категорії теорії пізнання, зокрема, положення матеріалістичної діалектики про пізнання соціальних процесів і явищ, пов'язаних із досліджуваними проблемами. У процесі дослідження застосовано такі методи:

- історико-правовий (критичний аналіз історичних джерел з питань судової експертизи та теоретичних напрацювань криміналістичних аспектів протидії під час проведення судово-почеркознавчих експертиз);

- системно-структурний і порівняльний (установлення сутності протидії під час проведення судово-почеркознавчих експертиз, а також форм та прийомів протидії зацікавлених осіб її проведенню, розроблення рекомендацій щодо прийомів прогнозування слідчим цієї протидії та її подолання);

- соціологічний, зокрема анкетування (опитування слідчих та експертів за спеціально розробленою анкетою);

- статистичний, зокрема групування відомостей, аналіз кількісних показників (узагальнення результатів аналізу висновків експертів, протоколів відібрання зразків почерку та підписів);

- експериментальний (проведення експериментів з відтворення чужих підписів різними категоріями осіб).

Період розвитку ринкових відносин в економіці України супроводжується значним зростанням кількості документів, які складають фізичні та юридичні особи. Одним з найважливіших реквізитів документа, як відомо, є підпис, що належить до числа найпоширеніших об'єктів судово-почеркознавчої експертизи.

Як свідчить аналіз слідчої, судової та експертної практики, у слідчих і суддів виникають суттєві проблеми під час призначення судово-почеркознавчих експертиз, які пов'язані з підготовкою об'єктів, формуванням питань на вирішення експертизи, проведенням дослідження та оцінкою висновку експерта-почеркознавця. Особливо яскраво зазначені проблеми проявляються в разі потреби підготовки порівняльних почеркових матеріалів, коли особа, яку перевіряють, протидіє проведенню почеркознавчої експертизи. Це призводить до низької результативності такої експертизи або відмови від її проведення.

Не викликає сумніву, що така протидія спрямована на створення перешкод на шляху досягнення мети розслідування: встановлення істини в кримінальній справі. Обов'язковою ознакою протидії розслідуванню, на нашу думку, є цілеспрямованість і навмисність. При цьому протидія може здійснюватися як шляхом проведення активних дій, так і шляхом бездіяльності. Суб'єктами протидії можуть бути будь-які особи, зокрема й ті, що не є суб'єктами кримінального процесу, проте діють (бездіють) цілеспрямовано з метою протидії правоохоронним органам у встановленні істини. Протидія розслідуванню може чинитися не лише шляхом здійснення протиправних дій, але й шляхом вчинення інших дій, які не порушують норми права.

Слушною є пропозиція деяких вчених про розмежування понять «протидія розкриттю злочинів» і «протидія розслідуванню злочинів». Перше з них охоплює дії, що вчинені до виявлення злочину і початку кримінального процесу, друге — дії, вчинені після початку кримінально-процесуальної діяльності [8, с. 159].

За результатами аналізу визначень, наведених у літературі, можна сформулювати таке визначення протидії розкриттю та розслідуванню злочинів: це навмисна діяльність або бездіяльність зацікавлених осіб, що здійснюється до виявлення злочину та після початку його розслідування, з вибору відповідної лінії поведінки, вживання заходів, спрямованих на створення перешкод зі збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою перешкоджання встановленню істини в кримінальній справі.

При розслідуванні конкретного злочину розрізняють «внутрішню» та «зовнішню» протидії [10, с. 692—694]. Під «внутрішньою» протидією розуміють протидію, яку здійснюють особи, що в будь-якій процесуальній формі беруть участь у розслідуванні: підозрювані, обвинувачені, свідки та потерпілі. Для них характерним є володіння будь-якою інформацією про подію злочину і прагнення приховати, змінити або знищити цю інформацію (сліди злочину) і (або) її носіїв.

«Зовнішня» протидія — це діяльність осіб, не пов'язаних з подією, яку розслідують: особи, яка проводить розслідування; осіб, пов'язаних зі слідчим (діднавачем) процесуальними, службовими, владними, адміністративними та іншими відносинами.

Суб'єкти «внутрішньої» протидії реалізують свої задуми переважно шляхом приховання злочину, суб'єкти «зовнішньої» протидії — шляхом впливу, тиску на суб'єкт доказування, створення умов для здійснення ним незаконних дій, посадової провини або злочину.

У літературі найповніше проаналізовано такий вид «внутрішньої» протидії, як приховання злочину [11, с. 227—246]. В. Є. Баранов, Р. С. Белкін, О. Г. Гельманов, Г. Г. Зуйков, В. Н. Карагодін, В. П. Лавров, І. М. Лузгін, Г. М. Мудьогін та інші, всебічно проаналізувавши зміст цього поняття, класифікували дії з приховання суспільно небезпечних діянь і форми їх здійснення:

- приховання інформації та (або) її носіїв;
- знищення інформації та (або) її носіїв;
- маскування інформації та (або) її носіїв;
- фальсифікація інформації та (або) її носіїв;
- змішані способи.

Наведені форми приховання злочинів реалізують із застосуванням різних прийомів [10, с. 694; 7, с. 43—44]. Типовими прийомами приховання інформації та (або) її носіїв в активній та пасивній формах є:

- приховання предмета посягання, речових доказів, грошей і цінностей, нажитих злочинним шляхом, інших об'єктів — джерел інформації;
- ухилення від явки до органу розслідування;
- замовчування, недонесення, неповідомлення запитуваних відомостей;
- невиконання дій, яких вимагають;
- відмова від надання показань.

Прийоми фальсифікації інформації та (або) її носіїв:

- завідомо неправдиве показання;

- завідомо неправдива заява, донос;
- створення неправдивих слідів та інших речових доказів;
- повне або часткове підроблення документів;
- підміна, дублювання об'єктів;
- часткове знищення об'єкта, його перероблення з метою зміни його зовнішнього вигляду, фальсифікації призначення тощо.

Досліджуючи природу зазначених форм і прийомів внутрішньої протидії розслідуванню, стає зрозумілим, що вони здебільшого спрямовані на зниження ефективності проведення таких слідчих дій, як обшук, виїмка, допит, огляд місця події. З огляду на це в криміналістичній літературі наведено прийоми проведення зазначених процесуальних дій з метою подолання протидії. Проте, як свідчить аналіз літературних джерел, у них приділено недостатньо уваги протидії таким слідчим діям, як призначення судової експертизи та одержання зразків для експертного дослідження. У зв'язку з цим на практиці виникають проблеми в частині подолання протидії зацікавлених осіб під час підготовки та проведення зазначених слідчих дій.

На підставі загальної дефініції та з урахуванням особливостей судової експертизи можна надати таке визначення поняття протидії проведенню судової експертизи: це навмисна діяльність або бездіяльність зацікавлених осіб, яку здійснюють до виявлення злочину і після початку його розслідування зі створення перешкод у збиранні та дослідженні об'єктів, що надають на експертизу, та їх експертного дослідження з метою перешкоджання встановленню істини в кримінальній справі. Попри те, що судову експертизу проводять тільки в межах порушеної кримінальної справи, наведене визначення передбачає етап, що передує розслідуванню. На прикладі судово-почеркознавчої експертизи це можна пояснити тим, що особа, обізнана щодо можливостей експертних досліджень, припускаючи подальше призначення експертизи після виявлення злочину, навмисно змінює в документах свій почерк або підпис.

В аспекті досліджуваної проблеми прийомами протидії осіб, яких перевіряють у разі призначення судово-почеркознавчої експертизи, є:

- приховання або знищення вільних зразків почерку та підписів у різних рукописних текстах: заявах, особових листках з обліку кадрів, щоденниках, а також підписів у різних квитанціях і бланках банківських рахунків, касових ордерах, бібліотечних документах;
- ухилення від явки до органу розслідування з метою відмови від надання експериментальних зразків почеркового матеріалу;
- повне або часткове підроблення документів.

Подолання протидії на етапі підготовки до призначення судово-почеркознавчої експертизи здійснює слідчий шляхом одержання зразків почерку та підписів при провадженні різних слідчих дій.

Процедуру вилучення зразків (наступну після їх пошуку та виявлення) слідчий здійснює в процесі проведення оглядів, обшуків і виїмок, витребування їх від підприємств, організацій, посадовців, громадян. При цьому вилучають зразки, що існували до проведення слідчої дії, наприклад, вільні та умовно-вільні зразки почерку та підписів.

Під прийомами протидії особи, яку перевіряють, під час відібрання в неї експериментальних зразків почеркового матеріалу слід розуміти:

- відмову особи від надання зразків почерку та підписів;
- навмисне спотворення особою свого почерку, підпису з метою створення перешкод вирішенню ідентифікаційних завдань;
- повідомлення неправдивої інформації про незнання особою транскрипції підпису конкретної людини у разі підозри, що досліджуваний підпис виконаний особою від її імені.

Ґрунтуючись на наведеній вище класифікації форм протидії, можна дійти висновку про те, що в разі створення перешкод слідчому поведінка обвинуваченого при призначенні судово-почеркознавчої експертизи і відібранні в нього зразків почерку та підписів матиме форму «внутрішньої» протидії шляхом фальсифікації та приховування інформації.

До прийомів приховування інформації та (або) її носіїв можна віднести такі:

- приховування вільних зразків почерку та підписів;
- ухилення від явки до органу розслідування з метою відмови від надання експериментальних зразків почеркового матеріалу;
- відмова від надання експериментальних зразків почерку та підписів особою, у якої їх відбирають;
- надання неправдивої інформації про незнання особою транскрипції підпису конкретного виконавця.

До прийомів фальсифікації інформації та (або) її носіїв належать:

- повне або часткове підроблення документів;
- спотворення почерку та підписів під час їх відібрання.

Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів для експертного дослідження потребує знання слідчим даних про особу, яку перевіряють. Із сукупності відомостей про особистість обвинуваченого (підозрюваного) слідчому необхідно вміти виокремити головні риси, знання яких дозволить змінити позицію особи, яку перевіряють і яка чинить протидію під час проведення цієї слідчої дії (наприклад, знання біографічних даних обвинуваченого допоможе слідчому у встановленні необхідного психологічного контакту).

Вибір слідчим тактичних прийомів відібрання зразків для порівняльного дослідження багато в чому ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, поведінки та дій осіб, які проходять у справі. Доцільно розглянути це питання докладніше.

Сутність, цілі, проблеми прогнозування в криміналістиці вперше розглянув Р. С. Белкін у 1960-х роках. У 1970-х роках він сформулював основні положення теорії криміналістичного прогнозування [12, с. 145—162]. Питання концептуального характеру в галузі теорії криміналістичного прогнозування було досліджено та систематизовано в працях П. Д. Біленчука [13], Л. Г. Горшеніна [14], В. А. Журавля [15, с. 42—55], Г. О. Зоріна [16, с. 93—143], В. О. Коновалової [17], О. Р. Ратінова [18, с. 187] та ін.

Водночас специфіку прогнозування в діяльності слідчого під час підготовки до проведення експертиз, зокрема судово-почеркознавчої експертизи, у юридичній літературі не висвітлено.

Загалом прогнозування пов'язане з емпіричним передбаченням слідчим особливостей розслідування певного злочину. Об'єктами такого прогнозування є:

- розвиток криміналістичних ситуацій;

- поведінка учасників розслідування;
- характер тактичних рішень, які приймають, прийомів, які застосовують, та їх результатів;
- процеси збирання доказової та орієнтувальної інформації тощо.

Прогнозування в подібних випадках має важливе значення для оптимізації слідчої діяльності. Зокрема, з'являється можливість докладніше оцінити кожную слідчу ситуацію та її можливий розвиток, висунути найбільш реальні слідчі версії, підвищити ефективність слідчих дій, тактичних прийомів, методів розслідування та використаних техніко-криміналістичних засобів, тобто зрештою прийняти правильне і найефективніше тактичне рішення.

Особливого значення прогнозування набуває в ситуації протидії розслідуванню. Конфліктні слідчі ситуації виникають у переважній більшості кримінальних справ (зазвичай вони виникають між слідчим і підозрюваним). У процесі розслідування часто розв'язують два протилежних, але взаємопов'язаних завдання. Особа, яка вчинила злочин, з огляду на можливість використання слідчим тих чи інших способів і прийомів, прагне ускладнити їх застосування, ухилитися від відповідальності (приховати інформацію тощо). Натомість слідчий, ураховуючи можливі способи вчинення та приховування злочину, прагне встановити факти, які приховують ввід нього, нейтралізувати опір зацікавлених осіб, забезпечити покарання винних. У такій ситуації надзвичайно важливе значення має спроможність слідчого спрогнозувати поведінку осіб-учасників слідчих дій, які чинять йому протидію в їх проведенні, зокрема відмовляються від надання експериментальних порівняльних зразків.

Отже, основною метою прогнозування слідчим поведінки особи, у якої планується відібрати експериментальні зразки почерку та підписів під час підготовки до призначення судово-почеркознавчої експертизи, є емпіричне передбачення протидії особи під час проведення цієї слідчої дії.

У зазначених конфліктних ситуаціях, як слушно зазначає О. Р. Ратінов, «учасник кожної сторони прагне мислити за іншого. При цьому успіх залежить від повноти і точності обізнаності одного про іншого» [18, с. 188—189]. Таку розумову діяльність у психології характеризують терміном «рефлексія». У складному процесі рефлексії виокремлюють: бачення суб'єктом самого себе, бачення суб'єкта іншим індивідом, уявлення першого суб'єкта про уявлення іншого суб'єкта щодо себе, своїх думок тощо [19, с. 168]. Якщо слідчий здатний на таке, він може керувати процесом прийняття рішень стороною, яка йому протистоїть, лінією поведінки підозрюваного, обвинуваченого [20, с. 188].

Структура психологічного прогнозу поведінки учасника процесу під час відібрання в нього експериментальних зразків почерку та підписів складається із сукупності таких взаємопов'язаних елементів:

- суб'єкт прогнозування (слідчий);
- об'єкт прогнозування — особа, яку перевіряють (насамперед підозрюваний);
- одержана з процесуальних і непроцесуальних джерел під час розслідування доказова або орієнтувальна інформація про особистісні характеристики особи та обставини справи, яку розслідують, що є підставою для складання прогнозу про можливу поведінку цієї особи під час відібрання експериментальних зразків почерку та підписів;

– результат прогнозування, який виявляється в моделі поведінки особи в процесі відібрання зразків.

На підставі складеного прогнозу поведінки особи (обвинуваченого, підозрюваного) слідчий обирає систему тактичних прийомів, які усувають її протидію. Зокрема, правильний прогноз можливої поведінки підозрюваного чи обвинуваченого під час одержання від нього зразків порівняння, навіть у разі протидії розслідуванню шляхом спотворення почерку або підпису, дасть змогу слідчому застосувати відповідні тактичні прийоми та отримати зразки, порівнювані з почерковим матеріалом, який досліджують.

Підставами для формування прогнозу слідчого є результати вивчення особи в процесі розслідування, а також відомостей, що є результатом особистого і колективного професійного досвіду, і, звичайно, слідча ситуація, що склалася під час розслідування певної кримінальної справи.

Інформацію, необхідну для складання прогнозу поведінки особи до та під час відібрання експериментальних зразків почерку та підписів, слідчий отримує двома способами:

- 1) безпосереднє сприйняття особистих характеристик особи, яку перевіряють, під час проведення попередніх слідчих дій;
- 2) вивчення особи шляхом збирання та аналізу відомостей про неї, якими є:
 - результати оперативно-розшукових заходів;
 - інформація, одержана від свідків, зокрема про факт виконання досліджуваного запису (підпису) особою, яку перевіряють;
 - дані, взяті з архівних матеріалів, раніше розслідуваних кримінальних справ, у яких фігурувала особа, що її перевіряють;
 - інформація з наданих слідчому документів, які характеризують особистість особи, що її перевіряють, тощо.

На початку розслідування, при призначенні судово-почеркознавчої експертизи, слідчий зазвичай не має необхідного комплексу відомостей про особу, у якій передбачають відібрати зразки почерку та підписів. Тому діагностика особистості особи, яку перевіряють, в умовах очевидної недостатності відомостей про неї викликає певні ускладнення. З огляду на це слідчому слід розвивати професійні якості для того, щоб вміти помічати і правильно розуміти ознаки, які вказують на певні відчуття, спонукання та наміри людей, що служать своєрідними сигналами, показниками і мають важливе значення для вибору ефективних тактичних прийомів проведення слідчої дії [18, с. 258]. Прогнозування поведінки учасників слідчих дій безпосередньо пов'язане з особистими якостями слідчого, який повинен:

- вміти визначити вірогідну поведінку такої особи і на підставі зібраної інформації про неї передбачити, як впливатимуть його дії на її поведінку в конкретній слідчій ситуації, що склалася;
- мати запас можливих альтернативних варіантів у типових ситуаціях розслідування для того, щоб можна було будувати прогноз оптимального варіанта;
- володіти комплексом тактичних прийомів для того, щоб під час реалізації прогнозу застосувати найефективніші з них [15, с. 56].

Отже, вирішуючи завдання відібрання зразків для порівняльного дослідження, слідчий має прогнозувати можливість протидії особи, яку перевіряють, відібранню експериментальних зразків. Відповідно до слідчої ситуації, яка склалася, він має

обирати та застосовувати такі тактичні прийоми, які спрямовані на усунення протидії особи під час підготовки до призначення судово-почеркознавчої експертизи.

За результатами проведеного дослідження можна дійти таких висновків.

1. Розвиток судово-почеркознавчої експертизи як практичної діяльності потребує вирішення теоретичних, методичних, організаційно-управлінських, тактичних і процесуальних завдань.

2. Проведення судово-почеркознавчої експертизи є слідчою дією, оскільки вона спрямована на формування доказової бази і складається з трьох етапів:

- а) підготовка і призначення судової експертизи;
- б) провадження експертного дослідження;
- в) дослідження, оцінка та перевірка висновку експерта.

3. Етап підготовки почеркознавчої експертизи включає систему процесуальних, організаційних, технічних дій і тактичних прийомів зі збирання почеркового матеріалу, у тому числі порівняльних зразків. Важливим тактичним положенням підготовки матеріалів є постійна взаємодія слідчого зі спеціалістом-почеркознавцем.

4. Протидія проведенню судово-почеркознавчої експертизи — це здійснювана до виявлення злочину та після початку його розслідування навмисна діяльність або бездіяльність зацікавлених осіб зі створення перешкод у збиранні об'єктів, які надають на експертизу, з метою перешкоджання встановленню істини в кримінальній справі.

Прийомами протидії особи, яку перевіряють, є:

– у разі призначення судово-почеркознавчої експертизи:

приховування вільних зразків почерку та підписів, тобто різних рукописних текстів;

ухилення від явки до органу розслідування з метою відмови від надання експериментальних зразків почеркового матеріалу;

повне або часткове підроблення документів;

– у разі відібрання в особи експериментальних зразків почерку та підписів:

відмова особи від надання зразків почерку та підписів;

навмисне спотворення особою свого почерку, підпису;

повідомлення неправдивої інформації про незнання особою транскрипції підпису певної людини.

5. Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків для порівняльного дослідження ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, що склалася, та поведінки особи, яку перевіряють. Прогноз здійснюють двома способами: шляхом безпосереднього сприйняття особистісних характеристик особи, яку перевіряють, під час проведення попередніх слідчих дій; опосередковано — шляхом збирання та аналізу інформації, яка її характеризує.

Практична реалізація викладених вище положень у процесі досудового розслідування має позитивно вплинути на якість діяльності слідчих з виявлення прийомів протидії осіб, яких перевіряють, під час проведення судово-почеркознавчої експертизи та відібранні в них експериментальних зразків почерку та підписів і покращить рівень тактико-криміналістичного забезпечення досудового слідства.

Список використаної літератури

1. *Васильев В. Л.* Юридическая психология / В. Л. Васильев. — Л. : Наука, 1974. — 445 с.
2. *Шехавцов Р.* Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями / Р. Шехавцов // Право України. — 2001. — № 6. — С. 64—65.
3. *Кравчук С.* Основні причини поглиблення економічної злочинності в Україні / С. Кравчук // Право України. — 2002. — № 11. — С. 54—55.
4. *Александренко О. В.* Протидія розслідуванню як елемент злочинної діяльності / О. В. Александренко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2003. — Вип. 3. — С. 163—166.
5. *Бабаева Е. У.* Противодействие предварительному следствию и пути его преодоления / Е. У. Бабаева // Российский следователь. — 2001. — № 6. — С. 7—9.
6. *Берназ В. Д.* Тактичне рішення слідчого в умовах протидії розслідуванню: криміналістичні та психологічні проблеми дослідження / В. Д. Берназ // Право і безпека. — 2004. — № 1. — С. 45—47.
7. *Волобуев А. Ф.* Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление / А. Ф. Волобуев // Государство и право. — 2002. — № 4. — С. 42—47.
8. *Карагодин В. Н.* Преодоление противодействия предварительному расследованию / В. Н. Карагодин. — Свердловск : СЮИ, 1992. — 177 с.
9. *Омельченко Т. В.* Проблеми подолання протидії розслідуванню з боку захисника на досудових стадіях кримінального судочинства / Т. В. Омельченко, Р. Л. Степанюк // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2003. — Вип. 3. — С. 157—162.
10. *Криминалистика* : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.] ; под ред. проф. Р. С. Белкина. — М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. — 990 с.
11. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3-х т. / Р. С. Белкин. — Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — М. : Юрист, 1997. — 480 с.
12. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. — М. : НОРМА-ИНФРА, 2001. — 240 с.
13. *Биленчук П. Д.* Криминалистическое прогнозирование поведения обвиняемого на предварительном следствии : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Биленчук Петр Дмитриевич. — К., 1982. — 184 с.
14. *Горшенин Л. Г.* Основы теории криминалистического прогнозирования / Л. Г. Горшенин. — М., 1993. — 364 с.
15. *Журавель В. А.* Основы теории криминалистического прогнозирования / В. А. Журавель // Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студ. юрид. вузов и факульт. / [под ред. проф. В. Ю. Шепитько]. — Харьков : Одиссей, 2001. — С. 42—55.
16. *Зорин Г. А.* Криминалистическая методология / Г. А. Зорин. — Мн. : Амалфея, 2000. — 608 с.
17. *Коновалова В. Е.* Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова. — Харьков : Высшая школа, 1978. — 144 с.
18. *Ратинов А. Р.* Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. — М. : ООО «Юр-литинформ», 2001. — 352 с.
19. *Еникеев М. И.* Общая, социальная и юридическая психология. Краткий энциклопедический словарь / М. И. Еникеев, О. Л. Кочетков. — М. : Юрид. лит.-ра., 1997. — 448 с.
20. *Ратинов А. Р.* Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике / А. Р. Ратинов // Правовая кибернетика : сб. матер. / [отв. ред. В. Н. Кудрявцев]. — М. : Наука, 1970. — С. 185—197.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

УДК 343.98:343.148:34376

М. В. Нечеснюк, науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
експертно-криміналістичного забезпечення
Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

ЩОДО УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УМИСНИМ ЗНИЩЕННЯМ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯМ МАЙНА ШЛЯХОМ ВИБУХУ

Висвітлено окремі питання застосування спеціальних знань під час розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна шляхом вибуху. Акцентовано увагу на ролі і місці спеціалістів під час огляду місця події при розслідуванні зазначених злочинів. Виокремлено ключові причини неналежного рівня надання допомоги спеціалістів під час проведення відповідних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: кримінальне провадження, злочин, умисне знищення або пошкодження майна, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза, спеціаліст, вибух.

Освещены отдельные вопросы применения специальных знаний при расследовании умышленного уничтожения или повреждения чужого имущества путем взрыва. Акцентировано внимание на роли и месте специалистов при осмотре места происшествия при расследовании указанных преступлений. Выделены ключевые причины ненадлежащего уровня предоставления помощи специалистов при проведении соответствующих следственных (разыскных) действий.

Ключевые слова: уголовное производство, преступление, умышленное уничтожение или повреждение имущества, следственные (разыскные) действия, судебная экспертиза, специалист, взрыв.

The scientific article covers separate issues of application of special knowledge in the investigation of intentional destruction or damage to another's property by explosion. Attention is paid to the role and place of specialists during the review of the place of the event in the investigation of these crimes. The key causes of the inadequate level of assistance to specialists during the conduct of investigatory (search) investigations are highlighted.

Key words: criminal production, crime, deliberate destruction or damage of property, investigators (search) actions, forensic examination, specialist, explosion.

Невдоволеність окремих верств населення політичним і матеріальним становищем в країні породжує нестабільні явища в суспільстві, результатом яких є, серед іншого, зростання кількості кримінальних правопорушень, зокрема й тих, які пов'язані із залякуванням окремих осіб (політиків, підприємців тощо), у тому числі шляхом знищення чи пошкодження їхнього майна. Так, завдяки відносній просто-

ті придбання вибухових пристроїв, що спостерігається упродовж останніх років із зрозумілих причин, збільшилася кількість злочинів, пов'язаних з їх застосуванням. Викриття та розслідування таких злочинів потребує широкого залучення спеціалістів, які володіють відповідними спеціальними знаннями для одержання доказової інформації.

Слід також зазначити, що на сучасному етапі розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства формування доказової бази в розкритті будь-яких правопорушень значною мірою залежить від того, чи базуються спеціальні знання на останніх досягненнях науки і техніки. Важливість застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з умисним знищенням або пошкодженням чужого майна шляхом вибуху, пояснюється тим, що за їх допомогою можна встановити факт застосування не лише штатних, а й саморобних вибухових пристроїв. Наявність у слідчого інформації про застосований засіб вчинення злочину та вартість пошкодженого чи знищеного майна є підставою для початку кримінального провадження за ст. 194 Кримінального кодексу України (далі — КК України).

Вагомий внесок у розвиток спеціальних знань у кримінальному провадженні внесли такі відомі вчені, як Т. В. Авер'янова, Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломєєва, А. В. Дулов, В. А. Журавель, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, П. Д. Нестеренко, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, О. Г. Філіппов, М. Г. Щербаковський та ін. Однак завдання сучасного етапу розвитку суспільства в цілому та реформування правоохоронної системи зокрема потребують нових, удосконалених методів розслідування злочинів, пов'язаних з умисним знищенням або пошкодженням майна, що і послужило підставою для написання цієї статті.

Отже, метою статті є дослідження питань застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з умисним знищенням або пошкодженням чужого майна шляхом вибуху, що сприятиме ефективному здійсненню слідчим провадження в таких кримінальних справах.

Загалом знищення майна — це доведення майна до повної непридатності щодо його цільового призначення. Унаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність і не може використовуватися за призначенням.

Пошкодження майна визнається погіршення його якості, зменшення цінності або приведення на певний час у непридатний за його цільовим призначенням стан [1, с. 273]. Умисне знищення або пошкодження майна шляхом підпалу, вибуху чи використання іншого загальнонебезпечного способу утворює кваліфікований склад такого злочину і потребує його кваліфікації за частиною другою ст. 194 КК України.

Вибух — це знищення або пошкодження майна за допомогою застосування вибухових речовин чи вибухових предметів, вибухових пристроїв, що містять порох, динаміт, тротил, інші хімічні речовини та їх сполуки, які можуть вибухнути. Під час вибуху завжди створюється загроза життю, здоров'ю людей, знищення або пошкодження інших майнових об'єктів.

Розслідування злочинів, вчинених з використанням вибухових речовин і вибухових пристроїв, пов'язане з певними труднощами, адже зазвичай вибухи є несподіваними для оточуючих людей і складними за своїм механізмом. Крім того, через швидкоплинність вибуху суттєво ускладнюють сприйняття подій свідками і потерпілими.

Нині злочинці як знаряддя вчинення злочинів дедалі частіше обирають вибухові пристрої. Це пояснюється тим, що в цьому випадку вибух завдяки потужній руйнівній силі здатний уразити жертву на значній відстані, може бути запрограмований на певний час або ініційований будь-якими діями жертви чи радіосигналом. Після вибуху на місці події залишається мінімальна кількість як слідів самого злочинця, так і від використаного ним вибухового пристрою.

Обрання вибухового пристрою як знаряддя вчинення злочину зумовлене відносною простотою його придбання чи виготовлення, що пов'язано як з відомими подіями на Сході країни, так і з використанням вибухових речовин у гірничодобувній промисловості. Способи виготовлення саморобних вибухових пристроїв можна знайти в загальнодоступній мережі Інтернет, що не потребує спеціальних знань у сфері вибухотехніки [2, с. 45].

Обираючи певний спосіб вчинення злочинних дій для знищення чи пошкодження майна, злочинці старанно приховують злочинний характер своїх дій.

Безперечно, успіх розкриття і розслідування зазначених, як і будь-яких інших, злочинів багато в чому залежить від того, наскільки оперативно, чітко і послідовно з урахуванням сформованих слідчих ситуацій організовано і проведено необхідні слідчі (розшукові), оперативно-розшукові та інші дії.

Процес збирання доказів, як відомо, передбачає здійснення сторонами кримінального провадження певних дій: пошук, виявлення, фіксація доказової інформації, її вилучення та збереження для подальшого дослідження, оцінка та використання доказів, отриманих у процесі доказування в кримінальному провадженні, тощо.

Серед шляхів збирання доказів сторонами кримінального провадження, зазначених у ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), є й такі, що потребують участі спеціаліста та використання його спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема під час огляду місця події за фактами пошкодження або знищення майна [3]. Залучення спеціалістів (у контексті пошуку та фіксації джерел інформації про злочинну подію) — це не лише доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження слідчих (розшукових) дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов'язків у певних умовах. Слідчий, прокурор з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, згідно з частиною третьою ст. 237 КПК України може запросити спеціалістів для участі в огляді (місцевості, приміщення, речей, документів).

Після набрання чинності Законом України «Про Національну поліцію» у штатній структурі слідчих відділів (відділень) було створено підрозділи, за якими закріплено функції з техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій.

Порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події визначено відповідною Інструкцією, затвердженою наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1339. Згідно з цією Інструкцією сторони кримінального провадження під час досудового розслідування для надання безпосередньої технічної допомоги можуть залучати спеціалістів, а саме інспекторів-криміналістів, старших інспекторів-криміналістів, техніків-криміналістів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування (далі — інспекторів-криміналістів), та працівників Експертної служби МВС як спеціалістів, які володіють

спеціальними знаннями та можуть надавати консультації з питань, що потребують спеціальних знань і навичок [4].

На початковій стадії огляду місця події за фактом вибуху найважливішими завданнями є [4, с. 181]:

- попередження небезпечних наслідків вибуху;
- допомога постраждалим, з'ясування особи потерпілого;
- установлення характеру та причин вибуху;
- визначення часу, обстановки, способу та засобів вчинення кримінального правопорушення;
- виявлення даних, що вказують на особу злочинця;
- виявлення даних, що вказують на характер вини злочинця;
- фіксація матеріальної та фізичної шкоди, заподіяної кримінальним вибухом.

Загальновідомо, що огляд місця події як невідкладна слідча (розшукова) дія відіграє величезну роль у розкритті та розслідуванні таких злочинів. Своєчасний, повний і тактично правильний огляд місця події сприятиме розкриттю злочину в правильному напрямі, дозволить в подальшому побудувати правильні версії, уявити механізм вчинення злочину, виявити злочинця, запобігти вчиненню ним нового злочину, отримати важливі відомості щодо багатьох обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні: часу, місця, способу, мотивів і цілей вчинення злочину, чинників, які сприяли його вчиненню, виду та розміру шкоди тощо.

Спеціаліст, який надає допомогу слідчому в огляді місця події, має володіти не лише спеціальними знаннями в певній галузі, а й достатніми навичками застосування їх на практиці.

Тактику слідчого огляду нині доволі докладно розроблено в криміналістичній науці і практиці, проте його значення і можливості часто-густо недооцінюють, проводять поверхнево, квапливо або просто формально [2, с. 118].

Крім того, не всі працівники підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій повною мірою володіють спеціальними знаннями, необхідними для повноцінного проведення огляду місця події, особливо за подією, пов'язаною з вибухом. Процес їх адаптації на призначених посадах та навчання займає значний проміжок часу.

Ще одним чинником, який може впливати на своєчасність та якість огляду місця події за такими злочинами, є те, що на сьогодні спеціалізовані пересувні лабораторії Експертної служби МВС та підрозділи вибухотехнічної служби Національної поліції України практично всі дислокуються в обласних центрах, а отже, як працівники цих підрозділів, так і пересувні лабораторії не мають змоги своєчасно прибути на місце події, особливо якщо вони знаходяться на значній відстані від місця їх дислокації [5; 6].

Першочерговою дією на місці події зазвичай є проведення працівниками пошуково-рятувальних підрозділів рятувальних робіт та ліквідація наслідків вибуху. Завдяки високій мобільності підрозділів Державної служби з надзвичайних ситуацій, відомчих аварійних служб їх працівники часто-густо розпочинають роботи на місці події задовго до прибуття слідчо-оперативної групи, підготовчий етап до виїзду на місце події якої є дещо тривалішим. Проте працівники зазначених пошуково-рятувальних підрозділів часто не мають належного обсягу криміналістичних знань і

навичок, що може призвести до безповоротної втрати певної кількості (навіть значної) речових доказів на місці події [2, с. 131].

Слід враховувати і те, що згідно з п. 6 р. 14 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженій наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575, безпосереднє обстеження місця події після отримання інформації про підготовку вибуху, незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами проводять спеціалісти-вибухотехніки за участю кінолога зі спеціальним собакою з пошуку вибухівки. До прибуття спеціалістів-вибухотехніків огляд місця події (приміщення, транспорту, багажу тощо) не проводять [7].

Вирішити проблему ефективного огляду місця події можна шляхом унесення відповідних змін і доповнень до чинної законодавчої бази, що регламентує участь рятувальників усіх відомств у процесі збирання доказів на місці події і забезпечує правомірність цієї діяльності, розроблення методики навчання рятувальників основним прийомам фіксації деталей матеріальної обстановки, збереження доказової бази, безпосереднього збирання певних речових доказів, а також оснащення зазначених служб необхідними техніко-криміналістичними засобами і методиками їх використання з метою проведення робіт з пошуку та фіксації доказової інформації паралельно з проведенням пошуково-рятувальних та інших аварійних робіт на місці події [2, с. 131].

Крім того, слідчий, який керує діями слідчо-оперативної групи та іншими спеціалістами, залученими до огляду місця події, має забезпечити їх злагоджену роботу, що суттєво підвищить ефективність такого огляду.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що проведене теоретичне дослідження розслідування злочинів, пов'язаних з умисним знищенням або пошкодженням майна шляхом вибуху, підтверджує необхідність залучення спеціалістів до оглядів місць подій для отримання найповнішої інформації про механізм і засоби вибуху, умови та обставини, за яких його готували і вчинили.

Подальше розроблення та впровадження в практичну діяльність результатів дослідження питань застосування спеціальних знань на різних етапах розслідування злочинів, пов'язаних з умисним знищенням або пошкодженням чужого майна (і не лише шляхом вибуху), дасть змогу суттєво підвищити ефективність їх розслідування, розробити конкретні методичні рекомендації щодо вдосконалення законодавчих процесуальних норм у цій сфері.

Список використаної літератури

1. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / [за заг. ред. О. Литвинова]. — М. — К. : Центр навч. л-ри, 2017. — 528 с.
2. *Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження майна : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09* / Слободянюк Борис Костянтинович. — Ірпінь, 2016. — 238 с.
3. *Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 10 лист. 2017 р.* [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. *Варченко И. А. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с применением взрывчатых веществ и*

взрывных устройств : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Варченко Игорь Александрович. — Краснодар, 2002. — 231 с.

5. *Наказ* МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

6. *Наказ* Національної поліції України від 25.08.2016 р. № 760 «Про затвердження положення про Департамент вибухотехнічної служби».

7. *Наказ* МВС України від 07.07.2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2018 р.

УДК 343.982.342

К. О. Миронова, старший судовий експерт

Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ УТВОРЕННЯ СЛІДІВ РУК

Розглянуто етапи розвитку класифікації слідів-відображення людини, висвітлено проблемні питання, що виникають на кожному з цих етапів, представлено сучасний погляд на дослідження механізму утворення слідів.

Ключові слова: механізм утворення слідів, сліди-відображення, слідоутворювальний об'єкт, слідосприймальний об'єкт, речовина сліду, слідовий контакт.

Рассмотрены этапы развития классификации следов-отражения человека, освещены проблемные вопросы, возникающие на каждом из этих этапов, представлен современный взгляд на исследования механизма образования следов.

Ключевые слова: механизм образования следов, следы-отражения, следообразующий объект, следовоспринимающий объект, вещество следа, следовой контакт.

The stages of the development of the classification of human traces and reflections are considered, the problematic issues arising at each of these stages are highlighted, the modern view of the investigation of the mechanism of trace formation.

Key words: trace formation mechanism, traces-mappings, sequestrant, slicing object, trace substance, trace contact.

Сучасний рівень злочинності вимагає від криміналістів розроблення нових методів виявлення та вилучення слідів, удосконалення їх класифікації, що суттєво підвищить ефективність розкриття злочинів. Розуміння експертом механізму слідоутворення в тих чи інших умовах та аналіз ознак, які можуть у них відобразитися, відіграє велику роль у правильному розумінні цих ознак, а в подальшому і в ідентифікації за ними особи.

Сліди за своєю суттю є матеріальними та ідеальними продуктами механізму злочину, тобто результатом взаємодії суб'єктів злочину між собою і матеріальним середовищем. З огляду на те, що сліди злочину реально відображають механізм його вчинення та певною мірою характеризують його учасників, роль цих слідів у розкритті та розслідуванні злочинів, а також у запобіганні їм є надзвичайно важливою.

З плином часу закономірно виникла гостра потреба в класифікації слідів. На першому етапі увагу криміналістів привертали лише самі сліди як джерело інформації (переважно про особу злочинця і деякі його дії під час вчинення злочину). Поняття сліду не формулювали, механізм утворення слідів докладно не аналізували, сліди класифікували здебільшого за слідоутворювальними об'єктами.

Першу спробу класифікувати сліди зробив І. М. Якімов, поділяючи їх на сліди людини та різні сліди. Проте така класифікація була малоприматною, оскільки пе-

релік слідоутворювальних і слідосприймальних об'єктів увесь час збільшувався, і потрібно було шукати загальні класифікувальні ознаки.

Другий етап розвитку наукових уявлень про механізм утворення слідів пов'язують з появою праць С. М. Потапова з теорії криміналістичної ідентифікації та В. І. Шевченка про наукові основи вчення про сліди, яке він тоді називав трасологією. С. М. Потапов поділив усі об'єкти, що беруть участь у процесі ідентифікації, на ідентифікувальні та ідентифіковані. Виокремлення слідів у самостійну категорію об'єктів процесу ідентифікації дало поштовх для створення таких їх класифікацій, у яких основою був би не вид слідоутворювального об'єкта, а якість самого сліду чи механізм його утворення.

Третій, сучасний, етап розвитку вчення про сліди розпочався з уточненням деяких понять і термінів. Об'єкти, що беруть участь у процесі утворення слідів, отримали назву слідоутворювальних та слідосприймальних. Їх перелік було доповнено ще одним об'єктом — речовиною сліду. Нині поняття сліду продовжує уточнюватися.

Як свідчить аналіз останніх публікацій наукових видань з криміналістики, питання щодо уточнення поняття сліду, механізму утворення слідів рук, а також удосконалення наявної класифікації слідів потребують подальшого поглибленого дослідження.

Метою цієї статті є дослідження питання побудови вдосконаленої класифікації слідів, необхідної для встановлення та вивчення типових ознак кожного окремого виду сліду, визначення походження та механізму утворення слідів, сприяння індивідуальній ідентифікації слідоутворювальних об'єктів.

У криміналістичній науці сліди злочину прийнято розглядати в широкому та вузькому аспектах [5].

У широкому розумінні сліди злочину — це результат будь-якої зміни початкової обстановки, яка сталася внаслідок учинення злочину. Вони передбачають порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів, що становлять речовинне середовище, у якому вчинено злочин.

Розрізняють три великі групи слідів [4]:

- сліди-відображення;
- сліди-предмети;
- сліди-речовини.

Сліди-відображення є слідами у вузькому розумінні слова. Тобто такий слід — це матеріально-фіксоване відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому: сліди рук, ніг, знарядь й інструментів тощо. Сліди-відображення становлять головний зміст трасології, а отже, і дактилоскопії як частини трасології [7].

У групі слідів-відображень перше місце за своїм криміналістичним значенням займають сліди пальців і долонь рук, що пояснюється не лише частотою їх виявлення на місці злочину, а й тим, що за їх допомогою вдається більш коротким шляхом дійти до розшуку та викриття злочинця.

Криміналістичне значення слідів рук полягає в тому, що за розмірами сліду папілярного узору, шириною папілярних ліній та відстанню між ними можна з'ясувати різні обставини справи: установити стать і вік особи, за взаємним розміщенням слідів на слідосприймальній поверхні визначити механізм їх утворення, руку та палець, якими їх було утворено.

Проте чи не найважливіше значення слідів рук полягає в тому, що їх широко використовують для криміналістичної ідентифікації. Такі властивості папілярних узо-

рів, як індивідуальність, стійкість, відновлюваність, роблять їх найціннішими об'єктами криміналістичної ідентифікації.

Вивчаючи будь-які сліди, особливу увагу потрібно приділяти питанням механізму їх утворення. Сліди залишаються незрозумілими для спостерігача до того часу, поки він не ознайомиться з чинниками, що їх створюють (так, відбиток пальця містить не лише загальні та окремі ознаки, а й відомості про рух руки, дії та місцезнаходження людини в навколишньому оточенні).

Під механізмом утворення слідів розуміють процес, кінцевою фазою якого є, власне, утворення сліду-відображення. Елементами цього процесу є об'єкти слідоутворення: слідоутворювальний, слідосприймальний, слідовий контакт як результат взаємодії між ними внаслідок застосування енергії до об'єктів слідоутворення, речовина сліду. Усі елементи механізму слідоутворення вперше назвав та охарактеризував Б. І. Шевченко.

Загалом механізм утворення слідів виглядає так: вплив на об'єкти слідоутворення призводить до їх взаємодії, у результаті чого виникає слідовий контакт. Слідовий контакт спричиняє формування сліду, зумовлене системою сил, що визначають напрямки взаємних переміщень об'єктів слідоутворення. Слідовий контакт є своєрідною кульмінацією процесу слідоутворення, це момент взаємодії поверхонь слідоутворювального і слідосприймального об'єктів, які Б. І. Шевченко назвав контактними.

Саме з позиції вивчення механізму утворення слідів Б. І. Шевченко підійшов до їх характеристики та класифікації. Сформульовані ним принципи, по суті, лягли в основу трасології як наукової теорії і вчинили вирішальний вплив на її розвиток. Класифікація Б. І. Шевченка почала широко застосовуватися та набула визнання вчених. І нині у неї багато прихильників.

Класифікація слідів Г. Л. Грановського відрізняється від класифікації Б. І. Шевченка, хоча автор частково й використав певні її положення. Г. Л. Грановський керувався тим, що не можна побудувати класифікацію лише на одній підставі — механізмі утворення слідів.

Вид слідів, які утворюються під час механічної взаємодії, залежить не лише від властивостей взаємодіючих об'єктів, а й від їх механічного руху під час слідоутворення [2].

Відштовхуючись від базових визначень слідів, доцільно розглянути поняття, властивості та класифікацію слідів у дактилоскопії.

За механізмом утворення сліди в сучасній дактилоскопії прийнято поділяти на статичні та динамічні, об'ємні та поверхневі, локальні та периферичні [1].

Статичні — це сліди, при утворенні яких кожна точка рельєфу слідоутворювального об'єкта залишає точкове відображення на слідосприймальному об'єкті під час їх механічної взаємодії. Здебільшого такі сліди зберігають зовнішні ознаки слідоутворювального об'єкта, відображають його без істотних перекручувань. Типовим прикладом статичного сліду є відбиток пальця руки з відображенням папілярного узору.

Динамічні сліди утворюються під час переміщення (іноді взаємного) слідоутворювального та слідосприймального об'єктів, коли кожна точка поверхні залишає слід у вигляді лінії, мазків, трас. Динамічні сліди рук зазвичай містять у собі загальну інформацію (розмірні характеристики контактної поверхні слідоутворювально-

го об'єкта та його форма). Окремі ознаки в динамічних слідах не відображаються, тому для ідентифікації особи непридатні.

Статичні та динамічні сліди можуть замінювати один одного. Так, статичні сліди рук можуть переходити в динамічні сліди, коли після контакту слідоутворювального та слідосприймального об'єктів відбувається поступове відокремлення одного об'єкта від іншого та зісковзування при цьому частини слідоутворювального об'єкта (палець руки, долонь). У результаті утворюється слід, в одній із частин якого чітко відобразилися папілярні лінії, а в іншій — лише мазки.

Об'ємні сліди — це сліди, які мають довжину, ширину та глибину. Вони виникають у результаті вдавнення слідоутворювального об'єкта в піддатливу слідосприймальну поверхню, яка при цьому деформується. У такому сліді відображається не лише слідоутворювальна поверхня, а й її бічні грані. Іншими словами, об'єкт відображається в трьох вимірах, а отже, повніше передаються його форма, розміри, деталі рельєфу, тобто загальні та індивідуальні ознаки.

Поверхневі сліди утворюються тоді, коли обидва об'єкти, що беруть участь у слідоутворенні, за твердістю є приблизно однаковими або коли слідосприймальна поверхня є набагато твердішою (наприклад, у результаті взаємодії пальців і склянки).

Поверхневі сліди поділяють на сліди-нашарування та сліди-відшарування. Перші утворюються в результаті прилипання частинок, що відділилися від слідоутворювального об'єкта на слідосприймальну поверхню, другі — коли на слідоутворювальний об'єкт нашаровуються частинки речовини слідосприймальної поверхні (наприклад, коли людина торкнулася рукою пильного стола, папілярні лінії «заберуть» на себе часточки пилу, у результаті чого в місцях, де папілярні лінії контактували з поверхнею стола, пилу не буде) [6].

Поверхневі сліди-нашарування залежно від місця розташування поділяють на локальні та периферійні.

Локальні сліди утворюються в межах взаємодії поверхонь, що контактують (наприклад, слід босої ноги в межах контакту з поверхнею підлоги). Навколо локального сліду поверхня слідосприймального об'єкта залишається незмінною.

Периферичні сліди виникають за межами контактної взаємодії слідоутворювального і слідосприймального об'єктів (наприклад, слід від забрудненої пилом босої ноги, у результаті якого часточки пилу з поверхні ноги осипаються по її контурах).

У свою чергу, поверхневі сліди бувають забарвлені та безбарвні, негативні та позитивні.

Залежно від можливості візуального сприйняття, безбарвні сліди поділяють на видимі, мало видимі (слабко видимі) та невидимі.

Видимі сліди добре помітні неозброєним оком, їх виявляють без будь-яких спеціальних маніпуляцій. Мало видимі (слабко видимі) або взагалі невидимі сліди можуть утворюватися внаслідок відсутності кольору, збігу їх забарвлення з кольором фону або у випадку дуже малого чи мікроскопічного розміру.

Позитивний слід — слід, утворений частинами папілярного узору, що виступають (папілярними лініями).

Негативний слід — слід, утворений за певних умов шляхом нашарування речовини сліду на слідосприймальну поверхню із заглиблених ділянок рельєфу шкіри (внаслідок сильного натиску).

Отже, ще на першому етапі розвитку криміналістики як науки вчені приділили увагу розробленню теорії слідів і механізму слідоутворення, хоча методологічні передумови його залишаються в основному на рівні звичних уявлень.

Вивчаючи механізм формування слідів папілярних узорів, не можна розглядати один об'єкт (слідоутворювальний) як активний, визначальний, а інші (слідосприймальний та речовину сліду) як пасивні, нейтральні. На особливості сліду впливають властивості всіх об'єктів. Так, особливості сліду пальця руки залежать не лише від висоти, форми та пружності папілярних ліній шкіри, але й від властивостей сприймального об'єкта: властивості сприймати речовину сліду, забарвлювати слід (стосується слідів-відшарувань), надавати йому об'ємну форму (йдеться про вдавнені сліди). Сприймаювальний об'єкт та речовина сліду визначають не лише можливість слідоутворення, але й характер передачі ознак (крупність пилу впливає на чіткість видимих у сліді деталей будови папілярного узору), можливість їх спотворення, колір сліду тощо.

За результатами розгляду класифікації слідів у сучасній дактилоскопії можна дійти висновків, що ця класифікація з точки зору механізму їх утворення є на сьогодні найбільш вдалою.

Саме на базі пізнання механізму слідоутворення розвивається практика пошуку та дослідження слідів, тому що знання механізму утворення слідів, їх класифікації дають змогу судити про спосіб вчинення окремих дій, результатом яких є ці сліди, а також про особливості об'єктів, що утворюють ці сліди.

Ураховуючи, що неможливо скласти повний та вичерпний перелік об'єктів, які можуть бути носіями слідів, створити універсальну класифікацію також не є можливим. Проте з розвитком науки та техніки будь-яка класифікація потребує вдосконалення та оновлення, і криміналістична класифікація слідів у цьому сенсі не є винятком.

Список використаної літератури

1. *Криминалистика* : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.] ; под ред. Р. С. Белкина. — М. : НОРМА (НОРМА-ИНФРА М), 2000. — 990 с.
2. *Криміналістика* : підручник / [Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Тимошенко П. Ю., Салтевський М. В.]. — К. : НАВС, 1997. — 232 с.
3. *Криміналістика* / [Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Салтевський М. В., Тимошенко П. Ю.] ; за ред. П. Д. Біленчука. — К. : Атіка, 1998. — 458 с.
4. *Пророков И. И.* Криминалистическая экспертиза следов (Трасологические исследования) : учеб. пособ. / И. И. Пророков. — Волгоград, 1980. — 286 с.
5. *Россинская Е. Р.* Криминалистика: вопросы и ответы : учеб. пособ. для вузов / Е. Р. Россинская. — М. : Юнити-Дана, 1999. — 351 с.
6. *Шевченко Б. И.* Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике / Б. И. Шевченко. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 96 с.
7. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; [за заг. ред. В. Я. Тація]. — Харків : Право, 2001. — 560 с.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2017 р.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 343.98

В. В. Кожевніков, заступник завідувача
відділу криміналістичних видів досліджень
Черкаського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

В. В. Аксьонов, директор Черкаського
науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України

ДО ПИТАННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАГМЕНТАРНИХ СЛІДІВ РУК

Розглянуто особливості дослідження слідів рук, які відобразилися у вигляді фрагментів. Запропоновано вирішення низки проблемних питань, які можуть поставати перед експертом на різних стадіях експертного дослідження — від ознайомлення з матеріалами, які надійшли на експертизу, до оцінки результатів дослідження і формулювання висновку.

Ключові слова: ідентифікація, папілярні лінії, папілярний узор, ознаки, мікрорельєф, пори, механізм слідоутворення, експертний експеримент.

Рассмотрены особенности исследования следов рук, отразившихся в виде фрагментов. Предложено решение ряда проблемных вопросов, с которыми эксперт может сталкиваться на различных стадиях экспертного исследования — от ознакомления с поступившими на экспертизу материалами до оценки результатов исследования и формирования вывода.

Ключевые слова: идентификация, папиллярные линии, популярный узор, признаки, микрорельеф, поры, механизм слеодообразования, экспертный эксперимент.

The features of the study of traces of hands, which were reflected in the form of a fragments, were considered. The solution of a number of problematic issues that the expert can encounter at various stages of expert research is proposed — from acquaintance with the materials that were submitted for examination to the evaluation of the results of the research and the formation of the conclusion.

Key words: identification, papillary lines, papillary pattern, symptoms, microrelief, pores, trace creation mechanism, expert experiment.

На сьогодні основні принципи дослідження, які застосовують під час проведення порождеоскопічної експертизи, у тому числі особливості проведення окремих стадій дослідження, чітко викладено в Методиці дактилоскопічного дослідження (далі — Методика) [1]. Однак на практиці на кожній зі стадій дослідження перед експертом постає низка проблемних питань, що зрештою може вплинути на формулювання висновку. Тож докладний розгляд цих питань та пропозиції щодо їх вирішення є доволі актуальними.

Питання дослідження ознак мікрорельєфу папілярних ліній на сучасному етапі висвітлювали у своїх працях видатні вчені-криміналісти Л. Є. Ароцкер, П. Д. Біленчук, Г. Л. Грановський, О. П. Дубовий, Н. І. Клименко, М. В. Салтевський та інші. Зокрема, М. В. Салтевський висловлював думку про те, що «порожоскопічних та еджеоскопічних ознак разом з ознаками макроскопічного рівня папілярних узорів завжди достатньо для створення індивідуальної сукупності» [2].

Основну увагу науковці приділили типовим дослідженням папілярних узорів. Водночас дослідження мікрорельєфу папілярних ліній потребує як додаткового дослідження, так і узагальнення результатів експертної практики.

Метою статті є висвітлення особливостей дослідження слідів рук, які відображені у вигляді фрагментів, окреслення проблемних питань, що можуть поставати перед експертом на різних стадіях експертного дослідження, розроблення пропозицій щодо їх вирішення.

Згідно з Методикою ідентифікацію особи за особливостями будови контурів папілярних ліній, формою, розміром, розташуванням та взаєморозташуванням пор проводять, коли неможливо встановити факт тотожності традиційним методом під час виконання дактилоскопічної експертизи [1, с. 56].

Часто-густо для проведення дактилоскопічної експертизи на дослідження надходять сліди рук з невеликим обсягом дактилоскопічної інформації, або такі фрагментарні сліди виявляють під час дослідження певних речових доказів з метою виявлення на них слідів рук. У другому випадку експерт під час ознайомлення з матеріалами, що надійшли на дослідження, насамперед має звернути увагу на стан і упакування надісланих об'єктів, адже бажано, щоб на дослідження вони надходили не обробленими. Така вимога зумовлена тим, що інспектор-криміналіст на місці події не завжди може правильно вибрати спосіб оброблення поверхні об'єкта (з урахуванням її властивостей), а оброблення навіть дрібнозернистими дактилоскопічними порошками (хоча в літературі такі рекомендації й трапляються) може призвести до «забивання» пор [3, с. 127]. Мало того, оброблений на місці події об'єкт потребує певних особливостей упакування з метою уникнення знищення чи пошкодження виявлених слідів.

На стадії *попереднього дослідження* експерт має всі можливості для з'ясування цих питань.

Іншою, не менш важливою умовою ідентифікації особи за фрагментом сліду руки є якісні експериментальні зразки її відбитків рук. Якщо під час дослідження слідів папілярних узорів за їх повного чи майже повного відображення експерту достатньо відбитків пальців рук та відтисків долонь на стандартних бланках дактилокарт, то у випадку дослідження фрагменту сліду експериментальні зразки відбитків мають бути відібрані в спосіб, аналогічний до умов механізму слідоутворення слідів чи їх копіювання [4, с. 29].

На стадії *роздільного дослідження* експерт з'ясовує наявність у фрагменті сліду традиційних загальних та окремих ознак, а також окремих ознак мікрорельєфу папілярних ліній [1, с. 59]. Причому, якщо буде встановлено, що слід відобразився нечітко, зі значними спотвореннями, або якщо мікрорельєф поверхні не дає змоги дослідити фрагмент сліду, проводити подальше дослідження недоцільно.

Під час пошуку ідентифікувальних ознак експерт має звертати увагу на такі загальні ознаки, як напрям потоку папілярних ліній та ступінь його кривизни, за якими можна в подальшому визначити ділянку папілярного узору, яким залишено цей слід, а також ураховувати інші ознаки, що зможуть вказати на певну ділянку.

Проте слід зауважити, що на стадії *роздільного дослідження* фрагментарно-го сліду руки рідко коли вдається відразу визначити ділянку руки, якою залишено слід. Водночас цей факт не повинен виключати можливість подальшого дослідження сліду. Потрібно лише враховувати, що сам процес дослідження може бути тривалішим.

Як опорні точки використовують традиційні дактилоскопічні окремі ознаки папілярного узору (розгалуження, закінчення тощо), які позначаються в першу чергу і будуть орієнтирами. Біля них визначають кілька великих відображень пор і найбільш помітні контури країв папілярних ліній [1, с. 59].

З огляду на те, що на цих окремих ознаках ґрунтуватиметься індивідуалізація невеликого за розміром сліду, його дослідження мають проводити особливо ретельно і обов'язково з використанням мікроскопа зі збільшенням від 8х до 32х.

Якість дослідження зазначених слідів залежить від таких чинників:

- професіоналізму та досвіду роботи і гостроти зору експерта;
- психологічних особливостей сприйняття експертом ідентифікувальних ознак.

Об'єктивна оцінка даних, отриманих під час дослідження залежить від здатності експерта відрізнити ознаки папілярного узору від мікроструктури слідосприймальної поверхні, від того, наскільки правильно експерт зможе визначити положення, форму і розмірні характеристики мікроознак.

Мікроскопічне дослідження має охоплювати всі деталі папілярного узору, поро- та еджеоскопічні ознаки. У процесі цього дослідження слід установити, на яких ділянках папілярних ліній зосереджено найбільшу кількість мікроознак. А отже, як зазначалося вище, таке дослідження слід починати за малого збільшення, коли в поле зору потрапляє весь слід. При значному збільшенні аналізують ознаки, що характеризують окремо взяті деталі папілярного узору і окремі ділянки самих папілярних ліній. Завершується це дослідження виявленням і аналізом поро- та еджеоскопічних ознак у сліді.

Наприкінці *роздільного дослідження* оцінюють взаємне розташування виявлених у сліду відображень пор та еджеоскопічних ознак і роблять висновок про придатність сліду для ідентифікації [1, с. 60].

Під час вирішення питання придатності сліду для ідентифікації шляхом оцінки виявлених загальних та окремих ознак з огляду на ступінь індивідуальності їх сукупності в експерта виникають певні труднощі. Ці труднощі пов'язані з тим, що в процесі слідоутворення, оброблення, копіювання сліду тощо частина мікроознак може бути втрачена, деякі ознаки можуть відтворитися зі спотворенням, частина ознак (дійсних і хибних) може з'явитися в момент утворення сліду, а частина очевидних ознак на момент дослідження буде недостатньою за обсягом. У таких випадках

визначити придатність сліду для ідентифікації за мікроознаками папілярних ліній можна лише у процесі порівняльного дослідження. Однак результат цього дослідження безпосередньо залежатиме і від якості порівняльних зразків [4, с. 30].

На стадії проведення *експертного експерименту* судовий експерт відтворює певні умови, максимально наближені до тих, у яких відбувалося формування досліджуваних об'єктів, явищ і процесів.

Як зазначає В. В. Пономарьов, дії експерта на стадії експертного експерименту переважно зосереджені на відібранні експериментальних зразків [4, с. 30]. Однак відмінність механізму отримання відбитків на дактилокарті шляхом прокатування від механізму утворення слідів на об'єкті може призвести до суттєвих відмінностей у відтворенні тих самих ознак у досліджуваному сліду та відбитку. Тому доцільно звернути увагу ще й на особливий порядок відбору експериментальних фрагментарних слідів, що дасть змогу в повному обсязі отримати саме такий фрагментарний слід (залишений відповідною частиною папілярного узору), як і той, що надано на дослідження, з аналогічним або достатньо подібним відображенням мікроознак. Цьому сприятиме дотримання таких умов проведення експерименту:

- отримання експериментальних слідів за тих самих умов і з тим самим механізмом їх утворення, за яких було залишено досліджувані сліди;
- залишення експериментальних слідів відповідною частиною потоку папілярних ліній на досліджуваному об'єкті або об'єкті, аналогічному досліджуваному за структурою;
- залишення експериментальних слідів з передбачуваною або різною силою натиску, а також з різною кількістю слідоутворювальної речовини і тривалістю контактного впливу;
- отримання кількох експериментальних слідів, залишених у максимально наближених умовах;
- відбір експериментальних слідів і відбитків слід проводити як із неочищених, так і з очищених від бруду та пилу рук особи, яку перевіряють;
- можливість вивчення мікроознак, які відтворилися в сліду в результаті експерименту, безпосередньо на об'єкті.

Якщо в подальшому дослідженні передбачатиме порівняння фрагментарного сліду руки з відбитками певної особи на основі виявленого комплексу загальних та окремих мікроознак, слід отримати кілька експериментальних зразків відбитків.

Порівняльне дослідження проводять з використанням оптичних приладів різного збільшення способом безпосереднього зіставлення ідентифікаційних ознак сліду та відбитка в зразках.

Установлення факту збігу обмеженої кількості деталей узора за їх виглядом та взаєморозташуванням не є визначальним, адже не дає змогу встановити індивідуальність їх сукупності.

У процесі порівняння в сліду можуть бути встановлені нові ознаки мікрорельєфу, які під час роздільного дослідження експерт може не врахувати або прийняти за випадкові утворення, зумовлені особливостями механізму відображення [1, с. 62].

На підтвердження зазначеного факту було зроблено відбиток (прокатування нігтьової фаланги від краю лівої латеральної зони до краю правої латеральної зони) та відтиск (прокатування від краю базисної зони до краю дистальної зони) того самого пальця руки та проведено їх порівняння між собою (рис. 1, 2, 3, 4).

Очевидним є те, що нестійкими до різних умов і механізмів утворення фрагментарних слідів є товщина папілярних ліній та відстань між ними. Також до нестійких ознак можна віднести ступінь кривизни потоку папілярних ліній (на рис. 1 та рис. 3 крутизна потоку менша ніж на рис. 2 та рис. 4).

Водночас стійкими до різних умов і механізмів утворення фрагментарних слідів є наявність, вид і взаєморозташування деталей узору (у випадку, про який йдеться, це злиття папілярних ліній) стосовно самої папілярної лінії або сусідніх папілярних ліній. Саме за цими ознаками експерт може визначити потрібну частину потоку папілярних ліній як у сліду, так і у відбитку. Це особливо важливо у випадку, коли на стадії попереднього дослідження не вдалося визначити, якою частиною залишено слід.

Мікроскопічні ознаки в проведеному експерименті мали як низку збігів (рис. 1, 2, позначки 1—8), так і деякі розбіжності (рис. 3, 4, позначки 1—7). Забігаючи наперед, слід зазначити, що під час оцінки результатів порівняння відбитка та відтиску суттєвість збіжних ознак підтвердилася стійкістю їх розташування та мала більше ідентифікаційне значення, а наявність розбіжних ознак можна пояснити процесом слідоутворення, що не вплинуло на результат оцінки.

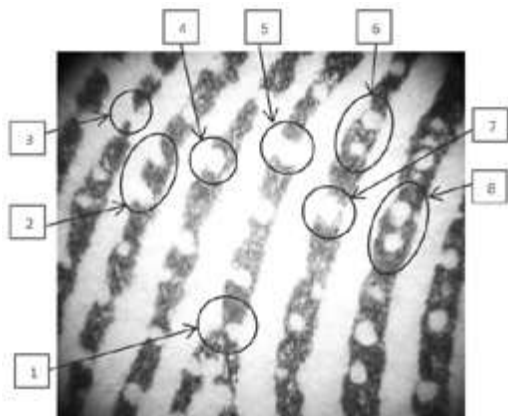

Рис. 1. Фрагмент відбитка пальця руки з прокатуванням нігтьової фаланги від краю лівої латеральної до краю правої латеральної зони з розміткою збіжних ознак

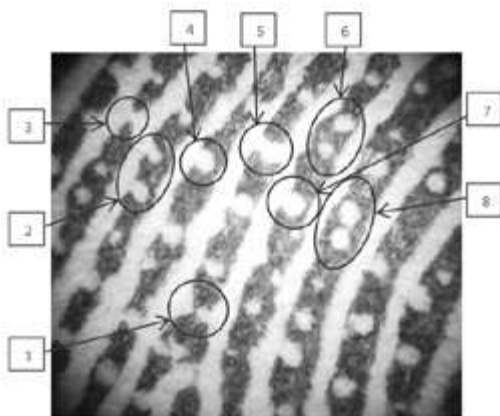

Рис. 2. Фрагмент відтиску пальця руки з прокатуванням нігтьової фаланги від краю базисної зони до краю дистальної зони з розміткою збіжних ознак

У проведеному експерименті загальна форма ознаки (злиття папілярних ліній) зі зміною механізму слідоутворення залишилася стійкою (без перетворення її, наприклад, у закінчення папілярної лінії). Однак бувають випадки, коли через відмінності в механізмі та умовах утворення порівнюваних слідів може несуттєво спотворюватися протяжність окремих деталей (рис. 3, 4).

Зокрема, у разі зменшення натиску під час отримання відбитка пальця руки конфігурація крапок спотворюється з видовжених на округлі (рис. 5, 6). Крім того, у разі збільшення натиску в процесі слідоутворення у відбитку згладжуються мікроознаки країв папілярних ліній та, як зазначалося вище, змінюється товщина папілярних ліній і міжпапілярних проміжків. Водночас зберігаються найбільш виражені потовщення і потоншення папілярних ліній, що також має значення для ідентифікації.

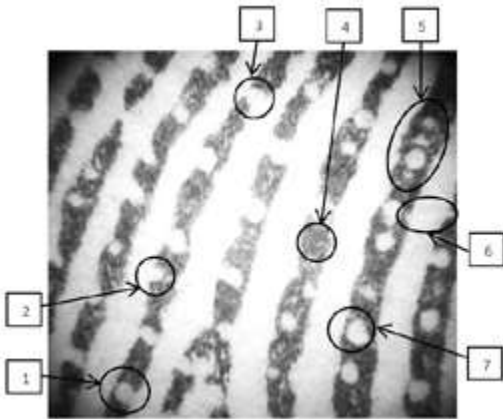

Рис. 3. Фрагмент відбитка пальця руки з прокатуванням нігтьової фаланги від краю лівої латеральної до краю правої латеральної зони з розміткою розбіжних ознак

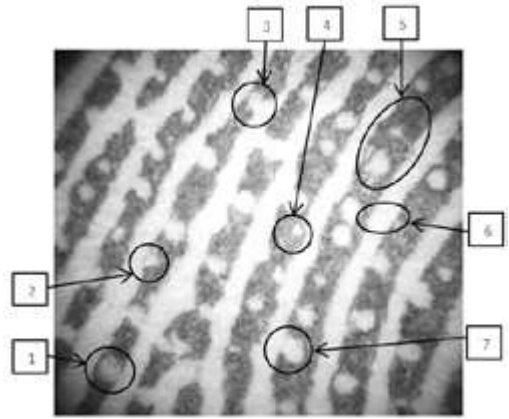

Рис. 4. Фрагмент відтиску пальця руки з прокатуванням нігтьової фаланги від краю базисної зони до краю дистальної зони з розміткою розбіжних ознак

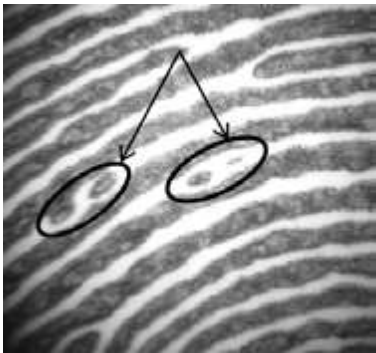

Рис. 5. Фрагмент відбитка пальця руки зі значним натиском

Рис. 6. Фрагмент відбитка пальця руки з незначним натиском

Процес порівняльного дослідження фрагментарного сліду з відповідним відбитком завершується порівнянням мікроознак, а саме конфігурації пор і країв папілярних ліній. Насамперед порівнюють розташування пор відносно збіжних деталей узору (навіть якщо це лише одна чи дві деталі), а потім їх взаємне розташування на тій самій чи на сусідніх папілярних лініях. Далі порівнюють пори відносно уявної поперечної осі лінії (ліворуч чи праворуч), зокрема їх кількість на певному відрізку, а також конфігурацію окремих пор. Не слід забувати і про мікроознаки країв папілярних ліній, оскільки пороскопічні та еджеоскопічні ознаки потрібно розглядати в сукупності, як єдиний комплекс ознак мікрорельєфу папілярних ліній. Лише у цьому випадку порівняння буде ефективним [1, с. 61].

Форму та розміри поро- та еджеоскопічних ознак, виявлених під час порівняльного дослідження, оцінюють лише візуально, що безпосередньо залежить від умінь експерта відрізнити певну характеристику ознаки від її випадкового спотворення внаслідок механізму слідоутворення. А отже, процес оцінки виявлених збіжних і розбіжних мікроознак дещо ускладнюється.

Передусім слід урахувати ідентифікаційну значущість окремих ознак папілярного узору. Згідно з Методикою найбільшу вагомість мають такі ознаки, як містки, острівці та гачки [1, с. 32], у яких можна виокремити загальну форму, форму і величину кутів злиття чи розгалуження папілярних ліній, їх довжину та ширину. Відповідно, наявність мікроознак на одній із вагомих окремих ознак папілярного узору матиме значну ідентифікаційну значущість. Достатньо значущими є також мікроознаки, які знаходяться на окремих ознаках меншої ідентифікаційної вагомості: злиття, розгалуження, вигини, потовщення папілярних ліній тощо.

Отже, наявність на визначених окремих ознаках чи ділянках папілярних ліній ознак їх мікрорельєфу, їх чіткість, стійкість, ступінь спотворення є основними чинниками при вирішенні ідентифікаційних завдань стосовно фрагментарних слідів. Можливу відсутність частини мікроознак чи їх спотворення обов'язково слід враховувати, однак навряд чи можна буде надати чітке пояснення з цього приводу. А тому під час формування висновку експерта слід посилалися на певні процеси слідоутворення, механізми виявлення ознак тощо, що вплинули на появу одних і зникнення інших ознак. Оцінюючи результати експертного експерименту, експерт повинен прослідкувати за цим процесом. Інакше він буде змушений проводити експеримент доти, поки не встановить стійке їх відображення, що буде можливим лише тоді, коли максимально відтвориться механізм слідоутворення фрагментарного сліду, сила натиску, напрям та кількість речовини сліду. Тому питання необхідної кількості експериментальних слідів експерт має вирішувати сам у кожному конкретному випадку дослідження.

Оцінка результатів порівняльного дослідження цілком залежить від наявної індивідуальної сукупності ознак і дає змогу експерту вирішити два основних взаємопов'язаних питання, а саме:

- придатність досліджуваного фрагментарного сліду для ідентифікації (висновок ґрунтується на основі якісно-кількісної оцінки сукупності ознак, які відобразилися в сліду, а також тих, які виявлено в процесі їх порівняльного дослідження з ознаками в експериментальних слідах);
- наявність тотожності індивідуальної сукупності ознак у досліджуваному сліду та в експериментальних слідах (висновок ґрунтується на підставі їх збігу).

Висновок у категоричній позитивній формі свідчить про те, що встановлено ідентифікацію конкретної особи за фрагментарним слідом папілярного узору.

Проте існує низка причин, які не дають змоги експерту вирішити ці питання в категоричній формі. Висновок експерта про неможливість вирішення певного питання може бути зумовлений тим, що:

- на дослідження надано фрагментарний слід папілярного узору неналежної якості (слід відображено не чітко; відсутні деталі папілярного узору, малий обсяг дактилоскопічної інформації, більшість мікроознак відобразилися в сліду зі значними спотвореннями);
- експерту не вдалося локалізувати частину потоку папілярних ліній, якою залишено досліджуваний фрагментарний слід;
- експерт не відтворив механізм утворення наданого сліду, унаслідок цього не вдалося отримати експериментальні зразки необхідної якості;
- експерт не володіє достатніми теоретичними знаннями, професійними навичками та практичним досвідом для вирішення такого складного ідентифікаційного завдання [4, с. 34].

При цьому, як зазначалося вище, той факт, що поставлене перед експертом ідентифікаційне завдання може бути і не вирішено, він встановлює ще на стадії роздільного дослідження, під час вирішення питання про придатність сліду для ідентифікації. І лише в процесі зіставлення досліджуваного фрагментарного сліду і експериментальних зразків експерт може остаточно вирішити питання про можливість або неможливість ідентифікації певної особи за наданим слідом.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити:

- повністю відтворити процес слідоутворення досліджуваного фрагменту сліду під час отримання порівняльного матеріалу практично неможливо, оскільки мікроознаки в процесі слідоутворення зазнають значних змін;
- неможливо провести ідентифікаційне дослідження фрагментарного сліду лише за пороскопічними ознаками незалежно від інших ознак;
- поро- та еджеоскопія як самостійні способи ідентифікації практично не застосовують, адже при всій відмінності форм і розмірних характеристик їх відображення в слідах зовні схожі, і відшукати досліджувані мікроознаки в експериментальних слідах серед сотень і тисяч інших навряд чи вдасться;
- під час дослідження фрагментарних слідів папілярних узорів важливе ідентифікаційне значення має дослідження мікроознак.

Практична реалізація розглянутих у цій статті питань має сприяти зменшенню можливих експертних помилок під час дослідження фрагментарних слідів рук та покращити якість дослідження таких слідів, які у більшості випадків наперед визнаються необґрунтовано непридатними для ідентифікації, що фактично виключає можливість їх подальшого дослідження з метою ідентифікації за ними особи.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність 4.6 «Дактилоскопічне дослідження»* / [укл. Жолтанська І. І., Кузнецов В. А., Щавелев А. В. та ін.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС, 2014. — 119 с.
2. *Салтевський М. В.* Криміналістика : підручник : у 2-х ч. / М. В. Салтевський. — Ч. 1. — Харків : КонСУМ, Основа, 1999. — 416 с.
3. *Криміналістичне дослідження слідів рук : наук.-прак. посіб.* / [Дубовий О. П., Лукашенко В. Я., Рибалко Я. В. та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. — К. : Атіка, 2000. — 152 с.
4. *Пономарев В. В.* Современная методика исследования папиллярных узоров при их фрагментарном отображении в следе / В. В. Пономарев // Эксперт-криминалист. — 2009. — № 2. — С. 28—34.
5. *Ароцкер Л. Е.* Неточное определение участка папиллярного узора ведет к ошибке / Л. Е. Ароцкер, Г. Л. Грановский // Практика криминалистической экспертизы. — 1961. — № 1-2. — С. 195—198.
6. *Баканова Л. П.* Дактилоскопические исследования : учеб. пособ. / Л. П. Баканова. — Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1980 — 52 с.
7. *Клименко Н. І.* Дактилоскопія як галузь криміналістичної техніки та її сучасні проблеми / Н. І. Клименко // Использование дактилоскопической информации в раскрытии и расследовании преступлений: проблемы и пути совершенствования : сб. матер. межд. науч.-практ. конф. — К. : ГНИЭКЦ МВД Украины, 2005. — С. 26—30.
8. *Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лек.* / [Біленчук П. Д., Гель А. П., Салтевський М. В., Семаков Г. С.]. — К. : МАУП, 2001. — 216 с.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2018 р.

УДК 343.982.356

Ю. В. Мороз, завідувач сектору

Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЛІДІВ РОЗДІЛЕННЯ, УТВОРЕНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ МЕХАНІЧНОЇ ДІЇ

Визначено особливості проведення ідентифікаційних досліджень слідів розділення, утворених у результаті механічної дії. Викладено механізм утворення таких слідів.

Ключові слова: ідентифікаційні дослідження, криміналістична ідентифікація, механізм утворення слідів розділення, сліди різання, класифікація слідів різання.

Определены особенности проведения идентификационных исследований следов разделения, образованных в результате механического действия. Изложен механизм образования таких следов.

Ключевые слова: идентификационные исследования, криминалистическая идентификация, механизм образования следов разделения, следы резки, классификация следов резки.

Specific features of carrying out identification studies of separation marks formed as a result of mechanical action are determined. The mechanism of formation of such traces is outlined.

Key words: the identification research, the forensic identification, the mechanism of formation of separation marks, traces of cutting, the classification of traces of cutting.

Структура криміногенної ситуації, яка склалася в Україні упродовж останніх років, характеризується збільшенням кількості злочинів, пов'язаних з крадіжками, які супроводжуються проникненням до приміщень, зломом запірних пристроїв тощо, що зумовлює необхідність застосування ефективних засобів у боротьбі з ними. Одним із таких засобів є належне судово-експертне забезпечення розслідування таких злочинів, чільне місце в якому посідають ідентифікаційні дослідження, у тому числі слідів розділення, утворених у результаті механічної дії.

Проблемні питання ідентифікаційних досліджень слідів розділення багато років є предметом дослідження вчених-криміналістів. Ідентифікацію як окрему теорію встановлення тотожності в кримінальному судочинстві розробив засновник судової фотографії та криміналістичної ідентифікації С. М. Потапов. Значний внесок у розвиток теорії криміналістичної ідентифікації також зробили Н. Терзієв, В. Колдін, Р. Белкін, Б. Шевченко, А. Вінберг, М. Селіванов, М. Сегай, М. Салтевський та інші вчені. Зазначеній тематиці присвятили свої публікації В. В. Бірюков та П. Д. Біленчук. Певний вклад у вітчизняну криміналістику було внесено і автором цієї статті. Проте, як свідчать результати аналізу наукової літератури, сьогодні недостатньо приділя-

ють увагу дослідженню методичних та методологічних питань проведення ідентифікаційних досліджень слідів розділення, утворених у результаті механічної дії.

Метою статті є узагальнення результатів теоретико-криміналістичного аналізу проведення ідентифікаційних досліджень слідів розділення та розроблення пропозицій з їх удосконалення.

У процесі написання статті використано загальнонаукові та спеціальні методи логіко-криміналістичного аналізу, які дали змогу критично проаналізувати теоретичні та практичні аспекти використання ідентифікаційних досліджень слідів розділення, утворених у результаті механічної дії, під час проведення трасологічних експертиз.

Необхідність установлення об'єктивної картини події злочину, коли неочевидне стає явним, придатним для сприйняття та дослідження, спонукає суб'єктів розслідування кримінальних правопорушень до використання надійних методів. Одним із таких методів, що забезпечує ототожнення об'єктів за залишеними ними слідами, є метод криміналістичної ідентифікації [1].

Ідентифікаційні дослідження, як зазначає Н. І. Клименко, є вищим рівнем дослідження з метою вирішення завдань, які є найбільш певними та категоричними для встановлення конкретно-індивідуальних фактів. Вони встановлюють тотожність досліджуваного об'єкта та мають найбільше доказове значення в кримінальному та інших процесах [2].

Загалом ідентифікація (від лат. *identificare* — ототожнювати) — це встановлення тотожності об'єктів за певними ознаками та властивостями. Ідентифікацію застосовують у різних сферах знань, зокрема, у кримінальному судочинстві для встановлення істини в кримінальній справі. За визначенням М. Селіванова, ідентифікація — це процес установлення тотожності індивідуально-визначеного об'єкта чи класифікаційної групи, до якої належить досліджуваний об'єкт [3, с. 36]. Суть цього методу полягає у встановленні тотожності, виокремленні індивідуального, конкретного із загального. У процесі ідентифікації одиничний об'єкт виокремлюють з безлічі подібних об'єктів на основі ідентифікаційних ознак — властивостей об'єкта, які відповідають певним вимогам [3, с. 40].

Суть процесу ідентифікації за матеріальним відображенням полягає в порівнянні ознак і властивостей ідентифікованого об'єкта з ознаками та властивостями, відображеними на одному або кількох засобах ідентифікації, якими зазвичай є предмети-носії слідів злочину, виявлені на місці події та одержані під час виконання слідчих дій.

Ознаку вважають ідентифікаційною, якщо вона відповідає таким вимогам [3, с. 48—49]:

- відображена в засобі ідентифікації (адже лише за допомогою цього встановлюють тотожність ідентифікованого об'єкта і засобу ідентифікації);
- є відхиленням від типового утворення, має характерну особливість, яка рідко трапляється. Функцію ідентифікаційної ознаки можуть виконувати лише специфічні ознаки, такі, що відрізняються від типових, і чим своєріднішими вони є, тим вищою є їх ідентифікаційна значущість;
- відносно стійка. Якщо властивість або ознака нестійка, то її не можна вважати ідентифікаційною і використовувати як таку. Критерієм відносної стійкості ознаки може бути її незначна змінюваність у часі упродовж ідентифікаційного періоду, закономірна повторюваність її відображень на засобі ідентифікації;

– незалежна. Іноді ідентифікаційні ознаки об'єкта можуть залежати одна від одної, і ступінь цієї залежності може бути різним. Іноді поява однієї ознаки неминуче зумовлює появу іншої. Такі ознаки не придатні для процесу ототожнення, і якщо експерт виявляє таку залежність кількох ознак, то для обґрунтування свого висновку він включає до виявленої сукупності лише одну з них;

– рідко трапляється. Частота виявлення ознаки в подібних об'єктах є важливою її характеристикою. Чим рідше трапляється ознака, тим вищою є її ідентифікаційна значущість. Ознака, яка часто трапляється в подібних об'єктах, хоча і має ідентифікаційне значення, проте на практиці нею нехтують через те, що вона несуттєво впливає на формування ідентифікаційного висновку. Нині частоту виявлення та ідентифікаційну значущість ознак у різних видах ідентифікаційних досліджень визначають за допомогою математичної статистики, теорії ймовірності та комп'ютерних програм;

– доступна для сучасних методів пізнання. Певну ознаку об'єкта можна вважати ідентифікаційною за умови, якщо вона доступна для сучасних методів пізнання. З огляду на те, що не всі відкриті наукою властивості та ознаки живої і неживої природи достатньо вивчені й немає надійних науково обґрунтованих методик дослідження властивостей та ознак, їх не можна використовувати як ідентифікаційні.

Як відомо, трасологічну експертизу призначають для вирішення питань, які належать до встановлення окремих обставин вчинення злочину, певних ознак, що характеризують особистість злочинця, а також для ідентифікації об'єктів за слідами. Одними із об'єктів криміналістичної ідентифікації є сліди розділення, утворені в результаті механічної дії. Слід зазначити, що сліди механічної дії (сліди знаряддя злому, транспортних засобів, взуття тощо) — це найчисленніші об'єкти трасологічного дослідження — вони становлять приблизно 90 відсотків усіх трасологічних об'єктів і виникають у результаті механічних змін слідосприймального об'єкта [4].

У результаті взаємодії інструментів зі слідосприймальною поверхнею відображаються три основні види слідів: тиску, ковзання (тертя) та різання.

Сліди тиску утворюються натиском, ударом знаряддя злому по поверхні перешкоди (відбитки, вм'ятини, наскрізні пробіи). У цих слідах відображаються форма та розміри, а також деталі контактної поверхні знаряддя злому у вигляді різного роду дефектів, виступів, щербин тощо.

Сліди ковзання (тертя) утворюються, коли знаряддя злому забирають частину поверхні слідосприймального об'єкта, залишаючи подряпину або смугоподібний слід (комплекс подряпин — трас).

Сліди різання залежно від виду різального інструмента поділяють на [5]:

– сліди простого різання (зрізи), що виникають від інструмента з одним лезом (ніж, сокира, стамеска);

– сліди зустрічного розрізу, що утворюються інструментами з двома різальними частинами (ножиці, кліщі, кусачки, бокорізи);

– сліди розрізу з відокремленням частин матеріалу (стружки), тобто сліди розпилювання, свердління, стругання.

Сліди простого різання утворюються в результаті дії різальної частини (кромки) клиноподібного різального інструмента (сокира, ніж тощо) під час розділення об'єкта на частини. У слідах розрізу з обох боків розрізаного об'єкта спостерігаються щербини, задирки, виступи, рельєф яких не збігається через те, що їх утво-

рено різними сторонами різальної кромки. За зовнішнім виглядом рельєфу сліди розрізу схожі на сліди ковзання. У них, як і в слідах ковзання, відображаються особливості рельєфу різальної частини інструмента у вигляді валиків та борозенок (трас). За результатами ідентифікаційного дослідження слідів простого розрізу чи розрубку можна дійти позитивного висновку, якщо в слідах відобразилися дефекти різальної частини інструмента у вигляді трас і вони відповідають взаємному розташуванню дефектів знаряддя. Слід пам'ятати, що на взаємне розташування трас у сліду впливає зустрічний кут різання, водночас фронтальне положення інструмента не має значення, тому що фронтальний кут у цьому випадку постійний.

Досліджуючи сліди зустрічного розрізу, утворені інструментами з двома різальними частинами (ножиці, кліщі, кусачки, бокорізи) звертають увагу на різальні кромки двох частин інструмента.

Для встановлення виду інструмента, яким було зроблено перекус або переріз, досліджують ознаки будови торцевих частин об'єктів, за якими відбувалося їх розділення. Наявність цих ознак зумовлена конструкцією та технологією виготовлення інструмента, а також особливостями механізму взаємодії його різальних частин з матеріалом об'єкта. Так, наприклад, для перекусу центральними ножами комбінованих плоскогубців характерним є утворення двох площин, які сходяться на одному із торців під гострим кутом, а на іншому з'являється невеликий по висоті валик лінійної форми із загостреною верхньою частиною.

Вивчаючи сліди перекусу чи перерізу, визначають їх розташування на об'єкті, напрямок утворення, кути сходження, які виникли на торцевих поверхнях об'єкта, їх розміри, ступінь вираженості та орієнтацію трас, їх кількість, ширину і взаємне розташування. Це дає змогу оцінити ідентифікаційну значущість ознак, які відобразилися, та вирішити питання про придатність слідів для ідентифікації.

У разі утворення експериментальних слідів перекусу та перерізу не потрібно перевіряти вплив фронтального та зустрічного кутів з огляду на те, що різальні частини інструментів (кусачок, ножиць тощо) фіксовані один відносно одного та стосовно слідосприймальної поверхні. Основну увагу приділяють якісному вибору матеріалу слідосприймального об'єкта та визначенню ділянок різальних кромок, якими могли бути залишені досліджувані сліди.

Досліджуючи сліди розпилювання, звертають увагу на те, що різальні кромки зубців ножівкового полотна залишають сліди, які перекриваються, стираються слідами від інших зубців. Можливість ідентифікації ножівкового полотна пилки зумовлена наявністю у зубців окремих специфічних ознак, відображених у слідах розпилювання, і лише у випадку, коли об'єкт перепиляний не повністю. Ідентифікаційна сукупність ознак, властивих зубцям ножівкового полотна, відображається в слідах на дні пропилу, а не на торцевих поверхнях перепиляного об'єкта. Механізм утворення окремих ідентифікаційних ознак у слідах розпилу залежить від особливостей виготовлення ножівкового полотна (виникають у процесі фрезерування: різна висота зубців, нерівність кромок) та від особливостей, які виникли в процесі його експлуатації (відколи різальної кромки, зношеність зубців, відсутність деяких зубців) [6, с. 173—180].

За слідами свердління, утвореними свердлами різних видів і діаметрів, можна встановити групову належність свердла. Придатними для ідентифікації є не наскрізні сліди свердління. У цьому випадку на дні сліду відображається будова кром-

ки різального інструмента (у вигляді концентричних валиків чи борозенок). Рельєф різальної кромки свердла відображається також на стружці. За такими слідами визначають напрямок обертання свердла і бік свердління.

Сліди стругання утворюються, коли для розширення отвору в дощатих перешкодах використовують ніж або інший простий різальний предмет. Сліди стругання, які виникають при цьому, відрізняються від слідів простого розрізу лише величиною відокремлюваних часток (стружки). На стружці, так само як і в слідах стругання на перешкоді, відображаються ознаки різальної кромки інструментів [7].

Отже, у процесі ідентифікаційних досліджень слідів розділення, утворених у результаті механічної дії, ознаки ідентифікованого об'єкта порівнюють з їх відображеннями на засобі ідентифікації. Як зазначалося, єдиною підставою для висновку про тотожність об'єктів є індивідуальна (неповторна) сукупність їх ідентифікаційних ознак. Якщо вони збігаються, формують сукупність ознак, на основі яких констатують тотожність. Вирішальним на цьому етапі проведення експертного дослідження є оцінювання всієї сукупності ідентифікаційних ознак, притаманних тому чи іншому об'єкту ідентифікації. При цьому одним із основних питань у теорії криміналістичної ідентифікації є питання стосовно того, який мінімальний комплекс ознак у кожному конкретному випадку є достатнім для обґрунтування категоричного висновку [3, с. 54—55]. Правильне вирішення цього питання залежить не лише від якості наданих для проведення експертизи об'єктів, повноти та ретельності виконаного дослідження, а й від інших факторів, зокрема, від професійної підготовки, кваліфікації та досвіду роботи експерта, критеріїв, якими він керується під час оцінювання ознак, його уважності, зосередженості тощо. Лише звівши до мінімуму вплив суб'єктивних факторів на експертний висновок та виробивши об'єктивні критерії оцінювання ознак, можна виключити випадки експертних помилок, підвищити науковий рівень експертного дослідження та достовірність висновку експерта.

У підсумку слід зазначити, що сьогодні є потреба розроблення та вдосконалення методик проведення ідентифікаційних досліджень слідів розділення, які утворені в результаті механічної дії.

Наведена в статті класифікація слідів розділення, утворених у результаті механічної дії, є максимально повною.

Покращити якість ідентифікаційного дослідження та висновку експерта, зробивши його важливим джерелом доказів у суді, можна на основі докладного вивчення особливостей механізму слідоутворення, забезпечення повноти та ретельності проведення дослідження, підвищення професійної кваліфікації судового експерта.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Бірюков В. В. Об'єкти криміналістичної ідентифікації, їх класифікація, властивості та ознаки [Електронний ресурс] / В. В. Бірюков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. — 2011. — Вип. 4. — С. 238—244. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_4_31.

2. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / Н. І. Клименко. — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. — 528 с.

3. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / [Біленчук П. Д., Гель А. П., Салтевський М. В., Семаков Г. С.]. — К. : МАУП, 2001. — 216 с.

4. Криміналістика : підручник / [за ред. В. Ю. Шепітька]. — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. — 684 с.

5. Шевченко Б. И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике / Б. И. Шевченко. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 96 с.

6. Пророков И. И. Криминалистическая экспертиза следов (Трасологические исследования) : учеб. пособ. / И. И. Пророков. — Волгоград : Науч.-иссл. и ред.-изд. отдел, 1980. — 286 с.

7. Литвиненко Л. К. Понятие и классификация следов в трасологии / Л. К. Литвиненко. — К., 1958. — 224 с.

8. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. — М. : Академия МВД СССР, 1978. — 410 с.

9. Грановский Г. Л. Основы трасологии: общая часть / Г. Л. Грановский. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1965. — 166 с.

10. Кантор И. В. Трасология и трасологическая экспертиза : учебник / И. В. Кантор. — М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2002. — 376 с.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2017 р.

УДК 338.552

П. П. Канівець, завідувач сектору

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Р. В. Кравченко, головний судовий експерт

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ВИКОРИСТАННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО СЕРЕДНІ СТРОКИ СЛУЖБИ МАЙНА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ОЦІНКИ

Розглянуто можливість застосування методу визначення зниження якості (зносу) майна внаслідок експлуатації з використанням середнього строку його служби.

Ключові слова: судова товарознавча експертиза, ринкова вартість, знос, строк служби.

Рассмотрена возможность применения метода определения снижения качества (износа) имущества в результате эксплуатации с использованием среднего срока его службы.

Ключевые слова: судебная товароведческая экспертиза, рыночная стоимость, износ, срок службы.

The possibility of applying the method for determining the quality (deterioration) of property as a result of operation through the average period of its service is considered.

Key words: forensic commodity expertise, market value, depreciation, service life.

Одними з найпоширеніших правопорушень нині залишаються правопорушення, пов'язані з привласненням чужого майна. У процесі організації кримінальних проваджень за фактами вчинення крадіжок, грабежів і розбійних нападів (ст. 185—187 Кримінального кодексу України [1]) виникає потреба у встановленні розміру заподіяної власнику шкоди — матеріального збитку. Для вирішення цього та інших питань, які стосуються товарів народного споживання, машин та обладнання, слідчі органи призначають судову товарознавчу експертизу. Зрозуміло, що дослідження різних аспектів проведення такої експертизи є доволі актуальним.

Під час кримінального провадження за фактами вчинення правопорушень проти власності слідчий або прокурор згідно з вимогами частини другої п. 6 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України зобов'язані звернутися до експертної установи для проведення судової експертизи щодо визначення розміру матеріального збитку [2]. Запитання, які ставлять на вирішення судової експертизи і на які має відповісти експерт-товарознавець, залежать від виду правопорушення, його особливостей, способу його вчинення, галузі народного господарства, у

якій це правопорушення відбувалося. Здебільшого ці запитання пов'язані саме з визначенням дійсної вартості предмета кримінального правопорушення станом на момент його вчинення.

Проблемні питання використання строків служби майна під час проведення судової експертизи вивчали багато вчених, зокрема, А. Н. Асаул, А. Г. Бездудна, С. М. Бобрицький, О. С. Донцова, О. О. Желавська, А. І. Лозовий, В. Н. Старинський, М. К. Старовойтов, С. П. Сударкіна, Н. В. Гнесіна, В. В. Архіпов, І. І. Гохберг, А. П. Ковальов та багато інших. У своїх працях, крім загальних питань оціночної діяльності, вони досліджували питання використання нормативного строку служби устаткування й машин, проте з акцентом на його фізичний аспект. Проблеми оціночної діяльності в межах судової товарознавчої експертизи, у тому числі застосування середнього нормативного строку служби товарів, досліджені не повною мірою і потребують поглибленого вивчення.

Метою статті є обґрунтування можливості використання середніх строків служби майна (товарів) під час проведення судової товарознавчої експертизи.

Досліджуючи питання доцільності застосування значень середніх строків служби для визначення ринкової вартості майна (товарів) під час проведення товарознавчої експертизи, слід докладніше зупинитися на етапах визначення вартості майна, основних методичних підходах, які для цього застосовують, методах устанавлення розміру зниження якості (зносу) майна.

Визначенню вартості майна (предмета правопорушення) передують його оцінка, під час якої встановлюють його цінність у грошовому еквіваленті. Дії, пов'язані з такою оцінкою регламентовано Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [3] та Національним стандартом № 1 [4]. Для проведення оцінки майна (об'єкта дослідження) застосовують такі основні методичні підходи: витратний, дохідний, порівняльний.

Залежно від мети, яку ставлять, призначаючи товарознавчу експертизу, об'єктів дослідження та поставлених перед експертом запитань у процесі дослідження здебільшого використовують порівняльний та витратний методичні підходи.

Застосування порівняльного методичного підходу, який ґрунтується на врахуванні принципів заміщення та попиту і пропозиції, дає змогу визначити ринкову вартість об'єкта оцінки (вартість, за яку можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем і продавцем, після проведення відповідного маркетингу, за умови, що кожна із сторін діяла із знанням справи, помірковано і без примусу [4, с. 3]). Порівняльний підхід передбачає аналіз цін продажу або пропозиції для продажу подібного майна (об'єктів порівняння) з відповідним коригуванням відмінностей між об'єктами порівняння та об'єктом оцінки [4, с. 18]. Тобто у разі отримання в результаті пошуку на ринку кількох пропозицій товару, що ідентичний або аналогічний об'єкту дослідження, для отримання об'єктивного результату вираховують його середню ринкову вартість.

Порівняльний підхід доцільно застосовувати у випадку, коли потрібно визначити ринкову вартість об'єкта дослідження, що не був в експлуатації, тобто нового. Використовують цей методичний підхід і під час оцінки об'єкта дослідження, що був у вжитку. Проте у цьому випадку виникають певні труднощі, пов'язані з необхідністю проведення додаткового порівняльного аналізу відмінностей порівнюваних об'єктів. Слід також урахувати, що відшукати на ринку товар у відповідному технічному

стані з аналогічним як об'єкт дослідження зовнішнім виглядом та комплектацією не завжди можливо.

Таким чином, під визначенням ринкової вартості слід розуміти результат здійснення договірної торговельно-розрахункової операції, результатом якої є погоджена ціна — фактичний розмір сплачених коштів. Зрозуміло, що в такому випадку неможливо спрогнозувати (а в подальшому й урахувати) домовленості щодо знижки на товар (торгу), оскільки в ринкових умовах вона має індивідуальний, договірний, ймовірний характер. Крім того, ціни пропозиції вторинного ринку здебільшого ґрунтуються на особистих міркуваннях продавців.

Як випливає із зазначеного, для отримання достовірного категоричного результату судовий експерт має провести огляд об'єкта дослідження, здійснити коригувальні дії з метою максимального зменшення відмінностей порівнюваних об'єктів (що, у свою чергу, призводить до збільшення часу на виконання дослідження). Причому такі дії можуть призвести до отримання неоднозначного та ймовірного за характером результату. Водночас, ураховуючи простоту методу (та відсутності коригувальних дій), легкість його застосування та наявність широкого асортименту товарів на вторинному ринку України, саме порівняльний методичний підхід активно застосовують експерти. Проте в такому випадку висновок експерта певним чином втрачає категоричність.

Використання витратного методичного підходу, який передбачає визначення поточної вартості витрат на відтворення (придбання) або заміщення (придбання аналогів) об'єкта оцінки (об'єкта дослідження) з подальшим коригуванням їх на суму зношення (знецінення) дає змогу визначити його залишкову вартість [4, с. 16]. Тобто до нового товару (майна), що є ідентичним або аналогічним об'єкту дослідження, застосовують відсоток зносу, який відображає стан цього товару в грошовому еквіваленті на певний час, і залишкову вартість відтворення (заміщення) порівнюють до ринкової вартості.

На нашу думку, саме використання цього методичного підходу оцінки дає змогу отримати достовірну, об'єктивну та реальну величину вартості об'єкта дослідження, що був у використанні. Ця вартість здебільшого ґрунтується на чітких розрахунках і певному алгоритмі, а не на ймовірній вартості вторинного ринку. Насамперед це забезпечується тим, що в основу методу покладено встановлення розміру втрати якості товару, що відображається в ступені його загального зносу. При цьому розмір відсотка втрати якості (знос) об'єкта дослідження, технічно нескладного за своїм походженням, який перебував в експлуатації, можна дослідити візуально. Судовий експерт, спираючись на свій практичний досвід, проводить його оцінку та встановлює ступінь зносу згідно з методичними рекомендаціями щодо визначення вартості певних груп товарів за наявними дефектами [5; 6].

Під час оцінки за візуальними ознаками технічно складних за походженням об'єктів дослідження (електроніка, машини, прилади, устаткування тощо) експерт може допустити помилки, що впливатимуть на об'єктивність результату. Адже, і зовнішній вигляд, і технічний стан таких об'єктів можуть суттєво відрізнятися від їх реального технічного стану і вигляду (як у цілому, так і стосовно окремих вузлів та агрегатів). У таких випадках виникає потреба визначення дійсного зносу об'єкта дослідження, тобто встановлення реального його технічного стану, що може здійснити лише компетентний спеціаліст (з відповідною освітою та кваліфікацією).

Зрозуміло, що для організації огляду об'єкта дослідження потрібен безперешкодний доступ до нього. Об'єктивного результату оцінки можна досягти лише за умов збереження незмінного технічного стану та зовнішнього вигляду об'єкта дослідження з моменту вчинення злочину до моменту візуального його огляду експертом чи компетентним спеціалістом.

На практиці у разі призначення товарознавчої експертизи слідчі органи здебільшого не надають об'єктів дослідження. Так, упродовж 2016 року до Харківського НДЕКЦ МВС України надійшла 6 651 постанова про призначення судово-товарознавчої експертизи, і лише у 814 випадках було надано об'єкти дослідження (рис.).

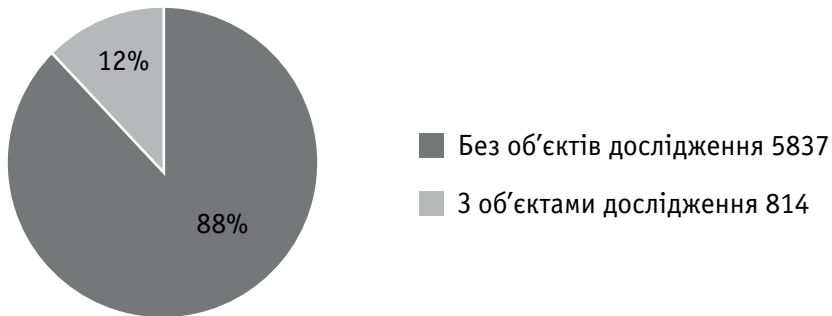

Рис. Кількість об'єктів, наданих на дослідження до Харківського НДЕКЦ МВС України упродовж 2016 року

За таких умов надати відповідь на запитання, поставлені на вирішення товарознавчої експертизи, можна, застосувавши поняття нормативного зносу.

Нормативний знос — це розрахункова теоретична величина зносу, яка ґрунтується на тому, що якісні показники будь-якого об'єкта дослідження через певний час його використання погіршуються.

За наявності інформації про повний строк експлуатації певного об'єкта дослідження за допомогою довідкової інформації щодо втрати таким об'єктом якості упродовж одного року експлуатації судовий експерт може визначити так званий нормативний знос об'єкта дослідження [5; 6]. Обмежити застосування цього методу може відсутність у літературі всебічної довідкової інформації про втрату якості певних груп товарів (слід також ураховувати і випадки застарілості наявних даних).

Альтернативним вирішенням цієї проблеми є визначення нормативного зносу із застосуванням методу, який ураховує строк життя (або служби) об'єкта дослідження. Відповідно до цього методу знос об'єкта дослідження, який не відпрацював свій нормативний строк служби (розрахований заводом-виробником період часу, упродовж якого об'єкт має експлуатуватися без погіршення технічних параметрів [7]), визначають як співвідношення фактичного строку служби $T_{\text{факт.}}$ та його нормативного значення $T_{\text{н.н.}}$ за формулою [8]:

$$K_{\text{із}} = T_{\text{факт.}} / T_{\text{н.н.}}$$

Слід розрізняти середній і нормативний строки служби, пам'ятаючи, що це різні строки. Проте нормативний строки служби можна використовувати як вихідну

інформацію для визначення середнього строку служби та інших статистичних параметрів, що характеризують довговічність майна.

Під час визначення нормативного зносу із застосуванням строку служби слід ураховувати, що об'єкт дослідження, який відпрацював нормативний строк служби, на практиці може й не мати 100 % зносу і, відповідно, його вартість не дорівнює нулю. Для визначення дійсного стану об'єкта дослідження (у разі можливості його огляду) залучають спеціалістів, або його встановлюють за наявними середньостатистичними даними прогнозованого строку служби до виходу з ладу об'єкта.

У разі неможливості застосувати зазначені вище методи вважаємо, що можна прийняти такі значення: 80 % зносу як максимальне значення та 20 % — показник аварійного стану, що відображатиме залишкову цінність об'єкта дослідження і ще не вичерпану його корисність. Це припущення умовне, і воно зумовлене тим, що товари після закінчення заявленого виробником строку служби можуть і надалі функціонувати та використовуватися за призначенням, хоча у таких випадках товаровиробник не несе відповідальності за подальшу безпеку використання своєї продукції. У багатьох випадках такі товари стають морально застарілими, втрачають підтримку виробника та не користуються попитом.

З метою вирішення проблемних питань проведення судово-товарознавчих експертиз працівники Харківського НДЕКЦ МВС України, спираючись на досягнутий досвід, самостійно вивчають нові товари, що з'являються на ринку, у тому числі ступінь зниження їх якості в процесі експлуатації, збирають та узагальнюють статистичну інформацію про середній строк служби товарів. Деякі напрацювання наведено в таблиці (у таблиці наведено лише узагальнену середньостатистичну інформацію, конкретну інформацію про строк служби певного товару зазначено в гарантійному зобов'язанні або інструкції товаровиробника з його експлуатації, і зрозуміло, що вона може відрізнитись від середніх показників).

Таблиця

Середні строки служби деяких товарів

Найменування товару	Строк служби (років)
Мобільний телефон	3, 5 (Apple)
Планшет, ноутбук, акустичні колонки, електронна книга, магнітола, автомагнітола, принтер, сканер, багатофункціональні пристрої (БФП), роутер, USB-flash, SSD, HDD, цифровий фотоапарат, електроінструмент, пілосос, радіотелефон, персональний комп'ютер, монітор, комп'ютерні комплектуючі	5—7
Мікрохвильова піч, витяжка кухонна, відеокамера, дзеркальний фотоапарат, телевізор, швейна машина	7—10
Холодильник, морозильна камера, кондиціонер, пральна машина, водонагрівач накопичувальний, піч, газова поверхня	10
Зварювальний напівавтомат	5—8
Лічильник води крильчатий KB-1,5	12
Насоси БВ, БЦ	3
Двигун електричний АИР, АИС	Не менше 15

Слід також зазначити, що попри те, що товаровиробники мають попереджати споживача про встановлений строк служби (строк придатності) товару або його частини, обов'язкові умови його використання та можливі наслідки в разі їх невиконання, необхідні дії після закінчення встановленого строку [9], не всі вони надають цю інформацію. У таких випадках інформацію про середній строк служби товарів можна отримати в сервісних центрах, ремонтних майстернях тощо або використати узагальнену інформацію з цього питання за відгуками споживачів на подібні за призначенням та якістю товари.

За результатами вивчення поставлених слідчим запитань судовий експерт сам вирішує, який метод дослідження слід обрати для того, щоб обґрунтовано відповісти на них, дотримуючись при цьому принципів законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Отже, вважаємо за доцільне впровадити в експертну практику метод використання середніх строків служби майна (товарів) під час проведення судових товарознавчих експертиз.

Список використаної літератури

1. *Кримінальний кодекс України* : станом на 06 груд. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 16 лист. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. *Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»* : станом на 26 лист. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
4. *Загальні засади оцінки майна і майнових прав* : Національний стандарт № 1 [Електронний ресурс]. — [Чинний від 2015-04-15]. — К. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF/page>.
5. Желавська О. О. Розрахунок втрати якості непродовольчих товарів у зв'язку з їх зносом та наявністю дефектів, який використовується при проведенні товарознавчих досліджень : метод. реком. / О. О. Желавська. — К. : Київський НДІСЕ, 2003. — 45 с.
6. *Методика визначення вартості майна* / [Лозовий А. І., Донцова О. С., Бобрицький С. М., Стебіх О. І.]. — Харків : ХНДІСЕ, 2004. — 112 с.
7. *Оценка собственности. Оценка машин, оборудования и транспортных средств* : учебник / [Асаул А. Н., Старинский В. Н., Бездудная А. Г., Старовойтов М. К.] ; под ред. А. Н. Асаула. — СПб. : АНО «ИПЭВ», 2011. — 287 с.
8. *Сударкина С. П. Оценка стоимости машин и оборудования* / С. П. Сударкина, Н. В. Гнезина. — Харьков : Мадрид, 2013. — 140 с.
9. *Закон України «Про захист прав споживачів»* : станом на 20 груд. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2017 р.

УДК 343.141:004.63-028.26

Л. В. Домбровський, заступник завідувача відділу —
завідувач сектору Харківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України
С. О. Ігнат'єва, судовий експерт Харківського науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ АТРИБУТІВ ЦИФРОВИХ ФАЙЛІВ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСІВ

Розглянуто особливості дослідження атрибутів цифрових файлів відео-, звукозапису під час проведення судової експертизи. На прикладі сучасного мультимедійного контейнера, який дає змогу вмішувати відео-, звукову інформацію, збережену різними алгоритмами стиснення в одному файлі, наведено результати роботи з виявлення артефактів в атрибутах цифрових файлів відео-, звукозапису при внесенні до них змін за допомогою програмного забезпечення комп'ютера.

Ключові слова: атрибути файлу, мультимедійний контейнер, артефакт, алгоритм стиснення, бібліотека кодування.

Рассмотрены особенности исследования атрибутов цифровых файлов видео-, звукозаписи при проведении судебной экспертизы. На примере современного мультимедийного контейнера, позволяющего вмещать видео-, звуковую информацию, сохраненную разными алгоритмами сжатия в одном файле, приведены результаты работы по выявлению артефактов в атрибутах цифровых файлов видео-, звукозаписи при внесении в них изменений с помощью программного обеспечения компьютера.

Ключевые слова: атрибуты файла, мультимедийный контейнер, артефакт, алгоритм сжатия, библиотека кодирования.

The features of a research of attributes of digital video files and sound recording when carrying out researches in judicial examination of video and sound recording are considered in this work. As the example of a modern multimedia container which allows to contain the video-, sound information saved by different algorithms of compression in one file results of work on identification of artifacts in attributes the digital video files are shown, to sound recording at introduction of changes by providing the computer programmes in them.

Key words: file attribute, media container, artifact, data compression, audio/video codec library.

Судова експертиза є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні, яка вимагає застосування судовими експертами наукових, технічних та інших спеціальних знань. Використання можливостей судової експертизи органами досудового розслідування та судом сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, винесенню законних та обґрунтованих судових рішень.

Для сучасного судочинства характерним є посиленна увага до судової експертизи відео-, звукозапису у зв'язку зі значним поширенням використання технічних

засобів відео-, звукозапису під час кримінального провадження, фіксування судових засідань, інших процесуальних заходів.

На сьогодні в Україні судова експертиза відео-, звукозапису вирішує нагальні питання, пов'язані з дослідженням цифрових файлів відео-, звукозаписів, а саме: за допомогою якого цифрового пристрою відео-, звукозапису фіксувалася інформація; чи є можливість у наданого цифрового засобу відео-, звукозапису записати наданий на дослідження файл; чи є ознаки внесення змін до відео-, звукової інформації; установлення автентичності цифрових відео-, звукозаписів, а також багато інших діагностичних, ідентифікаційних і класифікаційних питань.

З огляду на швидкий розвиток цифрових технологій, великий вибір засобів відео-, звукозапису з різними цифровими форматами, алгоритмами стиснення та багатьма іншими можливостями, що потребує від судових експертів застосування теоретичних і практичних знань і навичок, постійного вдосконалення наявних методів дослідження, не виникає сумнівів щодо актуальності обраної теми статті. Глибокий аналіз атрибутів цифрових відео-, звукових файлів дає змогу судовим експертам максимально відтворити інформацію про цифровий відео-, звуковий файл і технічний засіб фіксування наданої на дослідження інформації.

Метою статті є дослідження атрибутів цифрових відео-, звукозаписів для вирішення питання щодо того, чи вносилися в зафіксовану у файлі інформацію зміни, чи не піддавалася інформація конвертуванню, редагуванню чи іншим змінам.

Як свідчить аналіз спеціальної літератури та методичних рекомендацій щодо технічного дослідження матеріалів відео-, звукозапису, нині питання дослідження атрибутів цифрових відео-, звукових файлів вивчено недостатньо. Так, у розробленій Львівським НДІСЕ Міністерства юстиції України методиці технічного дослідження матеріалів відео-, звукозапису, що містяться на цифрових носіях інформації, питання дослідження атрибутів цифрових файлів відео-, звукозаписів висвітлено лише в розділі аналізу атрибутів файлової системи [1]. А отже, у пропонованій статті зосереджено увагу на вивченні саме цього питання.

Слід зазначити, що в різних джерелах наводяться різні визначення стосовно цифрових відео-, звукових файлів [2]. Щоб уникнути багатозначності та синонімії, далі наведено визначення термінів, які використовуватимуться в статті:

– атрибут (*attribute*) — додаткова одиниця із сукупності понять, що становлять базовий набір метаданих, яка визначає одне із властивостей елемента, з яким зазначене поняття асоційовано;

– атрибут файлу (*file attribute*) — метадані, які описують файл.

Атрибути розглядають окремо від інших метаданих, таких як дати, розширення імені файлу або права доступу до файлу [3].

Відповідно до наведених визначень до атрибутів цифрових файлів відео-, звукозапису належать: формат запису з використаним алгоритмом стиснення, кодек, ідентифікатор кодека, бібліотека кодування, бітрейт та його вид, частота кадрів, розмір потоку, частота дискретизації та інші параметри, що описують зафіксовану в цифровому медіафайлі інформацію.

Особливості дослідження атрибутів цифрових файлів відео-, звукозаписів розглянемо на прикладі сучасного мультимедійного контейнера «Ogg», який дає змогу записувати відео-, звукову інформацію в одному файлі, використовуючи різні алгоритми стиснення. «Ogg» є відкритим мультимедійним контейнером, не має па-

тентних чи ліцензійних обмежень (тобто має кілька розробників) і тому не має чіткої внутрішньої структури розміщення та назв полів даних [4; 5].

У мультимедійному контейнері «Ogg» можна зберігати потоки інформації, за- кодовані різними кодеками, такими як «MPEG», «Dirac», «Theora», «Vorbis», «FLAC» тощо.

На рис. 1, 2 наведено атрибути мультимедійних контейнерів «Ogg», які використо- вують для запису звуку з алгоритмом стиснення «Vorbis». Один із файлів було записа- но за допомогою смартфона, інший створено за допомогою комп'ютера та конвер- товано у формат «Ogg» за допомогою бібліотеки «oggdropXPd.exe», що входить до стандартного пакета «Vorbis Tools» та є у вільному доступі в мережі Інтернет [6].

Формат	: Ogg
Размер файла	: 1,55 Мбайт
Продолжительность	: 1 м. 19 с.
Режим общего битрейта	: Постоянный
Общий поток	: 163 Кбит/сек
Аудио	
Идентификатор	: 710A28 (0x0D714)
Формат	: Vorbis
Продолжительность	: 1 м. 19 с.
Вид битрейта	: Постоянный
Битрейт	: 184 Кбит/сек
Минимальный битрейт	: 184 Кбит/сек
Каналы	: 2 канала
Частота	: 48,0 КГц
Метод сжатия	: С потерями
Размер потока	: 1,75 Мбайт

Рис. 1. Атрибути цифрового звукового файлу, створеного за допомогою смартфона

Формат	: Ogg
Размер файла	: 21,9 Кбайт
Продолжительность	: 5 с. 138 мс.
Режим общего битрейта	: Переменный
Общий поток	: 34,9 Кбит/сек
Аудио	
Идентификатор	: 721 (0x201)
Формат	: Vorbis
Продолжительность	: 5 с. 138 мс.
Вид битрейта	: Переменный
Битрейт	: 32,8 Кбит/сек
Каналы	: 1 канал
Частота	: 11,1 КГц
Метод сжатия	: С потерями
Размер потока	: 28,1 Кбайт (92%)
Библиотека кодирования	: libVorbis (??) (20150105 (??))

Рис. 2. Атрибути цифрового звукового файлу, конвертованого за допомогою бібліотеки «oggdropXPd.exe»

Як видно з наведених рисунків, атрибути файлу, який є автентичним, «справж- нім, дійсним, що походить з першоджерела» [7], відрізняються від атрибутів фай- лу, виконаного за допомогою програмного забезпечення комп'ютера (бітрейт, вид бітрейту, частота дискретизації, кількість каналів запису). Але найголовнішою різни- цю в наведених атрибутах двох файлів є поява артефакту «бібліотека кодування».

Як свідчить експертний аналіз, поява артефакту «бібліотека кодування» серед атрибутів цифрових файлів відео-, звукозапису є закономірною у разі внесення змін до цифрового автентичного файлу: конвертування, видалення фрагментів, зміна частоти дискретизації, зміни кількості каналів запису тощо.

Крім того, якщо серед атрибутів цифрового файлу відео-, звукозапису наявний артефакт «програма кодування Lavf», це є ознакою цифрового монтажу та неавтен-

тичності цифрового файлу («Lavf» — позначення бібліотеки кодування «libavformat», що є невід'ємною частиною набору вільних бібліотек «Ffmpeg» з відкритим вихідним кодом, які дають змогу записувати, конвертувати, монтувати цифрові відео-, звукозаписи з використанням різних кодеків та зберігати інформацію в мультимедійні контейнери).

Бібліотеки «Ffmpeg» уміщують компоненти, за допомогою яких можна працювати з багатьма новітніми та класичними кодеками і мультимедійними контейнерами. Основу бібліотек «Ffmpeg» становлять: «libavcodec» — бібліотека кодування і декодування звуку та відео; «libavformat» — бібліотека мультиплексування (стиснення та об'єднання кількох потоків даних) і демультиплексування інформації в мультимедійному контейнері. Бібліотеки «Ffmpeg» було розроблено для операційної системи «Linux OS», але вони також підтримуються «Apple Mac OS» та «Microsoft Windows OS» [8].

Як свідчить практичний досвід експертної роботи, дослідження атрибутів цифрових файлів відео-, звукозаписів має важливе значення як при встановленні монтажу цифрових файлів відео-, звукозаписів, так і при встановленні автентичності цифрових файлів відео-, звукозаписів.

Список використаної літератури

1. *Методика* технічного дослідження матеріалів відео-, звукозапису, що містяться на цифрових носіях інформації / [Струк І. О., Харабуга Ю. С., Пилук А. Ю. та ін.]. — Львів : Львівський НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2014.
2. *Загальна методика* дослідження автентичності цифрових фонограм, записаних за допомогою портативної побутової техніки з функцією звукозапису / [Струк І. О., Харабуга Ю. С., Тимко Є. В.]. — Львів : Львівський НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2013.
3. *Словник з інформатики* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://glossary.starbasic.net>.
4. *Proposed standard. Ogg Media Types* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://tools.ietf.org/html/rfc5334>.
5. *Ogg File Format* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.digitalpreservation.gov/formats/fdd/fdd000026.shtml>.
6. *Providing hard-to-find pieces of software since 2001.10.21* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rarewares.org/ogg-oggdrops.php>.
7. *Академічний тлумачний словник української мови (1970—1980)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
8. *Developer documentation* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ffmpeg.org>.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2018 р.

УДК 343.98:343.77

А. В. Боднар, здобувач Навчально-наукового
інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА В ПРОВЕДЕННІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗНИЩЕННЯМ АБО ПОШКОДЖЕННЯМ МАЙНА

Висвітлено окремі аспекти участі спеціаліста в проведенні огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна. Звернено увагу на значущість цієї слідчої дії для розслідування правопорушень зазначеної категорії як основного джерела доказової інформації, окреслено методи дослідження місця події, наведено алгоритм дій спеціаліста під час проведення огляду, порядок здійснення його взаємодії зі слідчим.

Ключові слова: знищення майна, пошкодження майна, огляд місця події, участь спеціаліста, інспектор-криміналіст, методи обстеження місця події.

Освещены отдельные аспекты участия специалиста в проведении осмотра места происшествия при расследовании уголовных правонарушений, связанных с уничтожением или повреждением имущества. Акцентируется внимание на значимости этого следственного действия для расследования правонарушений указанной категории как основного источника доказательной информации, определены методы исследования места происшествия, приведен алгоритм действий специалиста при проведении осмотра, порядок осуществления его взаимодействия со следователем.

Ключевые слова: уничтожение имущества, повреждение имущества, осмотр места происшествия, участие специалиста, инспектор-криминалист, методы исследования места происшествия.

The article highlights some aspects of the participation of a specialist in conducting an overview of the scene during an investigation into the destruction or damage to property. The author focuses on the significance of the review of the place of the event to investigate the criminal proceedings of this category as the main source of evidence, the algorithm of the expert's actions during the review and the methods of studying the place of the event, the procedure for engaging with the investigator.

Key words: destruction of property, property damage, review of the place of the event, participation of a specialist, inspector-criminalist, methods of inspection of the place of the event.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена політичною і соціальною ситуаціями в країні упродовж останніх років. Яскравим прикладом є події, пов'язані з революцією гідності, супутнім явищем якої було знищення та пошкодження державного і приватного майна. Непоодинокими були й дії кримінальних елементів суспільства, які під виглядом незадоволеного населення нищили та пошкоджували

майно, виходячи із власних злочинних інтересів, зокрема вчинення тиску на своїх конкурентів, підприємців, журналістів, державних службовців, помсти, вимагання, залякування, інсценування тяжких злочинів, отримання страхової компенсації, приховування слідів злочинної діяльності, у тому числі незаконного заволодіння зброєю, цінностями тощо. Важко усвідомити обсяги знищеного та пошкодженого майна в зоні антитерористичної операції та на окупованих територіях України, під час багатоденної пожежі на нафтобазі у м. Василькові та на складах боєприпасів у смт Калинівка Вінницької області у 2017 році. Загалом таких прикладів, на жаль, можна згадати дуже багато, і всі вони потребують розслідування для недопущення їх у майбутньому.

Ні в кого не викликає сумніву те, що розслідування і судовий розгляд будь-яких правопорушень сьогодні неможливі без широкого застосування спеціальних знань, під якими розуміють знання у галузі науки, техніки, мистецтва, які застосовують для одержання доказової інформації.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна, одним із найінформативніших джерел доказової інформації є огляд місця події — слідча (розшукова) дія, яку можна проводити до відкриття кримінального провадження. У разі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна (на відміну від інших), на місці події зазвичай наявні сліди вчинення такого правопорушення: майже завжди залишається незнищена частина майна або пошкоджене майно, мікрочастини знищеного майна або знаряддя його знищення (легкозаймисті, вибухові або токсичні речовини, дерев'яні або металеві вироби, інструменти, підручні матеріали та предмети тощо), сліди горіння, затоплення, розчинення [1].

Окреслені питання були предметом наукових пошуків учених Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, М. Ю. Бузинарського, Т. В. Варфоломеевої, О. М. Васильєва, І. Ф. Герасимова, В. А. Журавля, С. І. Зернова, Ю. В. Іванова, А. В. Іщенко, О. Я. Качанова, Г. М. Козакова, І. І. Котюка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, А. В. Мішина, І. Ф. Пантелєєва, І. О. Попова, І. І. Старокожева, Л. А. Ушакова, А. І. Федотова, В. Ф. Ханіна, В. Ю. Шепітька та ін.

Попри доволі ґрунтовну розробленість зазначеної проблематики, вона залишається актуальною і потребує постійного дослідження, у тому числі моніторингу змін у нормативній базі, що регулює діяльність спеціаліста, аналізу способів учинення цього виду кримінальних правопорушень та пошуку нових засобів збирання доказів.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів участі спеціаліста в проведенні огляду місця події під час розслідування правопорушень, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна, у тому числі алгоритму його дій на місці події та методів дослідження місця події.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194 Кримінального кодексу України) належить до кримінальних правопорушень проти власності і є одним з найнебезпечніших кримінальних правопорушень, питома вага яких у загальній структурі злочинності залишається значною. Нерідко такі кримінальні правопорушення, вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, спричиняють загибель людей [1].

Загалом процес збирання доказів передбачає здійснення сторонами кримінального провадження певних дій: пошук, виявлення, фіксація, вилучення, збере-

ження доказової інформації для подальшого дослідження, оцінка та використання отриманих доказів під час доказування в кримінальному провадженні тощо.

Одним з ефективних шляхів збирання доказів сторонами кримінального провадження, зазначених у ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), як зазначалося, є огляд місця події, який має проводитися за участю спеціаліста, що має спеціальні знання. Під час проведення цієї слідчої дії спеціаліст допомагає слідчому попередньо дослідити виявлені об'єкти з метою визначення в них ознак і властивостей, що мають доказове значення в кримінальному провадженні, не пошкоджуючи їх, не змінюючи їх стану задля збереження таких об'єктів для подальшого поглибленого дослідження (у разі призначення судової експертизи).

Згідно зі ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду [2]. Участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях, зокрема в огляді місця події, передбачено ст. 237 КПК України.

Кримінальні провадження щодо умисного знищення або пошкодження чужого майна є доволі складними як з погляду юридичного аналізу, так і з погляду здійснення досудового розслідування. Це значною мірою пояснюється характером способів учинення руйнівних процесів, що спричиняють знищення великої кількості слідів кримінального правопорушення; труднощами проведення окремих слідчих (розшукових) дій; відсутністю достатньої кількості слідчих, які володіють спеціальними знаннями і навичками розслідування цієї категорії правопорушень. Крім того, слідчі висувають не всі можливі версії, а перевірку висунутих версій часто проводять поверхово. Зазначені недоліки здебільшого зумовлені специфікою боротьби з цим видом кримінальних правопорушень, витонченістю і різноманітністю способів і механізмів їх учинення та приховування. Цими та іншими обставинами пояснюється низький рівень їх розкриття [3, с. 5].

Первинність і невідкладність такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події, пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події в первісному, незміненому вигляді, а будь-яке зволікання з її проведенням може призвести до втрати речових доказів, зміни слідової картини, ускладнення організації розшуку злочинця та проведення інших слідчих дій, спрямованих на розкриття злочину [4].

Огляд місця події як невідкладна слідча (розшукова) дія відіграє значну роль у розкритті та розслідуванні досліджуваної категорії злочинів. Своєчасний, повний і тактично правильний огляд місця події в подальшому дасть змогу побудувати правильні версії, спрямувати розкриття злочину потрібним шляхом, виявити злочинця і запобігти вчиненню ним нового злочину, а також отримати важливі відомості щодо багатьох обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні: часу, місця, способу, мотивів і мети вчинення злочину, чинників, які сприяли його вчиненню, виду та розміру шкоди тощо. Проте, незважаючи на доволі докладне розроблення тактики слідчого огляду в криміналістичній науці і практиці, значення

та можливості огляду нерідко недооцінюють і проводять його поверхово, квапливо або просто формально, а злочини залишаються нерозкритими [3, с. 118].

Найчастіше до участі в слідчих (розшукових) діях залучають інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів), які відповідно до Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р. № 1339, входять до структури відповідних органів досудового розслідування, та працівників Експертної служби МВС України, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок, й залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування [5].

Спеціаліст, який працює в складі слідчо-оперативної групи, повинен мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, фіксації, вилучення та упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації [6]. Зазвичай інспектори-криміналісти використовують технічні засоби, наявні в уніфікованих криміналістичних валізах.

Перед виїздом для участі в огляді місця події інспектор-криміналіст отримує від слідчого (чергового) інформацію про подію (яке майно пошкоджено, як саме, місцезнаходження об'єкта огляду (приміщення чи відкрита місцевість), які наслідки настали в результаті знищення майна) та визначається з додатковими технічними засобами, що можуть знадобитися під час огляду (додаткові засоби освітлення, пакування, самозахисту, огороження, додаткове електроживлення тощо). Якщо вже на підготовчому етапі стає відомо, що можуть настати інші наслідки, спричинені пошкодженням або знищенням майна (об'єкта) (розповсюдження пожежі, велике забруднення водою, можливість аварійної ситуації під час руху тощо), інспектор-криміналіст може внести пропозицію щодо залучення додатково інспекторів-криміналістів і спеціалістів з інших напрямів науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Прибувши на місце події, спеціаліст може бути присутнім під час попереднього опитування свідків, очевидців, заявників, що сприятиме правильному вибору тактики і методики огляду. При цьому він з дозволу сторони кримінального провадження може ставити запитання учасникам процесуальної дії про обставини події, з'ясовувати, які зміни відбулися в початковій обстановці місця події, які дії було здійснено до початку огляду, які сліди вже виявлено та яка їх можлива локалізація, хто зі свідків міг залишити сліди та який їх характер тощо [7]. На цьому етапі також можна визначитися з додатковим залученням спеціалістів з певних напрямів науки і техніки для надання більш кваліфікованої допомоги в огляді місця події або консультації слідчого з необхідних питань.

На початку огляду інспектор-криміналіст спільно зі слідчим розробляють план детального огляду, визначають межі та послідовність його проведення, способи пошуку слідів та інших речових доказів. На цьому етапі спеціаліст і слідчий визначаються зі способом їх взаємодії (спільна або окрема робота) [8]. Відповідну ділянку або місцевість огорожують, проводять орієнтовну та оглядову фотозйомку місця події. У разі вірогідності пошкодження або втрати виявлених слідів інспектор-криміналіст забезпечує їх збереження шляхом позначення спеціальними або підручни-

ми вказівниками. Якщо виникає потреба в пересуванні учасників огляду місця події, понятих або інших осіб безпосередньо ділянкою, яку оглядають, то визначають доріжки для пересування. Перед використанням службового собаки спеціаліст повинен детально оглянути місце, від якого його застосовуватимуть, і, якщо на цьому місці є інші сліди, повідомити про це кінологу.

Як уже зазначалося раніше, фіксація пошкодження або знищення майна має бути в первісному, незміненому стані місця події. Найпоширенішим видом фіксації обстановки на місці події є його фотозйомка. До фотографічної фіксації місця події висувають такі вимоги:

- порядок фотозйомки та процедури огляду місця події є взаємопов'язаними;
- фотозйомка повинна передувати іншим методам фіксації;
- засоби і методи фотозйомки обирають залежно від ситуації огляду, для забезпечення повноти, всебічності і точності фіксації;
- сукупність фотознімків має надавати повне і чітке уявлення про обстановку злочину, його сліди і деталі;
- до внесення будь-яких змін в обстановку потрібно сфотографувати загальний вигляд місця події і взаємне розташування об'єктів; окремі сліди і предмети спочатку фотографують у тому вигляді, у якому їх виявили.

На особливу увагу заслуговує фотофіксація місця події за несприятливих погодних умов (дощ, сніг, туман тощо) або коли процес злочинної дії щодо пошкодження чи знищення майна продовжується (пожежа, забруднення водою тощо). Ураховуючи можливості сучасної фототехніки, спеціалісту не слід нехтувати фотозйомкою того самого об'єкта або місцевості кілька разів.

На стадії загального огляду спеціаліст, орієнтуючись на місці події, сприймає обстановку загалом і в нерухомому стані, визначає вихідну точку огляду (умовного центру, периферії), необхідні техніко-криміналістичні засоби, послідовність їх застосування, а також методи обстеження місця події, які поділяють на такі види:

- за характером дослідження — на статичний і динамічний;
- за охопленням обстановки — на вибірковий (суб'єктивний) і суцільний (об'єктивний);
- за глибиною дослідження — на загальний і детальний;
- за напрямом дослідження — на ексцентричний — від центру до периферії (по спіралі, що розгортається); концентричний — від периферії до центру (по спіралі, що згортається); фронтальний (лінійний) — від однієї межі до іншої; секторний — від центру до периферії (обмежуючись сектором у 30—45°); вузловий — обстеження частини обстановки, на якій зосереджено найістотніші сліди та об'єкти.

На стадії детального огляду з використанням обраних методів і техніко-криміналістичних засобів спеціаліст планомірно й ретельно (щоб нічого не пропустити), обстежує обстановку та всі об'єкти, що знаходяться на місці події, встановлює їх місцезнаходження, взаєморозташування стосовно двох орієнтирів, форму, розміри, особливості (усе, що може мати значення для розслідування кримінального правопорушення щодо умисного знищення або пошкодження чужого майна). Крім того, він вивчає характер утворення сліду для встановлення його належності до правопорушення, предмети обстановки та інші об'єкти, які могли бути знаряддям правопорушення або могли належати злочинцеві, установлює шляхи підходу та відходу злочинця й засоби його пересування. Під час детального огляду об'єкти

можуть брати в руки, перемішати, тому перед переміщенням об'єкта слід здійснити його вузлову та детальну фотозйомки. Для виявлення слідів застосовують насамперед неруйнівні методи, а в разі недосягнення позитивного результату — руйнівні. Перед використанням руйнівних методів від слідчого отримують згоду на їх застосування та визначають пріоритетну слідову інформацію, яку слід виявити для подальшого проведення досліджень у лабораторних умовах.

Для стадії загального огляду характерні статичний і загальний методи обстеження, для детального — динамічний і детальний. Загалом бажано застосовувати суцільний метод, адже під час застосування вибіркового методу можуть бути втрачені деякі сліди (тому він вважається менш ефективним) [7].

Як склалося на практиці, під час проведення огляду місця події (особливо, коли йдеться про тяжкі та резонансні злочини) усі його учасники (і не лише), намагаючись потрапити до епіцентру події, залишають по собі сліди, насамперед сліди взуття. Спеціаліст, проводячи детальний огляд, має це пам'ятати, а також піклуватися про те, щоб під час огляду не були втрачені інші сліди.

Про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації інформують слідчого. По змозі сліди вилучають разом з об'єктами-носіями, а якщо це неможливо зробити, їх фотографують та виготовляють копії (відбитки, зліпки) цих слідів.

На заключному етапі огляду місця події спеціаліст надає допомогу слідчому з питань способу виявлення слідів, їх пакування, опису специфічних ознак виявлених слідів тощо та складання плану і схем.

Під час складання протоколу спеціаліст допомагає слідчому правильно зазначити, які зразки для порівняльного лабораторного дослідження вилучено, описати їх якість, особливості упакування та інші обставини, які мають бути в ньому відображені. Тобто допомога спеціаліста має важливе значення не лише під час відбору зразків, а й під час оцінки їх достатності та придатності для дослідження.

На цьому етапі отриману інформацію аналізують й оцінюють; спираючись на неї, будують версії про характер події загалом та окремі її обставини; звертають увагу на негативні обставини, тобто такі, які суперечать висунутій версії та звичайному для подібної ситуації перебігу подій.

Підбиваючи підсумки дослідження питання щодо особливостей проведення огляду місця події, пов'язаного зі знищенням або пошкодженням чужого майна, слід зазначити, що огляд місця події є першочерговою, невідкладною, комплексною слідчою дією, яку слідчий має проводити з дотриманням порядку, передбаченого ст. 223, 237 КПК України, із застосуванням відповідних криміналістичних методик, рекомендацій і прийомів, а також за участю спеціалістів та інших осіб. З огляду на те, що в процесі цієї слідчої дії виявляють, безпосередньо сприймають, оцінюють і фіксують стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів (майна), вона має важливе значення для отримання фактичних даних, які в подальшому будуть використані для встановлення істини в кримінальному провадженні.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Кримінальний кодекс України : станом на 06 груд. 2017 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 07 груд. 2017 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження майна: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Слободянюк Борис Костянтинович. — Ірпінь, 2016. — 238 с.

4. Ростомян Л. С. Особливості огляду місця події у справах про вандалізм / Л. С. Ростомян // Форум права. — 2008. — № 1. — С. 358—362.

5. Наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

6. Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

7. Участь спеціаліста в огляді місця події : довідник. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. — 160 с.

8. Разумов Э. А. Практическое руководство по осмотру места происшествия: теория, тактика, техника : учеб.-практ. пособ. / Э. А. Разумов, Н. П. Молибога ; под. ред. И. П. Красюка. — К. : Элит Принт, 2011. — 750 с.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2018 р.

УДК 687.053.082

В. В. Серединський, старший судовий експерт

Волинського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ ВИРОБІВ ШКІРЯНОЇ ГАЛАНТЕРЕЇ

Розглянуто особливості проведення товарознавчого дослідження виробів шкіряної галантереї, запропоновано методи визначення виду матеріалу, з якого виготовлено виріб, з метою найточнішої його ідентифікації та пошуку аналогів під час встановлення ринкової вартості.

Ключові слова: шкіряна галантерея, асортимент, експрес-методи, товарознавче дослідження, ідентифікація виробу.

Рассмотрены особенности проведения товароведческого исследования изделий кожаной галантереи, предложены методы определения вида материала, из которого изготовлено изделие, с целью наиболее точной его идентификации и поиска аналогов при установлении рыночной стоимости.

Ключевые слова: кожаная галантерея, ассортимент, экспресс-методы, товароведческое исследование, идентификация изделия.

Abstract. The article deals with the features of conducting commodity research of products of leather haberdashery, the methods of determining the type of material from which the object was made, with the aim of the most accurate identification and the search for analogues in the establishment of market value are proposed.

Key words: leather haberdashery, range, express methods, commodity research, product identification.

Текстильна промисловість — одна з найперспективніших галузей економіки України, завдяки розвитку якої постійно розширюється асортимент товарів народного споживання. Разом з якісними товарами на ринку все більше з'являється товарів недобросовісних виробників, продукція яких не відповідає якості, яку вони презентують. Нині непоодинокими є випадки підтвердження цієї тези експертами за результатами проведення товарознавчої експертизи, хоча візуальний огляд таких виробів, зокрема виробів шкіряної галантереї, не завжди дає змогу дійти однозначного висновку про їх якість, наприклад щодо матеріалу, з якого їх виготовили (натуральна шкіра, пресована шкіра, шкірозамінник, екошкіра тощо). З огляду на зазначене дослідження методів визначення якості товарів народного споживання є доволі актуальним.

Дослідженню шкіряних виробів, у тому числі виробів шкіряної галантереї, присвятили свої праці М. П. Зрезарцев, В. І. Барченкова, Л. Г. Войнаш, І. О. Дудла, Д. І. Козьмич, М. М. Діаніч та ін. За їхнім авторством було видано низку підручників з товарознавства, зокрема непродовольчих товарів, які увійшли до навчальної про-

грами багатьох закладів вищої освіти. Однак питання визначення виду матеріалу, з якого виготовлено ту чи іншу річ (натурального, штучного тощо), без використання при цьому складних лабораторних досліджень і значних витрат часу в літературі висвітлено недостатньо.

Метою статті є дослідження особливостей проведення товарознавчого дослідження виробів шкіряної галантереї, наведення експрес-методів визначення матеріалу, з якого їх виготовлено, не вдаючись до проведення складних лабораторних досліджень.

Вироби шкіряної галантереї залежно від умов використання поділяють на побутові, які в побуті людини виконують утилітарні та естетичні функції, та спеціальні, що мають особливу конструкцію і які використовують у спеціальних умовах [1].

За призначенням вироби шкіряної галантереї поділяють на (рис. 1):

- дорожні речі (саквояж, портплед, валіза, несесер);
- предмети для зберігання паперів, грошей і документів (портфель, папка, гаман, портмоне, гаманець, обкладинка);
- предмети туалету (рукавички і рукавиці, сумки, ремені пояси і для годинників).

Рис. 1. Поділ виробів шкіряної галантереї залежно від призначення

Визначення належності товару до однієї з класифікаційних категорій, що прийняті у виробничо-торгівельній сфері, а також характеристик товару та зміни показників їх якості, установлення способу виробництва тощо і становить завдання товарознавчої експертизи.

Доволі часто для зменшення собівартості продукції виробники під час виробництва своїх товарів використовують пресовану шкіру. Пресована шкіра, по суті, не є шкірою — це шкірозамінник, одним із компонентів якого є шкіряні відходи (дрібні обрізки, клаптики, стружка, навіть шкіряний пил). Інший (основний) компонент — це різні синтетичні сполучні волокна поліефіру, поліаміду, поліетилену. Під час нагрівання ці волокна розплавляються, просочуючи і склеюючи матеріал. Ще один компонент, який використовують для додаткового зміцнення, — це синтетичні тер-

мопластичні смоли. Смоли також плавляться і просочують усю волокнисту структуру матеріалу. У результаті отримують доволі дешевий матеріал з низькою повітряно- вологопроникністю. Основним недоліком цього матеріалу є його ламкість — вироб з пресованої шкіри зазвичай недовговічний (наприклад реміні, застібки тріскаються на згинах).

Донедавна для того, щоб відрізнити натуральну шкіру від шкірозамінника, було достатньо піддати виріб короткотривалому термічному впливу або просто понюхати його. Однак сьогодні цього недостатньо, адже виробники синтетичних матеріалів винайшли особливі добавки, завдяки яким штучна шкіра за термічного впливу обуглюється, як і натуральна. А для отримання «шкіряного» запаху до будь-якого замінника можна додати відповідний ароматизатор [2].

Визначення виду матеріалу, з якого виготовлено наданий на дослідження виріб шкіряної галантереї (об'єкт), пропонується проводити за наведеною нижче схемою (рис. 2).

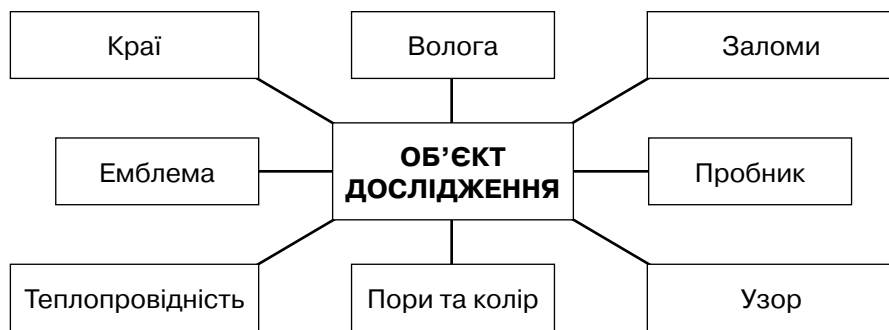

Рис. 2. Схема визначення виду матеріалу об'єкта дослідження

Відповідно до наведеної схеми використовують експрес-методи визначення виду матеріалу, з якого виготовлено виріб (наприклад, жіноча сумка).

Краї шкіри мають бути ретельно оглянуті. Якщо йдеться про гарну якісну сумку, то всі зрізи в ній, як правило, приховані. Особливу увагу слід звернути на стики і краї загинів — там не повинно бути прихованих швів (ураховуючи, що основу шкірозамінника часто становить текстиль, тканина або нитки на зрізі свідчать, що матеріал, з якого зроблено сумку, є шкірозамінником). У сумки з натуральної шкіри зріз є однорідним і щільним, із замшевою внутрішньою стороною (рис. 3).

Волога. Шкіру намочують водою і чекають 15 с, після цього залишки води витирають — якщо шкіра справжня, вона поглине воду і потемніє, а синтетична шкіра не зміниться (через

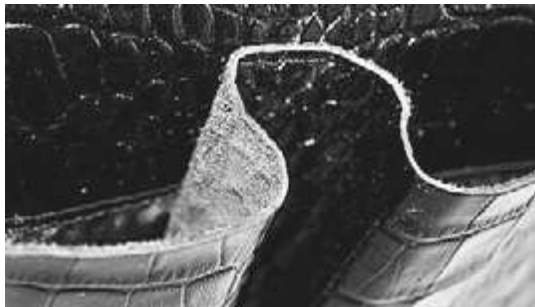

Рис. 3. Зріз сумки, виготовленої з натуральної шкіри

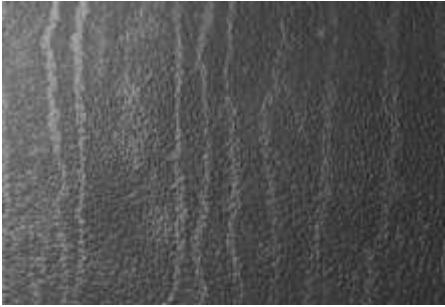

Рис. 4. Темні та світлі смуги, що з'явилися на поверхні сумки з натуральної шкіри під впливом вологи

Рис. 5. Заломи поверхні виробу

різний ступінь промокання шкіри на сумочці, яку намочив дощ, з'являться плями, що призведе до появи темних і світлих смуг; рис. 4).

Заломи. Для з'ясування якості шкіри потрібно зігнути виріб (простіше всього клапан сумки) на 3–5 с, відпустити, зачекати 20–30 с. Відсутність заломів свідчить про те, що сумку виготовлено з натуральної шкіри. Якщо залом залишився, виріб, ймовірно, виготовлено зі шкірозамінника, адже штучна шкіра не має такої тягучості та еластичності, як натуральна, через те, що в її складі немає природних колагенів, завдяки яким матеріал повертається до вихідного положення (рис. 5).

Пробник. Шкіряну якісну сумку поставляють зі зразком-пробником матеріалу, з якого її виготовлено. Шляхом порівняння відповідності пробника текстурі (малюнку на матеріалі) шкіряної сумки можна з'ясувати, з якого матеріалу (шкіри чи замінника) її виготовлено (трапляються випадки, коли пробники зі шкіряної сумки прикріплюють на нешкіряні вироби подібного кольору; рис. 6).

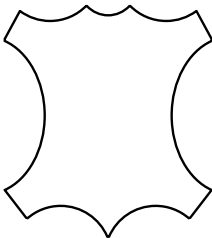
Емблема. На внутрішній поверхні сумки з натуральної шкіри має бути відштампований (або наявний у вигляді бирки) знак шкіри — емблема, яка повторює структуру шкіри на виробі (хоча задля справедливості слід зазначити, що це не є обов'язковою умовою постачання товару і не гарантує натуральності матеріалу). Чесні виробники виробів зі штучних матеріалів ставлять на свої товари спеціальний знак — ромбик (рис. 7) [3].

Узор. Натуральна шкіра має унікальний хаотичний малюнок, на відміну від штампованого шкірозамінника (рис. 8).

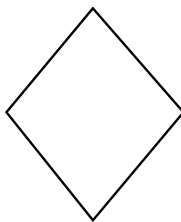
Теплопровідність. Для перевірки матеріалу на теплопровідність слід прикласти внутрішню поверхню до-

Рис. 6. Загальний вигляд зразка-пробника сумки

Шкіра

Інші матеріали

Рис. 7. Знак шкіри та ромбик, який свідчить про те, що виріб виготовлено зі штучного матеріалу

Рис. 8. Відмінності узорів поверхні шкіри та шкірозамінника

ні до матеріалу сумки. Якщо виріб виготовлено з натуральної шкіри, то практично відразу можна відчувати тепло (водночас шкіра залишиться сухою). Шкірозамінник нагрівається довше, а від руки залишається вологий слід.

Пори та колір. Пори штучної шкіри однакові за формою і глибиною, а в натуральній шкірі вони розміщені у випадковому порядку. При згинанні, натягуванні або натисканні штучна шкіра може змінювати відтінок, а натуральна завжди зберігає свій колір [4].

Застосування запропонованих експрес-методів дасть змогу доволі швидко визначити, з якого саме матеріалу виготовлено досліджуваний виріб (шкіри, шкірозамінника тощо), у подальшому точно ідентифікувати його та знайти аналоги для встановлення його ринкової вартості.

Список використаної літератури

1. *Шкіряна* галантерея. Класифікація і групова характеристика асортименту. Вимоги до якості шкіргалантереї і дорожніх речей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://comexpert.pto.org.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=1437: 1437.
2. *Как отличить кожу от заменителя и прессованной кожи?* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://www.baby.ru/blogs/post/97215609-66147449/>.
3. *Как определить кожаная сумка или нет? В картинках (фото) — 7 проверенных способов + видео* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://bagurban.com/posts/394681>.
4. *Как отличить натуральную кожу от кожзаменителя* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://obuvon.com/blog/39>.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2018 р.

УДК 343.98

Р. С. Харук, судовий експерт

Волинського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТРАСОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ КРОВІ

Розглянуто методи виявлення слідів крові. Докладно описано види слідів крові залежно від обставин їх утворення. Наведено ознаки, за якими можливо класифікувати сліди крові.

Ключові слова: сліди крові, трасологічна експертиза, поверхня, класифікація, пляма.

Рассмотрены методы выявления следов крови. Подробно описаны виды следов крови в зависимости от обстоятельств их образования. Приведены признаки, по которым можно классифицировать следы крови.

Ключевые слова: следы крови, трасологическая экспертиза, поверхность, классификация, пятно.

Methods of detecting traces of blood are considered. The types of traces of blood are described in detail depending on the circumstances of their formation. There are signs of which you can classify traces of blood.

Key words: blood traces, trashological expertise, surface, classification, stain.

Сліди крові відіграють чи не найважливішу роль у розслідуванні злочинів, оскільки містять важливу інформацію про обставини події, яка трапилася. Завдання, що стоять перед органами досудового слідства під час розслідування низки злочинів, часто потребують проведення дослідження крові, а отже, залучення фахівців із судово-медичної, судово-біологічної, трасологічної експертизи. З огляду на зазначене тематика дослідження особливостей проведення експертизи крові і надалі залишається актуальною.

У вітчизняній літературі питання використання спеціальних знань під час виявлення, вилучення та дослідження слідів біологічного походження, у тому числі слідів крові, висвітлено в наукових працях Н. М. Дяченко, С. О. Коропецької, О. Я. Мазурка, А. І. Марчука, О. М. Надоненко, І. І. Попович та ін. Попри ґрунтовне дослідження окремих питань цієї проблеми для практичного використання в слідчій та експертній практиці доцільним є узагальнення видів слідів крові залежно від обставин їх утворення та наявних методів їх виявлення, ознак, за якими можна класифікувати сліди крові.

Метою статті є узагальнення наукових праць щодо дослідження особливостей виявлення та фіксації слідів крові під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи.

Як відомо, трасологічне дослідження слідів крові, виявлених на місці події або на одязі, дає змогу встановити механізм їх утворення, а також, ураховуючи інші дані, реконструювати окремі моменти вчинення злочину.

Питання, які ставлять експерту під час призначення експертизи слідів крові, залежать від обставин справи. Тому в кожному випадку між слідчим, який призначив експертизу, та експертом має бути налагоджено діловий контакт і взаєморозуміння з метою уточнення експертних можливостей у межах завдань кожного кримінального провадження з урахуванням наявної в розпорядженні слідства слідової інформації, уточнення формулювання запитань, які ставитимуть перед експертом.

Пошук слідів крові здійснюють під час ретельного огляду місця події. Для пошуку дрібних і мало видимих слідів використовують лупу, за потреби предмети оглядають у нависісному світлі, в ультрафіолетових променях. Невидимі сліди крові можуть виявлятися за допомогою так званих попередніх проб на наявність крові. Для цього використовуються 3-процентний розчин перекису водню, реактив Воскобойникова, розчин люмінолу, гемофан тощо. [1].

Виявлені сліди крові фотографують у різних режимах освітлення. При цьому проводять масштабну зйомку як загального виду розташування слідів крові на місці події, так і окремих найбільш характерних плям або їх груп на різних предметах. Усі без винятку сліди крові докладно описують у протоколі огляду місця події із зазначенням характеру об'єкта, на якому виявлено сліди; способів їх виявлення; точного місця виявлення на об'єкті; кількості слідів та їх розмірів, форми слідів (калюжа, пляма, мазок), кольору; способів додаткової фіксації слідів та їх вилучення. Сліди крові за можливості вилучають разом з об'єктом, на якому вони знаходяться, або з його частиною. Одяг з плямами крові упаковують так, щоб під час його складання пляма з однієї частини одягу не перейшла на іншу. Для цього між плямою та чистою тканиною прокладають лист паперу.

У науковій літературі викладено різні підходи до класифікації слідів крові. В основі розмежування зазначених слідів лежать різні механізми їх утворення та методи дослідження (ця інформація має велике значення для органів досудового розслідування).

Так, розташування, форма, конфігурація патьоків крові на обличчі та одязі потерпілого можуть свідчити про зміну його первісної пози. Перехресні патьоки свіжої та засохлої крові на трупі утворюються, якщо тіло перевертали. Під час волочіння тіла по землі на одязі можуть утворитися мазки крові у вигляді смуг. Калюжі крові вказують на ураження великих кровоносних судин або свідчать про множинні пошкодження на тілі потерпілого. При цьому чіткі межі калюжі вказують на незмінність початкового положення тіла.

Якщо в момент заподіяння тілесних ушкоджень потерпілий перебував у вертикальному положенні, на його одязі залишаться вертикальні патьоки, а на взутті — краплі. Сліди крові на одязі злочинця в цьому випадку слід шукати на верхній його частині. У разі горизонтального положення потерпілого сліди крові можуть бути на нижній частині одягу злочинця (штанах, черевиках тощо).

Якщо смерть настала від удару і згодом злочинець не торкався тіла потерпілого, слідів крові на одязі може і не бути. У разі завдання неодноразових ударів по закривавленій поверхні тіла (наприклад, по голові або шиї) знаряддями, що мають додатковий важіль (наприклад, молотком, монтуванням тощо), бризки крові мо-

жуть залишитися навіть на спині і плечах злочинця. За слідами бризок крові можна встановити відстань від перешкоди до джерела бризок.

Відсутність крові на місці знаходження трупа за наявності поранень, що спричиняють кровотечу, свідчить про те, що місце виявлення трупа не збігається з місцем учинення злочину.

За ступенем зазубреності країв плям крові, які потрапили на горизонтальну поверхню, можна визначити висоту падіння крові. При падінні з висоти до 1 м плями мають круглу форму і рівні краї. Зі збільшенням висоти падіння (від 1 м до 2 м) краї плям стають нерівними, зазубреними, від них відходять промені. При падінні з висоти понад 2 м краплі крові розбризкуються, тому навколо головної плями будуть вторинні кров'яні бризки (рис. 1).

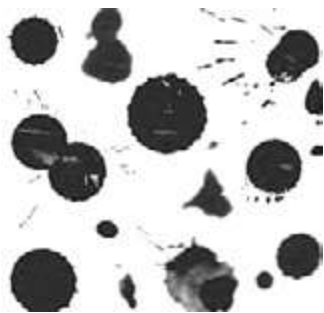

Рис. 1. Плями крові при падінні з висоти понад 2 м

Плями від бризок чи від падіння крапель крові на похилу площину набувають форми знаку оклику, вузький кінець якого спрямовано в бік падіння краплі.

Кров'яні бризки можна виявити в тих випадках, коли в результаті поранення розрізані великі артерії, при різкому струсі закривавлених предметів і зброї або при повторних ударах тупим предметом (переважно по закритих волоссям частинах голови).

За напрямом патьоків крові можна судити про те, у якому положенні перебував потерпілий у момент завдання йому тілесних ушкоджень, а також чи змінювалося положення його тіла. Патьоки крові, які стікають у різних напрямках, чи такі, що схрещуються, є доказом того, що положення тіла було змінено. Крім того, патьоки крові інколи допомагають вирішити питання про послідовність нанесення поранень (за різними напрямками патьоків, які відходять від ушкоджень).

За патьоками крові можна також установити, витікала кров за життя чи після смерті потерпілого. Кров, яка витекла з рани за життя, згортається і залишається на краях рани та на шкірі. У разі посмертної кровотечі кров не згортається, а засихає, і в цьому випадку кров'яні плями можна відокремити від шкіри. Цей факт не має великого практичного значення, адже на цій підставі не можна дійти жодних висновків, тому що складно встановити і характеризувати непомітну різницю в силі, яка необхідна для відокремлення крові, що засохла за життя, і крові, яка засохла після смерті. На ступінь засихання крові впливає середовище (тепле і сухе, сире і вологе), а також якість шкіри (жирна і гладка, суха і жорстка).

Помарки і мазки можуть виникати при витиранні слідів крові ганчіркою, рушником тощо. Це свідчить лише про те, що злочинець намагався знищити кров'яні сліди. Іншого значення ці плями зазвичай не мають. Робити з них якісь важливі для слідства висновки не можна. Їх необхідно враховувати під час реконструкції злочину і під час психологічної оцінки особи злочинця (рис. 2).

Важливими для слідства є сліди крові у вигляді відбитків пальців, долонь, підшов та інших предметів, які найчастіше можна виявити на стінах, дверях, умивальнику, підлозі тощо, тому їм потрібно приділяти належну увагу (рис. 3).

Калюжі крові свідчать про велику кровотечу. Їх виявляють на землі, підлозі, білизні або на інших поверхнях, зазвичай у безпосередній близькості від пораненої

частини тіла, найчастіше під головою і навколо плечей. Форма калюжі крові часто є неправильної форми (буває з нерівною поверхнею). З одного боку, її розмір залежить від властивостей і якості середовища, на якому вона утворилася (тверда непоглинаюча поверхня, наприклад бетонна, дерев'яна підлога чи пориста і поглинаюча поверхня, наприклад піщаний ґрунт), а з іншого — від кількості крові, яка витекла з рани. Визначити кількість крові, яка утворила калюжу, дуже складно. У разі переміщення чи відсутності трупа на місці події калюжі крові часто-густо вказують на місце поранення чи настання смерті [2].

Отже, за результатами дослідження крові можна отримати певну інформацію про обставини вчиненого злочину.

Підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що криміналістичне дослідження слідів крові має велике значення для розкриття і розслідування тяжких злочинів, тому таким дослідженням у судовій експертизі приділяють підвищену увагу. Повнота дослідження слідів крові багато в чому зумовлена наявністю чіткої співпраці слідчого та судових експертів.

Список використаної літератури

1. *Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : методичні рекомендації* / [авт.-упоряд. Перлін С. І., Шевцов С. О., Косміна Н. М., Іонова В. В.]. — Харків : ФО-П Чальцев О. В., 2009. — 100 с.
2. *Марчук А. І. Судова медицина : навч. посіб. / А. І. Марчук. — К. : Генеза, 1997. — 144 с.*

Стаття надійшла до редакції 19.12.2017 р.

Рис. 2. Кров'яний слід на поверхні тканини

Рис. 3. Кров'яний слід на поверхні тканини

УДК 343.983:7.011

Н. М. Воляннюк, судовий експерт

Львівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

АТРИБУЦІЯ НАРОДНОЇ ВИШИВКИ НА ПІДСТАВІ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРИЙОМІВ ВИКОНАННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Висвітлено питання проведення мистецтвознавчих досліджень об'єктів народної вишивки. Охарактеризовано локальні та темпоральні особливості технологічних прийомів вишивки, систематизовано техніки вишивки за видами і способами виконання, визначено їх вплив на художню цінність виробу.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, атрибуція, народна вишивка, техніки, матеріали, етнографічні особливості.

Освещены вопросы проведения искусствоведческих исследований объектов народной вышивки. Дана характеристика локальных и темпоральных особенностей технологических приёмов вышивки, систематизированы техники вышивки по видам и способам исполнения, установлено их влияние на художественную ценность изделия.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, атрибуция, народная вышивка, техники, материалы, этнографические особенности.

The article deals with the issue of artistic research of folk embroidery objects. The period of the existence of different embodiment technics is outlined. Local embroidery technological peculiarities are defined. Embroidery technics are systemized according to the types and ways of execution, their influence on the artistic value of embroidered handiworks clarified.

Keywords: arts and crafts, attribution, folk embroidery, techniques, materials, ethnographic features.

Упродовж XIX—XX століть народна вишивка була найпопулярнішим видом народної творчості на території України і стала надбанням духовно-матеріальної культури українського народу. Вишиті вироби, наприклад славнозвісна борщівська вишивка, і сьогодні користуються значним попитом серед любителів мистецтва та колекціонерів. Українська народна вишивка має багаті художньо-стилістичні особливості, у тому числі за техніками оздоблення, колоритом, орнаментальними мотивами тощо. Підвищений попит на вироби народного мистецтва, зокрема й вишивки, зумовив зростання попиту на проведення мистецтвознавчих досліджень для її атрибуції.

Актуальність теми зумовлена тим, що дослідження матеріалів, використаних для вишивки, та техніки її виконання є переконливим аргументом у встановленні періоду її створення, її стилістичних ознак, які хронологічно різняться між собою, а також етнографічної належності.

Експерт-мистецтвознавець починає дослідження атрибуції вишитих виробів з візуального огляду, висунення припущень щодо їх оригінальності, імовірного місця і часу створення. Потім він визначає ступінь збереженості вишивки, що зумовлює її художню цінність. Установлюючи прогнозовану вартість досліджуваної вишивки, експерт-мистецтвознавець визначає технологічні прийоми її виготовлення, ступінь їх складності, матеріали для виготовлення і оздоблення виробу. Знання специфіки матеріалів і допоміжних речовин (зокрема фарбників), які майстри використовували в певний історичний період, дає експертові змогу уникнути низки помилок під час атрибуції цього об'єкта дослідження.

Вчені з давніх-давен досліджували різні аспекти виготовлення української вишивки (матеріали, техніки, вироби, регіон розповсюдження тощо). Серед дослідників останніх років можна назвати Л. М. Андрушко, Л. П. Булгакову-Ситник, Р. В. Захарчук-Чугай, Т. В. Кара-Васильєву, О. К. Ковалик та ін. Проте, на жаль, вітчизняна мистецтвознавчо-експертна практика нині не забезпечена літературними джерелами, які б повною мірою розкривали особливості атрибуції творів народного мистецтва, у тому числі вишивки.

Метою статті є з'ясування ролі техніки виготовлення народної вишивки та матеріалів, які використовують при цьому, для проведення її мистецтвознавчого дослідження, висвітлення популярних і локальних технік вишивки, систематизація їх за видами та способами виконання, окреслення періоду побутування різних технік народної вишивки.

Упродовж XX ст. на території України побутувало кілька технік народної вишивки. Одні з них продовжували традиції минулого, інші набули поширення лише з другої половини століття. Усім цим технікам притаманні власні особливості виконання, зона поширення, а в окремих місцевостях — і колорит. З огляду на те, що за допомогою техніки вишивки утворювали форму конфігурації мотивів і фактуру орнаменту, вона значною мірою зумовлювала художню виразність вишивки. Попри те, що впродовж означеного століття вишивка залишалася найулюбленішим видом народного мистецтва, на її образотворчу мову та техніки виконання впливали нові соціокультурні умови. Як свідчать дослідження Тетяни Кари-Васильєвої, у цей період відбувалося нівелювання художньо-стилістичних особливостей народної вишивки майже на всіх етнографічних територіях. Це було пов'язано з тим, що, по-перше, упродовж 30—40 років XX ст. у цьому виді мистецтва укріплювалася тенденція до створення речей підкреслено декоративного характеру, а по-друге, відбувалися певні зміни художнього стилю (поширення рослинних мотивів, їх реалістичне трактування, розширення колірної гами яскравих тонів, застосовування тонких ниток муліне, кольорового бісеру); по-третє, масового поширення набували техніки художньої гладі та хрестика, які відповідали новим потребам оздоблення тканин і, як наслідок, витіснили давні народні шви вже до середини XX ст. [1, с. 190]. Тому в другій половині XX ст. традиційні матеріали для вишивки, техніки та прийоми вишивання жевріли лише в окремих селах і залишалися в тіні модних зразків, які пропонував тогочасний ринок.

Найповнішу інформацію щодо технік вишивки можна отримати із зафіксованих матеріалів кінця XIX — першої третини XX ст. У цей період ще побутувала велика різноманітність народних швів, які майстрині комбінували в одному виробі [4, с. 188].

Отже, вибір певної техніки вишивки та їх поєднання в одному виробі були зу-

мовлені насамперед природою та побутом, що оточували народних майстринь. Назви більшості швів пов'язані зі способом накладання стібків на тканину та є відтворенням фантазії вишивальниць («затягання», «ланцюжок», «прутик», «заіглєне», шов «вперед голку» тощо) [14, с. 1]. Усі народні техніки вишивки застосовували не в довільній формі, а згідно з усталеними традиціями [7, с. 58]. Це пояснюється тим, що вибір шва багато в чому залежав від його функції (зшивання, декорування, маскування) та призначення виробу (святковий, буденний, обрядовий). Тому в оздобленні обрядових, святкових тканин застосовували багату, пишну вишивку, поєднуючи велику різноманітність і складність швів. Водночас буденні тканини вишивали просто, скромно, одним-двома швами.

До Першої світової війни жіноцтво наддністрянських районів виготовляло одяг власноруч. Найпоширенішими матеріалами були тканини домашнього виробництва (конопляні, сукняні, хутряні). Лише з 1920-х років до села Заліщицького р-ну почали завозити фабричні тканини з м. Лодзь. Однак мода на так званий руський одяг (народний) не минала. Жінки вишивали уставки й погрудки сорочок, а чоловіки носили мережані довгі сорочки. Носіння народного одягу символізувало господарську гідність [12, с. 49—60].

У першій чверті XX ст. для виготовлення одягу та хатніх тканин у селах Наддністров'я, Західного Поділля, Опілля використовували переважно конопляне полотно, яке відрізнялося від лляного грубою щільною фактурою. Лляне полотно залишалося у вжитку в північних районах; воно мало природній полиск, м'якшу та більш щільну структуру, ніж конопляне, а також було білішим [9, с. 51].

Крім щільності та якості полотна, важливе значення для вибору техніки вишивки мала структура ниток для вишивання. З кінця XIX ст. зазвичай вишивали фабричними бавовняними різнокольоровими нитками «заполоч» («опал», «саморобщина», «рак») [2, с. 37]. Як зазначає М. Манзюк, такі нитки купували в гуцулів (ті ходили по хатах і продавали їх) або на ярмарках у євреїв чи циган [11, с. 1] (наприклад, у м. Борщіві в крамничці «Ель» євреї продавали пацьорики, нитки ДМЦ, привезені з Франції [8, с. 1]).

На початку XX ст. на теренах Західного Поділля поширилися вишивки шовком [6, с. 14], що стало відмітною особливістю цієї етнографічної території. Використовуючи техніки стебловий шов, «ланцюжок», «ретязь», шовковими нитками вишивали чоловічі та жіночі сорочки, оздоблювали хутряний одяг, оксамитові безрукавки. У 20-х роках XX ст. у селах Борщівського р-ну практикували домашнє фарбування конопляних ниток. Так, у с. Дністрове нитки підфарбовували в розчині сажі, після чого вони мали сиво-блакитний відтінок. Їх називали «заполоч» і використовували під час змережування уставок і рукавів сорочок [5, с. 26]. У селах Зборівського р-ну конопляні нитки фарбували у відварі дубової кори, що надавало їм насиченого темно-червоного відтінку [3, с. 34]. Із середини XIX ст. у центральних, південних, західних і східних районах Тернопільської області, крім ниток домашнього виробництва, в оздобленні народного одягу використовували такі матеріали, як бісер, стежлярус, лелітки (місцеві назви «січка», «вівсик», «цятки», «пацьорики», «стежлярус»). Їх поширення зумовлене сусідством із Буковиною та Опіллям, де була популярною подібна вишивка [10, с. 41—42].

Як свідчать результати дослідження зразків української народної вишивки (кінець XIX — кінець XX ст.), лише в межах Тернопільщини існувало понад 30 різнови-

дів її виготовлення. Для об'єктивного аналізу всі зафіксовані техніки доцільно умовно поділити за призначенням на дві групи:

- 1) для оздоблення одягу;
- 2) для оздоблення побутових тканин.

Безумовно, найпоширенішою технікою упродовж першої половини XX ст. була низинка (низь, навиворітка, низинне, низом вишивати, занизування). Найбільше тканини оздоблювали за цією технікою в районах Західного Поділля та Опілля. Характерною особливістю вишивок низинкою є використання різнокольорових тонкововняних або заплочевих ниток, за допомогою яких створювалася багата кольорова палітра вишивки [2, с. 44].

У першій чверті XX ст. техніку низинки було витіснено техніками гладі та хрестика — у межах Тернопільщини зафіксовано багато варіантів техніки гладі, які належать до однієї групи гладцевих швів: художня гладь, пряма гладь, коса гладь, декоративна гладь, качалочкова гладь, вертикальна гладь, горизонтальна гладь, «ланцюжок», «козлик», «ретязь» тощо.

Крім наведених вище технік (поверхнево-нашивних), народні вишивальниці розробили багато прийомів ажурної вишивки (двосторонній метод оздоблення тканини), до яких належать виколювання (очки), вирізування, мережки, змережування, обметовування, рубцювання тощо.

Доцільно докладніше розглянути окремі варіанти технік вишивки, які ототожнюються з певними територіями.

Мережка (циркування) — це своєрідна прозора ажурна вишивка, яку виконували лише на тканинах полотняного переплетення. Технологія її виконання полягає в тому, що майстрині витягували певну кількість горизонтальних ниток (чисниці), а вертикальні збирали голкою в пучки і обметували нитками, окреслюючи таким чином певні горизонтальні мотиви: стовпчики, прутики, павучки, віконця тощо. Тому мережані узорі, як правило, мають лінійно-геометричний характер.

Залежно від техніки виконання трапляються такі мережки: одинарний та подвійний прутик, схрещений прутик, черв'ячок (найпоширеніша), одинарні та подвійні стовпчики, гречка тощо. В оздобленні сорочок переважали прості мережки (виконані на одній смужці витягнутих ниток). На фартухах та інтер'єрних тканинах Гусятинського та Тернопільського р-нів виконували складні мережані узорі на кількох смужках, розділених між собою стрічками тканини, або на сітці, що зроблена на вертикально і горизонтально витягнутих нитках. Вишивали такі мережки вибіленими і невибіленими конопляними нитками, білою чи кольоровою бавовною, ДМС. У Борщівському, Тернопільському, Бережанському р-нах застосовували комбінування кількох кольорових ниток в одному узорі. У деяких селах Борщівського та Бережанського р-нів горловину сорочок збирали на корунку — мереживо, вив'язане гачком нитками кількох кольорів. Такою корункою збирали й рукави на зап'ястях.

Якщо мережку здебільшого використовували як декоративну оздобу виробу, то змережування — для декорування і маскування з'єднувальних швів на ньому. Виникнення та поширення такої техніки пов'язано з тим, що під час пошиття народних сорочок традиційні лінії крою не приховували, а, навпаки, виявляли та прикрашали за допомогою «змережування», яке, у свою чергу, надавало сорочці ажурності, створювало художній контраст із цільним полотном і рельєфом вишивки [6, с. 17].

«Ланцюжок» (тамбурний шов, маскацел, очки, писанка) є типовим швом для Борщівського та Заліщицького районів (Наддністров'я), де його використовували для вишивки сухозліткою. В інших районах також трапляється доволі часто, але його виконують іншими матеріалами (муліне, ДМС). В орнаментальній лінійно-рамковій композиції «ланцюжком» виокремлювали різні мотиви. На думку етнографа Л. Булгакової-Ситник, такий прийом з'явився лише наприкінці XIX ст., а у 20-х роках XX ст. майже повністю витіснив техніку «ретязь». Найчастіше вишивку «ланцюжком» використовували в оздобленні чоловічих манишок та уставок жіночих сорочок, де нею з обох боків обрамляли домінуючу смугу орнаменту.

Обводи (поквітчення) — тонкі гладдеві шви, якими обрамляли мотиви узору на уставках, комірах та манжетах сорочки [4, с. 375]. Трапляються в Кременецькому, Монастириському та Бучацькому районах, де чорним, вишневим, синім кольором обводили вишиті косою гладдю восьмипелюсткові зірки. Крім того, в с. Шкроботівка червоні квіти на рушниках, вишиті хрестиком, обводили чорними нитками по контуру.

Шов кочелистий (солов'їні вічка, цятки, кручені узори, кручений стіб) є характерним лише для Бучацького району (1910—1930 рр.). Основним елементом шва є коло з отвором по центру (не слід плутати з виколюванням). Принцип виконання полягає у створенні «солов'їного вічка», яке додатково обводиться кіскою по зовнішньому краю. При цьому утворюється ажурний кружечок зі специфічною фактурою. Такі кружечки (дрібні круглі цятки), ніби гудзички, розташовуються круглими розетками й півкруглими зубцями у тридільні мотиви. Вишиті чорними, червоними, бузковими, синіми нитками з додатком жовтого та зеленого кольорів, вони є місцевою ознакою Бучаччини [6, с. 27]. Особливий інтерес викликають жіночі сорочки із с. Цвітова, оздоблені такою технікою. Орнамент на уставках, манжетах суцільно вкрито означеними «солов'їними вічками».

Під час вишивки кучерями (крученка, кучерявий стіб) поверхневі стібки накладені один на одний вліво, не притягнуті до основи, завдяки чому створюють значні рельєфні виступи. Таку вишивку виконували вовняними нитками домашнього виробництва. Вона є типовою для Борщівського, Заліщицького, Чортківського районів.

Вишивка розчохами в оздобленні жіночих сорочок поширена в Борщівському та Заліщицькому районах. Технологія її виконання передбачає окреслення контурів кожного елемента узору та заповнення їх розчохами, що мають вигляд розчохнутої соснової гілки, де скісні стібки спрямовані у два боки. Така вишивка щільно окреслювала геометричні мотиви орнаменту [8, с. 76].

Типовою технікою вишивки на святкових чоловічих та жіночих сорочках у селах зазначених районів є техніка колодки (кучерявий шов півхрестиком). З лицевого боку вишивка має вигляд килимової фактури, укладеної з косих стібків-півхрестиків. Такою технікою зашивали площини, які служили тлом. За її допомогою також реалізовували рослинні мотиви на уставках жіночих сорочок, використовуючи лише вовняні нитки (чорну бавовну). Тому, коли вовняна пряжа для вишивання зникла з ринку (1940 р.), ця техніка поступово вийшла з ужитку [2, с. 83].

Вишивка бісером, лелітками, стеклярусом («цятки», «пацьорики», «січка», «перли», «вівсик») була поширена лише в Гусятинському, Бережанському, Козівському, Монастириському, Підволочиському районах, частково — у Борщівському та Заліщицькому районах. Зазвичай за допомогою такої техніки вишивки оздоблювали

святковий жіночий одяг (сорочки, фартухи, безрукавки). Техніку вишивки бісером використовували самостійно або поєднували із хрестиком, художньою гладдю, стебловим швом, колодками, де бісер вводили для окреслення контурів узору або вирізнення його елементів. У селі Задарів Монастириського району дорогий бісер і склярус замінювали дешевшими скляними намистинками чи металевими кружальцями: лелітками або тарілочками. Найпоширенішими були дві техніки вишивання бісером: рахункова і вприкріп.

На завершальному етапі оформлення вишитих виробів велику увагу приділяли їх обметуванню (петельний шов, обметниця), тобто двосторонньому шву декорування тканини, який використовували для оздоблення країв одягу, рубців рушників, скатертин, серветок, манжетів і горловин сорочок, а також для обметування камізелок. Назва цього шву відповідає способу його виконання, в основі якого лежить відкрита петля. Найчастіше ним декорували горловини жіночих і менше чоловічих сорочок. Для оздоблення одягу таким швом обирали різнокольорові нитки, іноді поєднуючи кілька тонів.

Отже, упродовж XX ст. для оздоблення одягу та тканин інтер'єрного призначення народні майстрині використовували широкий спектр технік вишивки, що були одними із основних засобів досягнення художньої виразності. Результати порівняння вишивок з різних районів дають змогу дійти висновку про те, що завдяки застосуванню тих чи інших швів або поєднанню кількох із них в одному виробі сформувалися риси локальної, регіональної та загальноукраїнської своєрідності народних вишивок. Техніки вишивки та шви виконували різні функції в оздобленні тканин, причому вибір техніки вишивки значною мірою залежав від матеріалу, крою та призначення виробу. Сьогодні це має вагоме значення для атрибуції об'єктів дослідження. Виявлені техніки вишивки певною мірою затрималися до кінця першої половини XX ст. З другої половини XX ст. класичною стала хрестикова техніка. З 1980 року архаїчні техніки поступово стали повертатися в народні вишивки, проте під впливом сильної поліхромії колориту відродити традиційні місцеві та локальні ознаки народних вишивок не вдалося.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у дослідженні колориту, орнаментики, технік вишивки як у вузьких локальних зонах, так і в значних етнографічних регіонах, таких, наприклад, як Волинь, Поділля, Полісся тощо.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Андрушко Л. М. Український рушник — поліфункціональний сакральний твір народного мистецтва (функція, типологія, семантика, художні особливості) : дис. ... кандидата мист. наук : 17.00.06 / Андрушко Людмила Миколаївна. — Львів, 2009. — 16 с.
2. Булгакова-Ситник Л. П. Подільська народна вишивка (етнологічний аспект) / Л. П. Булгакова-Ситник. — Львів : Ін-т. народознавства НАН України, 2005. — 338 с.
3. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гургула. — К. : Мистецтво, 1966. — 74 с.
4. Довгошия Т. Борщівська вишиванка. Історія і сучасність / Т. Довгошия. — Тернопіль : Мала академія наук України ; Терноп. обл. вид-ня, 2010. — 99 с.
5. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка Західних областей УРСР / Р. В. Захарчук-Чугай. — К. : Наук. думка, 1988. — 184 с.
6. Історія декоративно-прикладного мистецтва України : у 5 т. / [під. ред. Т. Кари-Васильєвої]. — К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2009. — Т. 3 — 516 с.

7. *Иванов С. В.* Народный орнамент как исторический источник (к методике изучения) / С. В. Иванов // Советская этнография. — 1958. — № 2. — С. 3—23.
8. *Кара-Васильева Т. В.* Українська вишивка : альбом / Т. В. Кара-Васильєва. — К. : Мистецтво, 1993. — 263 с.
9. *Ковалик О. К.* Художні особливості вишитих сорочок Заліщанщини кінця XIX — початку XX століть / О. К. Ковалик // Гомін віків. — 2011. — Вип. 5. — С. 49—60.
10. *Кара-Васильева Т. В.* Українська вишивка / Т. В. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. — К. : Либідь, 2002. — 160 с.
11. *Польові матеріали*, зібрані в м. Заліщики Заліщицького р-ну Тернопільської обл. // Архів автора. — Зошит № 1. — 1 с.
12. *Польові матеріали*, зібрані в м. Заліщики Заліщицького р-ну Тернопільської обл. // Архів автора. — Зошит № 3. — 1 с.
13. *Покусінська Л.* Борщівська народна сорочка. Матеріали. Крій. Техніки шитва. Колекція Борщівського краєзнавчого музею / Л. Покусінська, О. Покусінський. — К. : Новий друк, 2012. — 362 с.
14. *Шевченко Є. І.* Українська народна тканина / Є. І. Шевченко. — К. : Артанія, 1996. — 416 с.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2018 р.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.983+623.443(043.2)

В. П. Янковський, завідувач сектору
Дніпропетровського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕВОЛЬВЕРІВ КАЛІБРУ 4 ММ ФЛОБЕР, СПОРЯДЖЕНИХ СПОСОБОМ РОЗДІЛЬНОГО ЗАРЯДЖАННЯ

Розглянуто можливості спорядження револьверів калібру 4 мм Флобер способом роздільного заряджання, наведено приклади їх досліджень у Дніпропетровському науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України.

Ключові слова: револьвер калібру 4 мм Флобер, вогнепальна зброя, патрони, пороховий заряд, бойовий припас, роздільне заряджання.

Рассмотрены возможности снаряжения револьверов калибра 4 мм Флобер способом раздельного заряжания, приведены примеры их исследований в Днепропетровском научно-исследовательском экспертно-криминалистическом центре МВД Украины.

Ключевые слова: револьвер калибра 4 мм Флобер, огнестрельное оружие, патроны, пороховой заряд, боевой припас, раздельное заряжание.

The 4 mm caliber Flobert revolvers loading possibilities were considered by the way of separate loading, as well as research examples of revolvers, loaded the same way, were taken from Dnepropetrovsk REECC of MIA of Ukraine expert practice.

Key words: the 4 mm caliber Flobert revolver, firearms, cartridges, powder charge, ammunition, separate loading.

На початку 2000-х років в Україні набули значного поширення револьвери калібру 4 мм під патрон Фlobера. Їх популярність зумовлювалася доступною ціною та можливістю вільного придбання без отримання будь-яких дозволів. Крім того, криміногенна обстановка в країні спонукала громадян до пошуку засобів активної оборони проти злочинців.

Слід зазначити, що револьвери калібру 4 мм Флобер мають ознаки, притаманні вогнепальній зброї такого типу (конструкція камор барабана та каналу ствола, співвісність вихідних отворів камор барабана з каналом ствола, канал ствола без будь-яких захисних елементів тощо). Постріли з цих револьверів гучні та ефектні, їх споряджають патронами, зовні дуже схожими на патрони до вогнепальної зброї.

Водночас ефект від використання таких револьверів проти злочинців зазвичай мінімальний або навіть негативний (пострілом з такого револьвера можна спровокувати злочинця на активніші та жорстокіші дії).

Вагомий внесок у дослідження револьверів, про які йдеться, зробили В. Т. Бачинський, А. Г. Гайдук, Д. Ю. Гамов, М. О. Глуха, І. В. Ігнат'єв, О. В. Коломойцев, О. С. Павленко, О. Г. Паливода, О. В. Павлюкович, Д. Є. Щирба, інші вчені та експерти-практики. Проте, з огляду на їх популярність в Україні та можливості їх перероблення і застосування в протиправних цілях, дослідження таких револьверів потребує постійної уваги.

Метою цієї статті є висвітлення окремих аспектів дослідження револьверів калібру 4 мм Флобер, споряджених способом роздільного заряджання.

Європейськими виробниками револьвери калібру 4 мм Флобер позиціонуються як зброя з кінетичною енергією (саме кінетичною енергією, а не питомою кінетичною енергією) вистріляних снарядів не більше ніж 7,5 Дж, яка призначена для тренувальної стрільби поза спеціальними приміщеннями та майданчиками (тирами, стрільбищами).

Водночас експерти Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України спільно із судово-медичними експертами відділу судово-медичної експертизи трупів Київського бюро СМЕ на підставі результатів комплексного медико-біологічного та криміналістичного дослідження вражаючих властивостей вистріляних з револьверів калібру 4 мм Флобер куль штатних патронів установили, що, попри наявність конструктивних елементів, притаманних вогнепальній зброї, ці револьвери не призначені для ураження людини, а стріляні з револьверів кулі не мають достатньої питомої кінетичної енергії для завдання людині тяжких тілесних ушкоджень, а отже, вони не можуть належати до категорії вогнепальної зброї [1, с. 4—6]. Крім того, у конструкції револьверів калібру 4 мм Флобер передбачено захист від їх несанкціонованого перероблення для стрільби бойовими припасами.

Штатні патрони до револьверів калібру 4 мм Флобер кільцевого запалення малої потужності зовсім не мають порохового заряду (наприклад, довгі патрони фірми «Dynamit Nobel») або мають його в дуже малій кількості — вагою 0,01 г (наприклад, короткі патрони торгової марки «Sellier&Bellot»). Постріл такими патронами здійснюється лише за рахунок газів запалювального складу капсуля (у довгих патронах) або комбіновано, за рахунок стиснення повітря та газу (у коротких патронах).

Отже, згідно з чинними методиками револьвери калібру 4 мм Флобера за умов відсутності внесення змін до їх конструкції не є вогнепальною зброєю, як і штатні патрони до цих револьверів не є бойовими припасами [2; 3].

Попри зазначене, як свідчать статистичні дані, упродовж останніх років спостерігається збільшення кількості револьверів калібру 4 мм Флобер, які надходять на дослідження до експертних установ. Так, якщо у 2016 році до Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (далі — Дніпропетровський НДЕКЦ МВС України) надійшло на дослідження 29 револьверів калібру 4 мм Флобер та патронів до них, то у 2017 році їх було вже 44.

Звичайно, не всі револьвери калібру 4 мм Флобер, що надійшли на дослідження до Дніпропетровського НДЕКЦ МВС України, мали конструктивні зміни, які призвели до втрати їх цільового призначення (наприклад таких, як розсвердлення ка-

мор барабана та каналу ствола під патрон іншого калібру). Але проблема полягає в тому, що конструкція цих револьверів дає змогу недобросовісним громадянам без унесення будь-яких конструктивних змін до їх деталей та вузлів експериментувати з їх заряджанням з метою збільшення вражаючих властивостей вистріляних з них снарядів.

Спираючись на досвід експертної практики, можна виокремити такі способи заряджання револьверів калібру 4 мм Флобер нестандартними патронами:

- додавання саморобним способом до гільз штатних патронів порохового заряду (переспорядження);

- спорядження револьвера способом роздільного заряджання.

Якщо дослідження револьверів, заряджених першим способом, не викликає особливих труднощів, то дослідження револьверів, споряджених способом роздільного заряджання, має певні особливості, які доцільно розглянути на таких прикладах.

Приклад 1. Дослідження револьвера калібру 4 мм Флобер, спорядженого способом роздільного заряджання з використанням куль та гільз патронів калібру 4 мм Флобер та зарядів пороху

На дослідження надійшов револьвер моделі «PROFI 3''» виробництва України з довжиною ствола 77 мм (без урахування довжини барабана). Канал ствола нарізний. Під час дослідження було встановлено, що в каморах барабана цього револьвера розміщено гільзи патронів калібру 4 мм Флобер з маркуванням на дні гільз «S&B»; заряди бездимного пороху вагою 0,05—0,07 г та сферичні безоболонкові кулі діаметром 4,2 мм патронів Флобер калібру 4 мм вагою 0,48—0,5 г. Мікроскопічне дослідження не виявило слідів переспорядження на кулях. На момент дослідження глибина розміщення куль у каморах барабана від казенного зрізу становила від 26 мм до 28 мм, що більше ніж у разі встановлення стандартного патрона.

Після проведення роздільного дослідження елементів спорядження кулі та гільзи з пороховими зарядами споряджали у ті самі камори, у яких їх було розміщено первинно, та проводили експериментальну стрільбу. Замір швидкості вистріляних снарядів проводили за допомогою оптоелектронного вимірювального комплексу «ИБХ-731/2». З'ясовано, що швидкість вистріляних снарядів на відстані 1 м від дулового зрізу револьвера до рамки приладу становить від 202 м/с до 285 м/с. Відповідно, питома кінетична енергія вистріляних снарядів становить від 0,73 Дж/мм² до 1,46 Дж/мм², що перевищує граничну величину 0,5 Дж/мм².

Приклад 2. Дослідження револьвера калібру 4 мм Флобер, спорядженого способом роздільного заряджання з використанням куль до пневматичної зброї калібру 4,5 мм

На дослідження надійшов револьвер «EKOL Viper 3''» виробництва Туреччини з довжиною ствола 75,5 мм (без урахування довжини барабана). Канал ствола гладкий. Під час проведення дослідження було встановлено, що камори барабана револьвера споряджені гільзами патронів калібру 4 мм Флобер з маркуванням на дні гільз «S&B», у яких розміщено заряди бездимного пороху вагою 0,03—0,04 г (заряди пороху в гільзах зафіксовано фрагментами вати), та кулями до пневматичної зброї калібру 4,5 мм з вагою 0,62 г (рис. 1, 2).

Рис. 1. Кулі та гільзи із зарядами пороху, що знаходилися в камерах барабана

Рис. 2. Ватяні пижі, порох та гільзи, у яких їх розміщено

Після проведення роздільного дослідження елементів спорядження кулі та гільзи з пороховими зарядами споряджали у ті самі камери, у яких їх було розміщено первинно, та проводили експериментальну стрільбу. Замір швидкості вистріляних снарядів проводили за допомогою оптоелектронного вимірювального комплексу «ИБХ-731/2». З'ясовано, що швидкість вистріляних куль на відстані 1 м від дулового зрізу револьвера до рамки приладу становить від 193 м/с до 231 м/с. Відповідно, їх питома кінетична енергія становить від 0,83 Дж/мм² до 1,19 Дж/мм², що перевищує граничну величину 0,5 Дж/мм².

Будь-яких руйнацій або пошкоджень зброї, її деталей та вузлів під час проведення експериментальної стрільби у зазначених випадках не відбувалося.

Серед особливостей проведеного дослідження револьверів слід зазначити складність фіксації та вилучення елементів спорядження з камер барабана, що зумовлено необхідністю збереження елементів спорядження (особливо порохового заряду) та фіксації їх розташування у конкретних камерах.

Основною особливістю дослідження револьверів калібру 4 мм Флобер, споряджених способом роздільного заряджання, є правильна оцінка результатів проведених досліджень та експериментів. Тобто, досліджуючи такі револьвери, слід пам'ятати, що це вироби, які дуже поширені і згідно з Методикою [2] не належать до категорії вогнепальної зброї. Водночас, як свідчать результати проведених експериментів, такі револьвери доволі легко пристосувати до стрільби не типовими для них саморобними патронами, що, по суті, є бойовими припасами, при пострілах якими кулі мають значну питому кінетичну енергію, більшу ніж гранична величина 0,5 Дж/мм².

Підтвердженням цьому є наукові дослідження А. Г. Гайдука, який констатує, що під час проведення експериментальних відстрілів такі револьвери не зазнали по-

шкоджень, що свідчить про достатню міцність їх ствола, барабана і рамки та безпечність для стрільця при неодноразовому проведенні таких відстрілів переспорядженими патронами, які при незмінних основних характеристиках, калібрі, виді запалювання мають ознаки боеприпасів [4, с. 184]. Крім того, у судово-медичній практиці обласного бюро судово-медичної експертизи Департаменту охорони здоров'я та цивільного захисту населення Чернівецької обласної державної адміністрації зафіксовано випадки утворення тілесних ушкоджень, які за ознакою «небезпека для життя» належать до тяжких тілесних ушкоджень, що виникли внаслідок дії вистріляної зі зброї кулі патрона калібру 4 мм Флобер. У судово-медичному діагнозі смертельні ушкодження віднесено до вогнепальних, оскільки вони мають усі властиві ознаки вхідної вогнепальної рани [5, с. 11].

Таким чином, під час проведення дослідження револьверів калібру 4 мм Флобер, споряджених способом роздільного заряджання, слід приділяти особливу увагу елементам їх заряджання, яке має проводитися за схемою бойових припасів. Проте результати цих досліджень впливають лише на визнання елементів спорядження в комплексі бойовими припасами та не змінюють цільового призначення досліджуваних револьверів за умов відсутності змін в їх конструкції. Отже, наявна така колізія: згідно з чинним законодавством револьвери калібру 4 мм Флобер без конструктивних змін не належать до вогнепальної зброї і призначені для тренувальної стрільби, водночас у разі спорядження способом роздільного заряджання вони можуть становити загрозу життю та здоров'ю людини.

Список використаної літератури

1. *Револьвери калібру 4 мм (Флобер) : довід. для суд. експ.* / [Коструба А. М., Ігнат'єв І. В., Коломійцев О. В. та ін.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2006. — 22 с. : іл.
2. *Гамов Д. Ю.* Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) / Д. Ю. Гамов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. — 34 с.
3. *Гамов Д. Ю.* Методика встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби / Д. Ю. Гамов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2006. — 29 с.
4. *Гайдук А. Г.* Використання револьверів, призначених для відстрілу патронів Флобера / А. Г. Гайдук // Криміналістичний вісник. — 2013. — № 1 (19). — С 182—186.
5. *Смертельні поранення пневматичною зброєю під патрони типу Флобера калібру 4 мм* / [Бачинський В. Т., Паливода О. Г., Павлюкович О. В., Глуха М. О.] // Буковинський медичний вісник — 2013. — Т. 17. — № 3 (67). — Ч. 1. — С. 10—11.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2018 р.

УДК 342.951:343.148

Р. В. Тополя, старший судовий експерт

Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Досліджено зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень, зокрема узагальнено досвід такого регулювання в Бельгії, Великій Британії, Іспанії, Литві, Німеччині, Нідерландах, Норвегії, Фінляндії, Франції, Чехії, Швеції тощо.

Ключові слова: експерт, законодавство, імплементація, експертиза, технічний паспорт, співробітництво.

Исследован зарубежный опыт административно-правового регулирования экспертно-криминалистических исследований, в частности обобщен опыт такого регулирования в Бельгии, Великобритании, Испании, Литве, Германии, Нидерландах, Норвегии, Финляндии, Франции, Чехии, Швеции и др.

Ключевые слова: эксперт, законодательство, имплементация, экспертиза, технический паспорт, сотрудничество.

The foreign experience of administrative and legal regulation of expert criminal research has been studied, in particular, the experience of such regulation in Belgium, the United Kingdom, Spain, Lithuania, Germany, the Netherlands, Norway, Finland, France, the Czech Republic, Sweden, etc. has been generalized.

Key words: expert, legislation, implementation, examination, technical passport, cooperation.

Питання запозичення передового досвіду законодавчого регулювання різних сфер життєдіяльності суспільства завжди було актуальним, передусім у період реформування цих сфер і вдосконалення вітчизняного законодавства. Не є винятком й адміністративно-правове регулювання експертно-криміналістичних досліджень, особливо сьогодні, коли постійно вдосконалюються методи та засоби вчинення злочинів, що потребує ефективної боротьби з ними.

Проблематику запозичення зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень аналізували у своїх працях учені в галузі адміністративного права, кримінального процесу та криміналістики. Теоретичним підґрунтям обраної тематики дослідження стали праці вітчизняних та іноземних учених й експертів-практиків В. Авер'янова, Т. Авер'янової, В. Бахіна, Р. Белкіна, А. Вінберга, Г. Грановського, В. Гіжевського, В. Грязіна, О. Олійника, О. Россінської, М. Салтевського, І. Сорокотягіна, Д. Сорокотягіної, О. Фількової,

В. Шепітька, В. Шерстюка, М. Шульги, М. Щербаковського та інших. Свої праці вони присвятили різним аспектам зазначеної тематики. Проте постійний розвиток законодавства у світі зумовлює потребу в системному його дослідженні.

Метою статті є дослідження норм адміністративно-правового регулювання проведення експертно-криміналістичних досліджень і винайдення найбільш прийнятних з них для запозичення та імплементації в український правовий простір, окреслення шляхів розвитку цього законодавчого напрямку в Україні.

Зрозуміло, що недоречно просто копіювати законодавство іноземних країн — слід завжди враховувати український менталітет, стан та особливості суспільного розвитку країни тощо. Першочерговим завданням у цьому процесі, як слушно зазначає В. Джарта, є узгодження української правничої термінології з термінологією, яку використовують зарубіжні країни, зокрема країни Євросоюзу (з огляду на євроінтеграційний курс розвитку України) [1, с. 185].

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі — ЄС) є пріоритетною складовою євроінтеграційного процесу України до ЄС, а цей напрям міжнародної діяльності — пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України (*acquis communautaire*) критеріям, які висуває Євросоюз до країн, що мають намір вступити до нього [2, с. 1]. Важливим елементом успішної інтеграції України до ЄС є також досягнення певного рівня узгодженості норм українського законодавства та правових норм ЄС щодо використання спеціальних знань у судочинстві [3, с. 637].

Як зазначає В. Введенська, нині розвиток українського суспільства, зокрема його євроінтеграційний вектор, зумовлюють появу нових подій і явищ, що мають віднайти своє місце як у національному законодавстві, так і в теорії права [4, с. 12].

Розвиток міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності, на думку Ю. М. Чорноус і О. А. Лопати, значною мірою залежить від наявності/відсутності договірних відносин з певною країною. За їх відсутності слід керуватися принципом взаємності, що притаманний будь-яким міжнародно-правовим відносинам світового співтовариства [5, с. 11].

Як відомо, в Україні ключовим нормативно-правовим актом у сфері адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень є Закон України «Про судову експертизу» [6], останній розділ якого присвячено міжнародному співробітництву державних судово-експертних установ України в галузі судової експертизи. У ст.ст. 22 і 23 цього Закону викладено порядок проведення судових експертиз за дорученням правомочної особи чи органу іноземної держави, залучення фахівців інших держав для спільного проведення судових експертиз, ст. 24 присвячено міжнародному співробітництву державних спеціалізованих установ, що виконують судові експертизи [7, с. 5].

Аналіз законодавства країн ЄС дозволяє виокремити певні його норми, які застосовують на більш поглиблене вивчення.

Так, у країнах ЄС послідовно реалізується принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтації не на відомчу його належність, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства незалеж-

ною, об'єктивною, кваліфікованою експертизою. При цьому наявність інституту приватної експертизи в країнах ЄС не лише є однією із гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства; вона дає змогу суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних спеціалізованих експертних установ.

У більшості європейських країн існують ліміти на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, яку було оформлено за відсутності працівників органів внутрішніх справ. Як зазначають М. Лошицький та І. Шруб, така практика позитивно зарекомендувала себе і не викликає суттєвих заперечень [8, с. 96].

У Нідерландах судові експерти державних експертних установ проводять експертизи і дослідження за зверненням поліції, а не суду. Суд запрошує експертів на засідання незалежно від їх основного місця роботи.

У Великій Британії експерта для проведення експертизи або дослідження зазвичай залучає одна зі сторін процесу (відповідно його розглядають як експерта з боку обвинувачення або з боку захисту). Список експертів зберігається в Спілці юристів.

У Чехії судово-експертна діяльність регулюється Законом від 20.04.67 р. № 36 «Про експертів і перекладачів». Списки експертів (зі змінами та доповненнями) веде кожний обласний суд і розсилає їх до Міністерства юстиції, обласної прокуратури, поліції Чеської Республіки (управлінь областей), районних і військових судів, районних прокуратур. Централізований список експертів веде Міністерство юстиції. Він поєднує в собі списки обласних судів і розподілених за спеціальностями (галузями знань) так само, як і обласні списки. Водночас Державний орган Чеської Республіки може призначити експертом й особу, яку не внесено до списку. Одночасно із веденням централізованого списку експертів Міністерство юстиції Чеської Республіки веде список організацій, які так само можуть складати експертні висновки, — державних і недержавних установ, які на професійній основі здійснюють експертну діяльність, а також вищих навчальних закладів, наукових інститутів та організацій, які на прохання державних органів можуть виконати експертне дослідження та скласти висновок судової експертизи [3, с. 365].

У Фінляндії та Швеції експертом є особа, яка виконує судову експертизу, маючи для цього спеціальні знання та навички, відповідну вищу освіту. Системи експертних установ Фінляндії та Швеції складаються з державних і приватних лабораторій, які проводять судові експертизи, а також освітніх установ, які здійснюють підготовку фахівців у галузі судової експертизи. Після закінчення навчання у вищому навчальному закладі експерт отримує диплом магістра та сертифікат, який надає йому право проводити судову експертизу як у державних органах, так і в межах приватної практики. Процесуальне законодавство Фінляндії та Швеції не містить терміна «спеціаліст»; судовому експертові надається статус свідка. Розподіл посад експерта і фахівця в державних лабораторіях Фінляндії здійснюється за науковим ступенем: експерт має ступінь магістра, а фахівець — ступінь бакалавра, що підтверджується відповідними дипломами про вищу освіту [3, с. 636].

У Бельгії та Франції експертом є будь-яка особа, яка завдяки своїй освіті та досвіду має поглиблені знання в одній або кількох галузях знань. Експерти у Франції та Бельгії об'єднуються у професійні одно- чи багатодисциплінарні асоціації, спілки та

палати (Французька національна палата експертів-фахівців, Бельгійська асоціація експертів), до яких на правах членів входять експерти з різних галузей знань.

Функціонування інституту приватної експертизи, що упродовж тривалого часу зарекомендував себе як успішний, передбачає судочинство Німеччини. Якщо сторони процесу домовляються про залучення певних осіб як експертів, суд має дати на це згоду (§ 403 Цивільного процесуального кодексу ФРН).

Сьогодні в окремих країнах Європи згідно зі стандартом ISO-EN17024 «Загальні вимоги до органів, що здійснюють сертифікацію персоналу» розпочато сертифікацію судових експертів. Органи сертифікації відповідно до п. 4.2.1 цього стандарту не можуть підпорядковуватись установам, у яких працюють судові експерти [3, с. 636].

Певна подібність до українського законодавства в галузі судово-експертної діяльності спостерігається в законодавстві Іспанії. Так, в Іспанії, як і в Україні, судово-експертні лабораторії функціонують у різних відомствах, зокрема в Міністерстві внутрішніх справ і Міністерстві юстиції [9].

Слід також зазначити, що зазвичай в європейських країнах адміністративно-правове регулювання експертно-криміналістичних досліджень (зокрема транспортних засобів; далі — ТЗ) передбачає співпрацю відомчих експертних установ з поліцейськими організаціями під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ.

Крім того, такими, що заслуговують на увагу, є норми законодавства деяких європейських країн, зокрема Німеччини, Норвегії, Литви, які передбачають наявність двох технічних паспортів на ТЗ: «великого» та «малого». Так званий малий паспорт дає його власнику право керувати ТЗ, користуватися ним, а так званий великий паспорт — ще й повне право розпоряджатися ТЗ та відчужувати його.

Цікавим є досвід Республіки Казахстан, де вперше було реалізовано ідею створення єдиної експертної системи, тобто де встановлено єдину державну підпорядкованість судово-експертної діяльності. Згідно зі ст. 4 Закону Республіки Казахстан «Про судову експертизу» таку експертизу проводять державні органи судової експертизи, а саме: Центр судової експертизи Міністерства юстиції Республіки Казахстан, Центр судової медицини уповноваженого органу в галузі охорони здоров'я та його територіальні підрозділи, спеціалізовані підрозділи державних органів та організацій, до функцій яких належить проведення судових експертиз (при цьому в Міністерстві внутрішніх справ, Комітеті національної безпеки і Міністерстві оборони залишили працівників для виконання функцій з техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування) [10].

Ефективним засобом у справі ознайомлення з досвідом роботи зарубіжних лабораторій, у тому числі з нормативно-правовим забезпеченням їх діяльності, є участь судово-експертних установ України в міжнародних експертних організаціях. На початок XXI ст. судові експерти країн світу не мають своєї професійної міжнародної організації (на кшталт Інтерполу). Однак в Європі функціонує Європейська мережа криміналістичних наукових установ (European Network of Forensic Science Institutions — ENFSI), що є найавторитетнішою ланкою об'єднання судових експертів Європи. Нині членами цієї європейської спільноти є 68 лабораторій судової експертизи з 36 країн Європи [11; 12, с. 605]. Експерти мають можливість обмінюватися досвідом експертної практики шляхом участі в роботі 17 робочих груп ENFSI, створених за різними напрямками досліджень.

Результати діяльності ENFSI високо оцінюють у світі, що підтверджує думку про перспективність розвитку міжнародних контактів у галузі судової експертизи, у тому числі шляхом членства в цій організації.

Крім ENFSI у світі створені і функціонують інші не менш впливові міжнародні організації в судово-експертній сфері, зокрема Австралійська академія судово-експертних наук (Australian Academy of Forensic Sciences — AAFS), Американське товариство дослідників спірних документів (American Society of Questioned Document Examiners — ASQDE), Асоціація менеджерів якості судової експертизи (Association of Forensic Quality Assurance Managers — AFQAM), Асоціація експертів з вогнепальної зброї і слідів інструментів (Association of Firearm and Tool Mark Examiners — AFTE) тощо [13].

Кожна з цих організацій, об'єднуючи експертів з різних країн світу, певною мірою сприяє розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи, підвищенню їх якості, обміну досвідом експертної практики тощо.

Підсумовуючи зазначене вище, слід ще раз наголосити на тому, що запозичення зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень загалом зводиться до таких ключових положень.

Недоречно цілком копіювати законодавство іноземних країн — запозичувати слід лише ті норми зарубіжного законодавства, які ефективно проявили себе на практиці, враховувати український менталітет, особливості та стан розвитку українського суспільства.

Слід ретельніше вивчати питання адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень в європейських країнах, де відомчі експертні установи активно співпрацюють з підрозділами поліції під юрисдикцією міністерства внутрішніх справ, а також досвід експертної практики цих країн.

Участь судово-експертних установ України в міжнародних організаціях, вивчення досвіду та результатів роботи цих організацій сприяє підвищенню науково-технічного рівня експертних досліджень, удосконаленню нормативно-правового забезпечення їх проведення.

Список використаної літератури

1. Джарти В. В. Управління об'єктами державної власності в Україні: правова природа та механізм реалізації : монографія / В. В. Джарти. — Харків : Диска плюс, 2014. — 270 с.
2. Грицак С. В. Адаптація інформаційного законодавства України до норм Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С. В. Грицак. — Запоріжжя, 2013. — 16 с.
3. Авдєєва Г. Проблеми гармонізації законодавства України у галузі судової експертизи із законодавством країн Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Г. Авдєєва // Гармонізація законодавства. — 27 червня 2017 р. — Режим доступу : http://www.ares21.vk.kharkov.ua/bitstream/123456789/7223/1/Avdeeva_634.pdf — Назва з екрану.
4. Введенська В. «Європротокол», як джерело доказів / В. Введенська // Підприємництво, господарство і право — 2012. — № 6 (198). — С. 12—15.
5. Чорноус Ю. М. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності / Ю. М. Чорноус, О. М. Лопата, // Криміналістичний вісник. — 2016. — № 1 (25). — С. 7—12.
6. Закон України «Про судову експертизу» : станом на 19 груд. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

7. *Міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи* [Електронний ресурс] // Можливість міжнародного співробітництва державних СЕУ. — 22 січня 2017 р. — Режим доступу : http://www.vuzlib.su/books/2034-Гончаренко-Експертизи_у_судовій_практиці. — Назва з екрану.

8. *Лошицький М.* Нові підходи до розмежування повноважень при оформленні матеріал ДТП (між ОБС та страховими організаціями) / М. Лошицький, І. Шруб // Вісник прокуратури. — 2010. — № 6 (106). — С. 93—95.

9. *Романенко Л. М.* Розвиток організації судово-експертної діяльності в Україні з урахуванням досвіду деяких зарубіжних країн [Електронний ресурс] / Л. М. Романенко // Електронна бібліотека юридичної літератури : Правознавець. com.ua. — 13 липня 2017 р. — Режим доступу : <http://pravoznaves.com.ua/period/article/2241/%D0>. — Назва з екрану.

10. *Закон Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности»* [Электронный ресурс] : по состоянию на 18 апр. 2017 г. — Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=93958.

11. *ENFSI* [Электронный ресурс] // Европейская сеть организаций судебной экспертизы. — 22 июля 2017 г. — Режим доступа : <http://www.ekei.ee/ru/mezhdunarodnoe-sotrudnichestvo/enfsi>. — Название с экрана.

12. *Смирнова С. А.* Судебная экспертиза на рубеже XXI века. Состояние, развитие, проблемы / С. А. Смирнова. — 2-е изд., перераб. и доп. — СПб. : Питер, 2004. — 875 с.

13. *Экспертный центр при Институте судебных экспертиз и криминалистики* [Электронный ресурс] // Европейская Сеть судебно-экспертных учреждений (European Network of Forensic Science Institutes — ENFSI) — 12 июня 2017 г. — Режим доступа : <https://ceur.ru/library/spravochnik/ms/item126232/>. — Название с экрана.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017 р.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98(477)(092)

В. М. Чисніков, доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник Державного науково-
дослідного інституту МВС України

Г. М. РУДИЙ — ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КРИМІНАЛІСТ-ПРАКТИК ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ДО 155-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТА 100-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАГИБЕЛІ)

Розглянуто життєвий шлях і новаторську службову діяльність начальника сисного відділення Київської міської поліції титулярного радника Георгія Михайловича Рудого (1863—1918 рр.) — талановитого сищика, одного з піонерів застосування науково-технічних засобів у боротьбі зі злочинністю в Російській імперії, «батька» вітчизняної дактилоскопії та службового собаківництва, валізи сищика («слідчого чемодана»), родоначальника поліцейської експертно-криміналістичної служби на території України, а також автора першої в Росії інструкції чинам сисної поліції.

Ключові слова: Г. М. Рудий, дактилоскопія, «слідчий чемодан», собаки-шукачі, Інструкція чинам Київської сисної поліції, історія криміналістики.

Рассмотрены жизненный путь и новаторская служебная деятельность начальника сисного отделения Киевской городской полиции титулярного советника Георгия Михайловича Рудого (1863—1918 гг.) — талантливого сыщика, одного из пионеров применения научно-технических средств в борьбе с преступностью в Российской империи, «отца» отечественной дактилоскопии и служебного собаководства, чемодана сыщика («следственного чемодана»), родоначальника полицейской экспертно-криминалистической службы на территории Украины, а также автора первой в России инструкции чинам сыскной полиции.

Ключевые слова: Г. М. Рудой, дактилоскопия, «следственный чемодан», собаки-ищейки, Инструкция чинам Киевской сыскной полиции, история криминалистики.

Considered a pioneering way of life and official activities chief detective department of the Kyiv City Police titular councilor Georgii Mikhailovich Rudy (1863—1918 gg.) — a talented detective, one of the pioneers in the application of scientific and technological tools in the fight against crime in the Russian Empire, the «father» of the domestic fingerprint and a service dog, suitcase detective («investigative suitcase»), the founder of the police forensic services in the territory of Ukraine, as well as the author of the first in Russia and Instructions to police detainees.

Key words: G. M. Rudyi, dactyloscopy, «investigative suitcase», dog-huntsman, Instruction to the officers of the Kiev detective police, history of criminalistics.

Цього року виповнюються дві ювілейні дати: 155 років з дня народження та 100 років з дня трагічної загибелі видатного українського криміналіста-практика початку XX ст., титулярного радника Георгія Михайловича Рудого (1863—1918 рр.) — талановитого сищика, одного з піонерів застосування науково-технічних засобів у боротьбі зі злочинністю в Російській імперії, «батька» вітчизняної дактилоскопії та службового собаківництва, валізи сищика («слідчого чемодана»), родоначальника поліцейської експертно-криміналістичної служби на території України, а також автора першої в Росії інструкції чинам сискиної поліції.

Майже століття ім'я цієї особистості перебувало в забутті, про нього не знали навіть вчені-фахівці. І лише наприкінці XIX ст. новачки Г. М. Рудого в справі кримінального сиску стали надбанням широкої юридичної спільноти [1; 2; 3].

м. Бердичів, кінець XIX ст.

Народився Георгій Михайлович у 1863 році в селянській родині на Поділлі, у селі Терешки Могилівського повіту Київської губернії (нині Барський район Вінницької області). Після закінчення церковно-приходської школи кмітливого хлопчика батьки віддали під опіку родичів, які проживали у м. Бердичеві. У 1883 році міщанин Георгій Рудий «...був визнаний зовсім нездатним до військової служби, а тому звільнений назавжди зі служби за 23 и 38 ст.: сльозова фістула лівого ока й корізний процес носових кісток» [4, арк. 1]. На той час він

вже працював помічником волосного писаря Терешківської волості й за відгуками керівництва «під час усієї служби вирізнявся особливим працелюбством, повним знанням своєї справи й відмінною поведінкою» [4, арк. 7].

У липні 1884 року Георгія Рудого призначено волосним писарем Яришівського волосного правління Ямпільського повіту, де він прослужив майже чотири роки. За перший рік служби в його атестаціях зазначали, що він «служить чесно й добросовісно, виконує свої обов'язки бездоганно й жодних зловживань по службі не робить» [4, арк. 12]. У лютому 1888 року голова Могилівсько-Ямпільського з'їзду мирових посередників у свідостві Георгія Михайловича писав, що той «відрізнявся визначними здібностями, зразковою поведінкою й цілком добросовісним ставленням до своїх обов'язків» [4, арк. 17].

В особовій справі Г. Рудого є цікавий документ, який надає уяву про його зовнішній вигляд за прикметами — «Відроджувальне свідоство», видане Г. М. Рудому в 1888 році: «Прикмети: років — двадцять п'ять; зріст — 2 арш. 5 1/2 вершка [164 см. — Прим. авт.]; волосся — чорне; брови — чорні; очі — пивні; ніс — широкуватий; рот — помірний; підборіддя — бритє; обличчя — овальне. Особливі прикмети: 1. На мізинному пальці лівої руки є на нігті рубець від розриву. 2. На лівій стороні обличчя продовгуватий малопомітний шрам» [4, арк. 5].

У березні 1888 року Г. М. Рудого було зараховано за вільним наймом на посаду

волосного писаря Оксанинської волості Уманського повіту Київської губернії. Через рік він звільнився за власним бажанням і перейшов працювати діловодом до Уманського повітового з військової повинності присутствія, яке належало до системи Міністерства внутрішніх справ. Як і на попередніх посадах, Георгій Михайлович продовжував виконувати службові обов'язки зразково, про що свідчать його службові атестації. Так, 5 жовтня 1890 року голова Уманського з військової повинності присутствія зазначав, що Георгій Рудий «...у службовому й моральному плані цілком благонадійний, покладені на нього службові обов'язки виконує цілком добросовісно з повною бездоганною чесністю й самовідданістю й завдяки цьому важко замінима на службі людина...» [4, арк. 18].

6 листопада 1892 року Георгій Михайлович подає заяву Уманському поліцмейстеру з проханням призначити його на посаду помічника пристава 1-ої частини м. Умані. При цьому Г. М. Рудий надає свідоцтво з попереднього місця роботи, у якому, зокрема, зазначалося, що він «...за весь час служби, при відмінній поведінці відрізнявся видатними здібностями, бездоганно чесним і добросовісним виконанням своїх службових обов'язків та повним знанням канцелярської справи» [4, арк. 19]. Прохання Г. М. Рудого було задоволене, і з цього часу починається його майже 15-річна служба в поліції.

Перебуваючи на новій посаді, Георгій Михайлович з притаманною йому енергією та ентузіазмом віддається поліцейській службі й вже у червні наступного року отримує подяку від Київського губернатора «за старанну й енергійну діяльність його щодо виявлення виготовлення фальшивої монети і збуту такої» [4, арк. 39]. У серпні 1894 року за всепідданішою доповіддю міністра внутрішніх справ його було нагороджено орденом Святого Станіслава III ступеня «в нагороду за відмінно-старанну і ревну службу та особливі зусилля» [4, арк. 26]. У листопаді 1895 року за клопотанням Уманського повітового ісправника Київський губернатор «за виявлення вбивць селянина Іллі Бабича» нагородив Г. М. Рудого грошовою премією в розмірі 40 руб. [4, арк. 44]. У лютому 1896 року Георгій Михайлович отримав подяку від Уманського повітового ісправника «за енергійну участь у справі виявлення в м. Умані особи Герши Майцига (Ткача)» [4, арк. 42]. У червні того самого року Георгію Рудому за розпорядженням Київського губернатора було виплачено 75 руб. «на покриття витрат, пов'язаних з розшуком срібла, викраденого в генерал-ад'ютанта Черткова», і оголошено подяку «за визначну поліцейську діяльність» [4, арк. 43].

м. Умань, початок XX ст.

Працюючи в м. Умані, Георгій Михайлович у 1894 році для отримання першого класного чину був змушений скласти іспити в Уманській прогімназії. При цьому, як зазначалося в свідоцтві, він показав такі знання: із Закону Божого — добрі (4); з російської мови — добрі (4); з арифметики — задовільні (3); з геометрії — задовільні (3); з історії — задовільні (3); з географії — добрі (4) [4, арк. 21-зв.].

Невдовзі губернське поліцейське начальство помітило талановитого пристава з провінції і в червні 1896 року запропонувало йому посаду помічника пристава Старокиївської поліцейської дільниці м. Києва, яку він обіймав понад рік. У червні 1897 року його несподівано перевели до м. Фастова становим приставом 2-го

стану Васильківського повіту Київської губернії. Причиною переводу стали такі обставини. Працюючи в м. Умані, Георгій Михайлович вживав найактивніших заходів з припинення безладу з боку п'яних військових підпоручиків Данилевського та Паскудіна. Через рік їхню справу розглядали в м. Києві, і офіцерів було засуджено військово-окружним судом. На цьому судовому процесі Георгій Михайлович Рудий виступав головним свідком. Після суду на адресу міністра внутрішніх справ почали надходити листи з проханням «усунути Рудого з Києва». Міністр пішов назустріч прохання губернатора і у своєму розпорядженні від 14 червня 1897 року приписав: «...вважав би за необхідне надати Рудому відповідну посаду поза містами Києвом і Уманню». При цьому він звертав увагу губернатора на те, «що захід цей не має негативним чином позначитися на подальшій його [Рудого. — Прим. авт.] службі» [4, арк. 45-зв.].

На новому місці служби Георгій Михайлович розгорнув бурхливу діяльність з боротьби зі злочинністю. Насамперед це стосувалося конокрадства, яке було доволі поширене в сільській місцевості та завдавало селянам великого лиха. Ознайомившись з оперативною обстановкою на підлеглий території, Г. М. Рудий розробив систему заходів з припинення конокрадства і запобігання йому, які незабаром дали позитивні результати.

Самосуд над конокрадом

Досвідом Васильківського станового пристава зацікавився Київський генерал-губернатор, і на його прохання Георгій Михайлович підготував доповідну записку «Про заходи щодо попередження та припинення конокрадства» від 1 липня 1898 року. У ній, зокрема, запропоновано такі заходи: «...1) надійна громадська охорона в поселеннях, 2) випасання коней групами під наглядом чергових пастухів, 3) посилення поліції і надання поліцейським урядникам

права вилучати безкоштовно селянські підводи для переслідування конокрадів і безкоштовно розсилати телеграми, 4) повне об'єднання діяльності чинів поліції і заснування поліцейської газети, 5) зміна системи розшуку, 6) збільшення коштів поліції на сискні витрати, 7) адміністративне виселення у Сибір особливо небезпечних конокрадів» [5, с. 96].

Значних успіхів Георгій Михайлович досяг і в боротьбі з підпалами (у деяких місцевостях вони набули характеру «пожежного промислу»). Зокрема, в одному з поселень 2-го стану Васильківського повіту було спалено приблизно 70 % застрахованих будівель, а окремі з них підпалювали по кілька разів. Як установив Г. М. Рудий, для підпалів спеціально споруджували або купували готові будинки. При цьому з метою значного завищення страхової оцінки будівель їх купівельну ціну штучно завищували в купчих документах. Підпали вчиняли самі власники будинків або заставотримачі. Проте здебільшого це робили спеці-

м. Фастів,
кінець XIX — початок XX ст.

Гасіння пожежі

ально наймані фахівці-підпалювачі, а власники будівель для забезпечення власного алібі задовго до підпалу виїздили в інше місце і поверталися лише тоді, як дізнавалися про пожежу. «Всім цим пожежам, — писав Г. М. Рудий, — було покладено кінець після того, як мною було проведено повальний обшук, що спричинив значне скорочення страхової оцінки» [5, с. 62].

Про успішну діяльність станового пристава Г. М. Рудого у Васильківському повіті свідчать матеріали його особистої справи. У лютому 1899 року Васильківський повітовий ісправник провів ревізію діяльності підлеглих йому поліцейських чинів і в рапорті на ім'я голови губернського правління зазначив, що серед поліцейських чиновників «звертає на себе увагу діяльність пристава 2 стана Рудого, яка як щодо виконання паперів та виробництва грошових стягнень, так і особливо з виявлення злочинів по ревізії виявилася цілком похвальною» [4, арк. 47]. На підставі цього рапорту Київське губернське правління оголосило Георгію Михайловичу подяку «за похвальну службову діяльність» [4, арк. 47-зв.], а в червні того самого року Георгій Рудий отримав подяку «за особливу дбайливість у справі благоустрою та зразковий порядок у місці знаходження станової квартири — у м. Фастові, а також за енергійне та вміле розслідування в стані конокрадства» [4, арк. 54]. Через два місяці губернатор знову оголосив йому подяку «за виявлення крадіжок товарів із вагонів у районі станції Фастів Південно-Західної залізниці» [4, арк. 48], яка була надрукована в газеті «Київські губернські відомості» від 25 серпня 1899 року. У вересні Г. М. Рудий отримав губернаторську подяку «за зразкову чистоту бойні, виявлену під час огляду такої Київським губернським ветеринаром» [4, арк. 51]. 3 листопада 1899 року Київський губернатор надіслав до м. Василькова листа, у якому зазначалася «похвальна діяльність» пристава 2-го стану Г. М. Рудого, який проявив «досить енергійне сприяння виявленню вбивць лісника Юрченка і, взагалі, виявлену надзвичайно старанну і наполегливу діяльність при захисті майна скарбниці». Наприкінці листа губернатор прохав повітового ісправника оголосити становому приставу Рудому подяку [4, арк. 55-зв]. Напередодні нового року пристав Г. М. Рудого було нагороджено орденом Святої Анни III ступеня.

Саме в цей час тридцятисемирічний становий пристав Георгій Рудий нарешті вирішив обзавестися сім'єю. 8 листопада 1900 року він поєднався законним шлюбом з дівцею Ксенією Кас'янівною Залеською, дворянкою, уродженкою села Порадово Мотовилівської волості Васильківського повіту, власницею 17 десятин землі [6, арк. 221-зв.].

Восени 1900 року згідно з розпорядженням Київського губернатора Георгій Михайлович проводив розслідування «по справі про зловживання бувших у користуванні і нових, але фальшивих бандеролей тютюнових виробів». Здійснюючи розшук у Київській, Подільській та Волинській губерніях, Г. М. Рудий установив, що фальшиві тютюнові бандеролі та поштові марки виготовляють у м. Львові, який на той час входив до складу Австро-Угорської імперії. Після завершення розшуку губернатор оголосив Георгію Михайловичу подяку «за його вмілу та енергійну службову діяльність» [4, арк. 65].

Понад чотири роки прослужив Г. М. Рудий становим приставом у Васильківському повіті, зарекомендувавши себе прекрасним організатором і талановитим

криміналістом. І тому не випадково, що в серпні 1901 року саме йому було запропоновано очолити сискну частину Київської міської поліції. У зв'язку з тим, що в м. Києві ця посада штатним розкладом не передбачалася, Георгія Михайловича було призначено помічником пристава Печерської поліцейської дільниці «...з покладанням на нього обов'язків завідувача сискною частиною Київської міської поліції з окладом 600 крб. щорічно» [4, арк. 83]. Відтоді в поліцейській кар'єрі Георгія Рудого почався новий етап, який вписав його ім'я в аннали української та російської криміналістики.

Будинок (справа), у якому знаходилася сискна частина Київської міської поліції

Слід зазначити, що сискна частина Київської міської поліції була заснована в липні 1880 року і до кінця 1901 року «ледве животіла». Керування нею покладалося на помічника поліцмейстера із загальної частини, який обіймав цю посаду за сумісництвом. У його підпорядкуванні перебувало кілька відряджених городових, які виконували розшукові обов'язки. Діловодство розшукової частини складалося з двох журналів: перший — настільний реєстр, у якому фіксували «темних осіб», а другий містив розшуковий алфавіт зі списком усіх осіб, котрі перебували в розшуку. Єдиним технічним засобом був фотоапарат, придбаний наприкінці 1890-х років. На утримання сискної частини і на витрати з розшуку щорічно виділяли 2676 руб. Таку «спадщину» отримав Г. М. Рудий у розпорядження в серпні 1901 р.

Звичайно, Георгій Михайлович не мав ніякого досвіду керівництва таким спеціалізованим підрозділом. Тому свою діяльність на новій посаді він розпочав з ознайомлення з організацією сискних відділень м. Москви та м. Петербурга. У жовтні того самого року йому пощастило: керівництво київської поліції надало новопризначеному керівнику сискної частини можливість ознайомитися з досвідом роботи кримінальних поліцій Англії та Франції. Цьому передувало звернення керуючого Акцизним збором Київської губернії наприкінці травня 1901 року до київського губернатора, у якому він прохав відрядити Г. М. Рудого до м. Львова «з метою всебічного та ретельного розслідування на місці виробництва фальшивих бандеролей» [4, арк. 86]. Губернатор «з цього предмета» доповів керівництву Департаменту поліції і 27 липня «за доповіддю міністра фінансів надійшов Найвищий дозвіл» на відрядження Г. М. Рудого за кордон, з виділенням йому 800 рублів «на покриття витрат в зазначеній поїздці, а рівно і для інших витрат» [4, арк. 86]. 19 вересня Георгій Михайлович отримав посвідчення, підписане київським губернатором, у якому російською та німецькою мовами зазначалося, що «подавець цього начальник сискної поліції м. Києва колезький реєстратор Георгій Михайлович Рудий відряджається за кордон з Найвищого дозволу по справам служби». Далі в документі висловлювалося прохання до всіх посадових осіб і керівників установ «здійснювати п. Рудому при законних вимогах повне сприяння» [4, арк. 87].

Скориставшись службовим відрядженням, у жовтні — листопаді 1901 року Георгій Михайлович побував у м. Лондоні та м. Парижі, де ознайомився з організацією розшукової справи Франції та Англії. Результатом цієї поїздки стала повна реорганізація Київської сискної поліції.

18 грудня 1901 року Георгій Рудий подав київському поліцмейстеру доповідну записку щодо упорядкування сискної справи в м. Києві: «Однією з головних причин

безуспішної боротьби поліцейських органів з досить розвиненою у нас злочинністю, — писав він, — є відсутність у поліцейських установах правильної реєстрації злочинців. Серед численних заяв потерпілих про скоєння злочинних дій є багато таких, де вказано детальні прикмети злочинців, але розшуки все одно залишаються безуспішними, тому що жодна із поліцейських установ, навіть у губернських містах, не має необхідних відомостей про злочинців, щодо вчинених ними злочинів та їх фотографічних карток для пред'явлення потерпілим». Далі головний сищик Києва наводив 32 типи злочинців, що на той час оперували в Росії, а саме: 1) «гейменики» — вбивці; 2) «грантовники» — розбійники і грабіжники; 3) «фуфери» — підпалювачі; 4) «шніфери» — злодії, що скоювали крадіжки зі зломом; 5) «зломники кас»; 6) «скачки» — квартирні злодії з підібраними ключами; 7) «випери» — викрадачі речей з передпокоїв; 8) «на добрий ранок» — крадії у сплячих уранці; 9) «мийники» — крадії у сплячих у потягах; 10) «цапленики» — спеціальні залізничні злодії; 11) «голуб'ятники» — крадії з горищ; 12) «злодії — полотери і ремісники» — злодії, що обкрадають квартири під час або після їх ремонту; 13) «злодійська прислуга» — робочі, що влаштовуються на службу до хазяїв з метою обкрадання; 14) «шопенфелери» — крадії з магазинів; 15) «марвіхери і фортицери» — кишенькові злодії; 16) «хипезники, коти і кішки» — обкрадачі чоловіків за допомогою жінок, що заманюють своїх жертв для любовних утіх у пристосовані для цього приміщення; 17) «халамидники і дев'ятники» — дрібні злодії; 18) «ридикюльники» — крадії, що виривають ридикюлі у перехожих жінок; 19) «черединники» — конокради; 20) «апостольники» — крадії рогатої худоби; 21) «оребурки і нухгеери» — навідники і подільники, що ідуть по слідах злодіїв для отримання частини здобичі; 22) «поїзники» — особи, що дають підводи для злодіїв і викраденого; 23) «хавирники, малинники» — утримувачі злодійських кубел; 24) «блатакаї» — скупники викраденого; 25) «феї-щасливчики» — аферисти; 26) «басманники, бугайники, лінкерхалфіни» — викрадачі грошей за допомогою підкидання гаманця; 27) «клопери» — викрадачі грошей під час розміну; 28) «шулери» — шахраї; 29) «фільмахери, лотерейники» — гравці на три карти; 30) «зуктери, супники» — сутенери; 31) «торговці жінками»; 32) «повії — мийниці і аферисти» — злодійки.

Найнебезпечнішими, на думку Г. М. Рудого, були злочинці, пойменовані під № 1—9, 13—16, 26, адже вони здебільшого діяли поза місцем свого проживання з метою приховання слідів своєї злочинної діяльності. Випадки їх затримання чинами поліції були дуже рідкісними, тому що поліцейські органи за місцем вчинення злочину не мали у своєму розпорядженні інформації про них, а головне — їхніх фотографічних знімків.

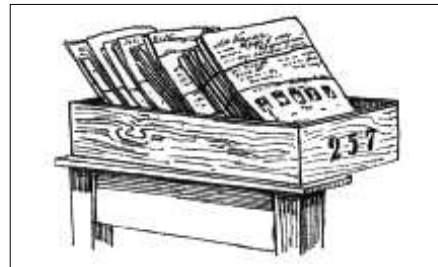
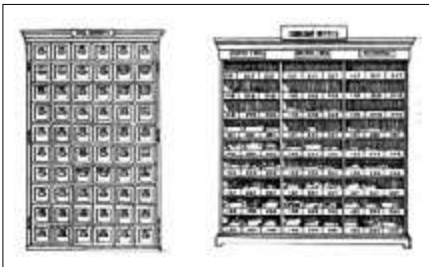
У доповідній записці Георгій Михайлович описував й систему розшуку та нагляду, започатковану при сискомному відділенні Київської міської поліції 1 січня 1902 року з метою успішної боротьби з професійною злочинністю в м. Києві. Система передбачала заведення на кожного злочинця спеціально розробленої картки білого кольору (3 примірники); на кожну особу, яку розшукують або яка перебуває під таємним наглядом, — 2 червоні картки, а також придбання спеціальної шафи, розділеної на велику кількість шухляд для зберігання зазначених карток.

У першій шафі розміщали карточки з антропометричними вимірами (112 шухляд), у другій, де шухляди було поділено на три відділи, зберігали картки білого й червоного кольорів, розміщені за абеткою (1-й відділ, 28 шухляд), картки біло-

го кольору, упорядковані згідно з класифікацією злочинних професій (2-й відділ, 34 шухляди), а також картки червоного кольору, класифіковані за описом прикмет злочинців, прізвища яких не встановлено (3-й відділ, 18 шухляд).

«Описана вище карткова система нагляду і розшуків (крім червоних), — писав Г. М. Рудий, — давно практикується в м. Парижі і є значною підмогою під час проведення дізнань і розшуку злочинців. Ще більшу користь можна очікувати від цих карток у нас в Росії, особливо там, де існують адресні столи і обов'язкові постанови щодо прописки видів на проживання». Завідувач сискної поліції також наголошував, що зазначена система не досягне своєї мети, якщо в сискному відділенні буде зосереджено картки лише на злочинців, заарештованих у м. Києві. На його думку, у сискному відділенні слід зосередити відомості про всіх злочинців описаних вище категорій, які вчиняють злочини в різних містах. Для цього він пропонував зобов'язати поліцейські установи Київської та сусідніх губерній періодично надавати Київському сискному відділенню інформацію про всі значні злочини, вчинені в їх регіонах, розшукові та наглядові картки (червоного кольору) на осіб, яких розшукують, а також білі картки — на злодіїв-гастролерів.

Водночас Київське сискне відділення зобов'язувалося сприяти повітовим поліцейським установам у справі розшуку, обмінюючись картками злодіїв, які вчинили злочини у повітах. Що стосується особливо небезпечних злочинців-гастролерів (марвіхерів та громил кас), то «...сискне відділення періодично буде обмінюватися карточками з усіма правильно організованими сискними відділеннями».

Г. М. Рудий також пропонував придбати для сискного відділення шафу з шухлядами для розшукових карток на коней, викрадених у Київській, Волинській та Подільській губерніях і вилучених у конокрадів, власників яких не встановлено.

Для здійснення правильного нагляду та ефективної боротьби з конокрадством Георгій Михайлович пропонував, щоб поліцейські установи надсилали до сискного відділення на кожного викраденого або затриманого коня окремих листок кольорового паперу, що означав певну масть коня (наприклад, на білого чи сірого коня — білий листок, на гнідого — червоний, на рудого — рожевий, на буланого — жовтий, на вороного — синій, на мишастого — попелястий, на рябого — двокольоровий).

Турбувало завідувача сискного відділення і питання підготовки майбутніх сищиків. З цього приводу він писав: «Багаторічний досвід показав, що випускники урядницької школи — поліцейські урядники зовсім не пристосовані для практичної діяльності у повіті, а між іншим саме там і необхідні досвідчені поліціанти, оскільки урядники, перебуваючи поза становою квартирою, часто повинні здійснювати рішучі, а інколи дуже ризиковані дії». Для підготовки досвідчених урядників Георгій Михайлович рекомендував увести обов'язкове практичне стажування слуха-

ців Київської школи урядників у сискному відділенні для того, щоб вони мали змогу «...ознайомитися з найважливішими рецидивістами, яких доставляють кожний день до сискного відділення агенти з різних місць позбавлень волі для фотографування і проведення антропометричних вимірів».

Завершаючи свою доповідну записку, Г. М. Рудий констатував, що для здійснення реорганізації сискної частини, передусім створення антропометричного кабінету, необхідно не менше двох досвідчених осіб, а також додаткове асигнування в обсязі 2000 крб. на утримання діловода, двох писарів, додаткових сискних агентів, а також придбання канцелярських товарів і переплата зарубіжних поліцейських газет і «Відомостей» з довідками про судимість. «Без цих грошей, — писав він, — вся моя тримісячна праця з реорганізації сискного відділення пропаде даремно, бо за того малочисельного складу службовців у сискній частині і за тих мізерних коштів, які виділяють на їх утримання, немає жодної змоги вести сискну справу відповідно до нової системи» [7, арк. 7].

Для обґрунтування виділення необхідної суми коштів Г. М. Рудий додав до доповідної записки «Кошторис додаткових витрат, необхідних сискному відділенню Київської міської поліції при введенні системи розшуків і спостереження» [8, с. 152].

Пропозиції Г. М. Рудого щодо реорганізації сискної частини були схвалені київським поліцмейстером, губернатором і генерал-губернатором. Підтримало київську ініціативу й міністерство внутрішніх справ, виділивши додатково 1000 руб. на щорічне утримання сискного відділення. У результаті цього стало можливим значне розширення приміщення сискної частини, збільшення її особового складу на 14 співробітників, створення чергової частини для постійного чергування чинів поліції та агентів з метою прийняття заяв і повідомлень про пригоди та проведення розшуку по «гарячих слідах». Було створено антропометричний кабінет та інші структурні підрозділи — столи: слідчий, пригод, особистого затримання, довідок і нагляду.

Значних змін зазнало діловодство сискної частини. З 1 січня 1902 року в її канцелярії було заведено облікові документи: настільний реєстр; абетка до нього; розносна книга; книга речових доказів; книга нарядів чинів сискної поліції на кожний день; книга приводу злочинців, затриманих чинами сискної поліції і доставлених з місць позбавлення волі; докладна абетка розшукуваних речей; книга пригод; книга складу службовців сискної частини; книга збувачів викраденого; книга готелів, постоялих дворів, трактирів і кухмістерських; книга злочинних кубел; книга будинків розпусти і повій; книга бешкетників; архівний опис справ, книг і майна сискного відділення.

Крім того, запроваджено ведення наглядових справ: про розшук різних осіб; про розшук викрадених грошей, речей, тварин; про відібрання у підозрюваних осіб грошей і речей при підозрі в їх незаконному придбанні; про злочинців, які проживають у м. Києві; про пригоди в м. Києві; про встановлення нагляду за різними особами; про осіб, що служать у сискній частині; про різні предмети; про бешкетників і підколювачів; про євреїв, що незаконно проживають у м. Києві; про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за злочини і проступки; про отримання різного роду відомостей; про конокрадство, а також наглядова справа документів, прийнятих до відома і керівництва;

З метою покращення ефективності боротьби зі злочинністю Г. М. Рудий запровадив карткову систему нагляду за злочинним елементом, а також дугову систему

розшуку злочинців. При цьому він використовував не лише досвід розшукових органів країн Європи, а й досвід сискиних відділень Росії.

Таким чином, після реорганізації Київського сискиного відділення за західноєвропейським зразком Г. М. Рудий мав усі підстави заявляти, що на 1 квітня 1902 року Київська сискина поліція не поступалася «...за своїм благоустроєм жодній з правильно організованих у Росії сискиних поліцій» [5, с. 2].

Запровадження нової системи нагляду та розшуку спричинило необхідність зосереджувати в сискиному відділенні дізнання про злочини, які раніше велися в поліцейських дільницях околотковими наглядачами. Таке зосередження мало на меті об'єднання зусиль органів поліції щодо виявлення злочинів, вчинених злочинними угрупованнями, та успішного їх розслідування. Як засвідчили подальші події, вжиті заходи дали позитивні результати. Так, за перше півріччя 1902 року Київською сискиною поліцією було затримано 1659 злочинців, зроблено фотознімки та антропометричні виміри 1055 злодіїв, проведено дізнання за 997 злочинами та за 298 проступками [9, с. 480].

На кінець 1904 року у штаті Київського сискиного відділення було 26 штатних працівників: завідувач, два околоточних наглядачі, п'ять чиновників, які були в штаті міської поліції, 16 городових, поліцейський фотограф «зі своїм матеріалом», перекладач з іноземних мов, а також «вільнонаймані таємні агенти, кількість яких часто змінювалась». Утримання сискиного відділення щорічно обходилося казни в 3474 руб. 40 коп. [5 с. 24]. Структурно воно складалося з антропологічного кабінету та чотирьох столів:

1) слідчого, чини якого проводили дізнання в справах особливої важливості;
2) пригод, у якому зосереджувалися справи про всі пригоди;
3) особистого затримання, де розміщувалися всі справи про розшук і особисте затримання злочинців;

4) довідок і спостережень, у якому зосереджувалися:

– довідки про осіб, яких було засуджено, притягнуто до дізнання, а також тих, які підлягали судовому покаранню за визначені проступки;

– довідки та наглядацькі листки на підозрілих осіб;

– довідкові листки на осіб, які підлягали покаранню в адміністративному порядку;

– наглядацькі листки на осіб, яким заборонено перебування в м. Києві, заборонено займати будь-які посади та займатися возним промислом;

– наглядацькі листки на неблагонадійну прислугу та злодіїв-рецидивістів;

– наглядацькі листки на загублені або вкрадені види на проживання;

– відомості про двірників, швейцарів і нічних сторожів.

Найголовнішим підрозділом внутрішньої організації сискиного відділення вважався антропологічний кабінет. Саме на нього покладали функції з реєстрації злочинців, систематизації всіх відомостей про них, встановлення їх особистості; видача довідок про судимість та розшук осіб, які переховуються.

Порядок реєстрації був таким: на кожного затриманого складалася антропометрична картка за системою Бертильйона в трьох примірниках. Один примірник зна-

Стіл приводу сискиного відділення

ходився в шафі № 1, поділених на шухляди за видами вчинення злочинів (вбивці, злодії, шахраї, гвалтівники тощо); другий — у шафі № 2, де зберігалися картки злочинців за алфавітним порядком; третій примірник картки розміщували в шафі № 3 згідно з порядком бертильйонажу. Фотокартки невпізнаних трупів поміщали в шафі № 4.

За перший рік роботи кабінету (почав функціонувати з 1 квітня 1902 року) було за-реєстровано і взято на облік 1787 затриманих осіб: 1563 чоловіки і 224 жінки [5, с. 30].

Спочатку штат антропологічного кабінету складався з двох спеціалістів: за-відувача і фотографа. Пізніше у завідувача з'явився помічник. Згідно з розробле-ною Г. М. Рудим інструкцією (про неї йтиметься далі), до посадових осіб кабінету пред'являли серйозні вимоги. Зокрема, вони повинні «бути ґрунтовно знайомі з антропометрією, дактилоскопією, фотографією і медичними назвами окремих ча-стин людського тіла». Наголошувалося також, що «особи, одержимі слабким зо-ром, який заважає розглядати дактилоскопічні відбитки, або тремтінням рук, що перешкоджають правильно володіти вимірювальними інструментами, на службу в антропологічний кабінет зовсім не приймаються» [10, с. 86—87].

Доцільно наголосити, що створення у квітні 1902 року антропометричного ка-бінету при сискній частині Київської міської поліції започаткувало розвиток кримі-налістичних підрозділів в українських поліцейських органах. Тому, на нашу думку, саме Г. М. Рудого слід вважати засновником поліцейської експертно-криміналіс-тичної служби на території України.

Досягнення високих службових показників на розшуковій ниві давалися Георгію Михайловичу і його підлеглим ціною неймовірних зусиль. Київський губерна-тор Ф. Ф. Трепов у листі від 28 вересня 1902 року констатував, що основний тягар сискної і суто канцелярської роботи припадає на завідувача сискним відділенням і двох відряджених до нього чиновників, які входять до штату міської поліції. «Вони працюють до повної перевтоми, — писав губернатор, — проводячи щодня по 16—18 годин, а нерідко й цілу добу за провадженням обшуків і дізнань; ніхто з них не скористався за все літо добовим відпочинком від своєї тяжкої праці» [9, с. 480]. Губернатор також зазначав, що особисто в самого завідувача сискним відділенням знаходяться в провадженні кілька особливо важливих дізнань із кримінальних зло-чинів: вбивство Браунес, підроблення ремісницьких свідоцтв злочинною зграєю, а також справа про таємних підпалювачів, які діяли в м. Києві упродовж 3-х років і знищили десятки застрахованих домівок.

В особовій справі Г. М. Рудого зберігається лист київського губернатора Ф. Ф. Тре-пова за № 2668 від 13 серпня 1902 року, у якому той висловлював «Милостивому государю Георгію Михайловичу» щиру подяку «...за виявлення у Києві двох зграй, організованих для здійснення за плату підпалів застрахованого майна з метою от-римання страхової премії» [4, арк. 68-зв].

Архівні матеріали дають змогу докладніше розповісти про викриття цієї «до-сить шкідливої за своїм характером зграї підпалювачів» [5, с. 60].

Навесні 1902 року в результаті тривалого агентурного розроблення Г. М. Рудо-му вдалося ліквідувати дві злочинні зграї «фуферів»: Київсько-Васильківську і Кре-менчуцько-Броварську. До складу цих угруповань входило 19 осіб, більшість з яких становили ремісники різного фаху. Територія «діяльності» підпалювачів була поді-лена між собою, тобто кожна згряя мала визначений район. Так, Київсько-Василь-ківська згряя підпалювала будинки у «старому місті, а Кременчуцько-Броварська

діяла на Подільській і Плосківській ділянках. Серед «фуферів» існувала чітка спеціалізація: тут були свої піротехніки, візники, сторожі, двірники тощо. Підпали вчиняли на такому високому професійному рівні, що викрити їх тривалий час не вдавалося.

Технологія підпалювань у загальних рисах виглядала так: після домовленості з домовласником про підпал будівлі до нього надсилався один із членів зграї як мешканець. Його завдання полягало в тому, щоб якнайкраще ознайомитися з розташуванням будинку і зберігати при собі запалювальні «снаряди». Інший підпалювач під виглядом ремонту або купівлі оглядав будинок — від льоху до горища. Інколи для відводу від себе підозри і «зручнішого» підпалу зсередини приміщення господар розпочинав незначний столярний або малярний ремонт, здебільшого в порожній кімнаті. У визначений час зловмисники збиралися разом і підпалювали будівлю з усіх боків, а щоб не бути затриманими під час підпалу вони вживали необхідних упереджувальних заходів. По-перше, вони сильно обливали бензином дерев'яні частини будівлі і прив'язували до них запалювальні «снаряди», які складалися з мішечків, наповнених вибуховими і легко займистими речовинами (селітрою, сіркою, порохом тощо). В отвір кожного мішечка вставляли один кінець довгого гніта, просоченого горючими речовинами, інший кінець опускали донизу і підпалювали в момент загоряння. Гніт горів повільно і до загоряння «снарядів» підпалювачі мали змогу спокійно втекти і спостерігати здалеку за характерними вибухами дії снарядів.

По-друге, з метою затримання прибуття пожежної команди і надання можливості підпаленій будівлі згоріти до кінця зловмисники одночасно підпалювали яке-небудь нежиле приміщення в іншому кінці ділянки, сильно обливаючи його гасом, щоб полум'я «більш рельєфно виділялося». Ці так звані підпали з відводом здійснювали здебільшого в спорудах, у яких використано невогнетривкий матеріал. Таким чином, пожежна команда і поліція прибували на «замовлену» пожежу вже після того, як всі сліди підпалу було знищено вогнем і, звичайно, викрити винних не було змоги.

У результаті проведеного Г. М. Рудим дізнання було розкрито 32 підпали, вчинені в м. Києві упродовж останніх трьох років. Як зазначалося у звіті, у цій справі «...після довгих і тяжких зусиль вдалося виявити та арештувати близько 100 чоловік підпалювачів і їх пособників» [5, с. 60].

За успішне розкриття злочинів Георгій Михайлович отримував подяки не тільки від губернаторів, а й від вдячних мешканців міста. Так, в особовій справі Г. М. Рудого є лист генерал-майора А. Максимовича від 25 квітня 1902 року, у якому Георгію Михайловичу потерпілий висловлював подяку за «швидкий розшук і повернення йому золотого годинника з золотим ланцюжком вартістю 275 крб.» [4, арк. 67-зв.].

Про те, що Георгій Рудий був висококласним професіоналом, свідчить і той факт, що наприкінці серпня 1906 року його було відряджено до м. Петербурга «у справах служби». На виданому посвідченні, яке теж зберігається в його особовій справі, пізніше з'явився такий напис: «Відряджений за вимогою pana Міністра Внутрішніх Справ для провадження розслідування щодо факту вибуху на Аптекарьському острові у Міністра pana Столипіна. Злочинці знайдені» [4, арк. 99].

Продовження статті у випуску № 2 (30).

Список використаної літератури

1. Чисников В. Киевское сыскное отделение не уступало «...по своему благоустройству ни одному из правильно организованных в России сыскных полиций» (Из истории украинской криминалистики) / В. Чисников. — К. : Володимирська, 15, 1997. — № 14–15 (серпень).
2. Чисніков В. М. Криміналістика в Україні в XIX — поч. XX ст. / В. М. Чисніков // Криміналістика : підр. для слух., ад'юн., викл. сист. МВС України / [за ред. П. Д. Біленчука]. — К., 1998. — С. 43–58.
3. Чисніков В. М. Київ — батьківщина російської дактилоскопії та одорології / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 1998. — № 15. — 10 квітня.
4. Личное дело заведующего сыскной частью Киевской городской полиции, титулярного советника Георгия Михайловича Рудого (Документы о прохождении службы, имуществе Рудого). — 3 июля 1884 г. — 20 января 1918 г.) // Державний архів м. Києва (ДАК). — Ф. 237. — Оп. 3. — Спр. 47.
5. Отчет о деятельности сыскного отделения Киевской городской полиции за 1902, 1903 и 1904 гг. — К., 1905. — 150 с.
6. Державний архів Київської області (ДАКО). — Ф. 289. — Оп. 180. — Спр. 152.
7. Центральний державний історичний архів (ЦДІАК). — К. — Ф. 442. — Оп. 632. — Спр. 358.
8. Чисніков В. М. Сыска поліція в Україні за часів Російської імперії (1880—1917 рр.): історико-правове дослідження : монографія : у 2-х кн. — Харків, 2014. — Кн. II. — 624 с.
9. Ануфриев Н. И. Тайны сыска / Н. И. Ануфриев, А. М. Пиджаренко. — К., 2002. — Кн. I. — 524 с.
10. Инструкция чинам Киевской сыскной полиции // ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 635. — Спр. 668. — К., 1905. — 113 с.
11. Трегубов Н. С. Основы уголовной техники: научно-технические приемы расследования преступлений / Н. С. Трегубов. — М. : ЛексЭст, 2002. — 336 с.
12. Гросс Г. Новые данные из области криминалистики / Г. Гросс // Право. — 1899. — № 4. — С. 179—184.
13. Краткий очерк деятельности кабинетов научно-судебной экспертизы в 1914 году // Журнал министерства юстиции. — 1915. — № 6. — С. 323—345.
14. Государственный архив Российской Федерации. — Ф. Д-во 8. — Оп. 1908. — Д. 14.
15. Крылов И. Ф. Розыск, дознание, следствие / И. Ф. Крылов, А. И. Бастрыкин. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. — 217 с.
16. Чисніков В. М. «Інструкція чинам Київської сыскної поліції» (1905 р.) — важливе джерело організації та діяльності карного розшуку Російської імперії / В. М. Чисніков // Держава і право. — 2001. — Вип. 11. — С. 59—62.
17. ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 855. — Спр. 530.
18. Рильський Максим Зібрання творів : у 20-ти т. / Максим Рильський. — К. : Наукова думка, 1983. — Т. 3. — 439 с.
19. Дело Менделя Бейлиса. Материалы Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства о судебном процессе 1913 г. по обвинению в ритуальном убийстве. — Спб., 1999. — 393 с.
20. Чисников В. Н. Рудой Георгий Михайлович (1863 — после 1917) / В. Н. Чисников // Криміналістичні реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції Російської імперії (1889—1917 рр.) : у 2-х кн. / [Вербенський М. Г., Проценко Т. О., Чисніков В. М. та ін.]. — К.-Харків, 2013. — Кн. 1. — 637 с.
21. Последние новости. — 1918. — № 4909. — 1 марта (16 февраля).
22. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 33.
23. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 34.
24. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 36.

25. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 37.
26. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 39.
27. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 40.
28. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 41.
29. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 42.
30. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — майстер поліцейського розшуку / В. М. Чисніков // Іменем закону. — 2003. — № 43.
31. Чисніков В. М. Батько вітчизняної дактилоскопії / В. М. Чисніков // Юридичний вісник України. — 2003. — № 5013. — 13–19 грудня.
32. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — піонер української криміналістики / В. М. Чисніков // Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи : матер. IX істор.-прав. конф. (Рівне, 6—8 черв. 2003 р.). — К., 2004. — С. 149—157.
33. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — піонер української криміналістики / В. М. Чисніков // Криміналістичний вісник. — 2004. — № 2. — С. 134—1041.
34. Чисников В. Н. Г. М. Рудой — новатор полицейского сыска / В. Н. Чисников // Оперативник (сыщик). — 2006. — № 1 (6). — С. 3—5.
35. Чисников В. Н. Г. М. Рудой — новатор полицейского сыска / В. Н. Чисников // Оперативник (сыщик). — 2006. — № 4 (9). — С. 7—12.
36. Чисніков В. М. Новації Г. М. Рудого в карно-розшуковій справі / В. М. Чисніков // Наука і правоохорона. — 2008. — № 1. — С. 132—138.
37. Чисніков В. М. Криміналістика України в XIX — поч. XX століття / В. М. Чисніков // Криміналістика : підручник / за заг. ред. П. Д. Біленчука. — К. : Атіка, 1998. — С. 43—58.
38. Чисніков В. М. Рудий Георгій Михайлович / В. М. Чисніков // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 8-ми т. / [відп. ред. Моїсєєв Є. М., Тацій В. Я., Шемчушенко Ю. С.]. — К., 2009. — Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. — С. 74.
39. Чисніков В. М. Рудий Георгій Михайлович / В. М. Чисніков // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 8-ми т. / [відп. ред. Коваленко В. В., Моїсєєв Є. М., Тацій В. Я., Шемчушенко Ю. С.]. — К., 2010. — Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). — С. 899.
40. Чисников В. Н. Три портрета мастеров сыска / В. Н. Чисников // Антология сыска: от полиции к внешней разведке / [отв. ред. Римаренко Ю. И., Чисников В. Н., Кушерец В. И.]. — К., 2006. — Т. 2. — С. 249—286.
41. Чисніков В. М. Сисна поліція в Україні за часів Російської імперії (1880—1917 рр.) : істор.-прав. досл. : у 2-х кн. / В. М. Чисніков. — К., 2011. — Кн. I. Документи і матеріали. — С. 307—353.
42. Чисніков В. М. Метр сисної справи. Криміналістичні пріоритети київського сищика Георгія Рудого / В. М. Чисніков // Юридичний вісник України. — 2018. — № 18-19. — 4—17 травня.

Стаття надійшла до редакції 18. 04.2018 р.

УДК 343.98 (477) (092)

В. М. Атаманчук, кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри криміналістичного забезпечення та
судових експертиз Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

О. В. Воробей, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістичного забезпечення
та судових експертиз Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

МЕЛЕНЕВСЬКА ЗІНАЇДА СЕМЕНІВНА — ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ-КРИМІНАЛІСТ, ПРОВІДНИЙ ПОЧЕРКОЗНАВЕЦЬ ТА ОБДАРОВАННИЙ ПЕДАГОГ (ДО 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Розглянуто основні напрями наукової діяльності видатного вченого-криміналіста, провідного почеркознавця та обдарованого педагога З. С. Меленевської, а також етапи роботи в наукових і навчальних закладах України. Наведено найважливіші опубліковані праці у галузі судового почеркознавства за її авторством, висвітлено викладацьку роботу професора кафедри криміналістичних експертиз З. С. Меленевської в Національній академії внутрішніх справ.

Ключові слова: Меленевська, почерк, експертиза, вчений-криміналіст, педагог.

Рассмотрены основные направления научной деятельности выдающегося ученого-криминалиста, ведущего почерковеда и талантливого педагога З. С. Меленевской, а также этапы работы в научных и учебных заведениях Украины. Приведены важнейшие опубликованные работы в области судебного почерковедения ее авторства, освещена преподавательская работа профессора кафедры криминалистических экспертиз З. С. Меленевской в Национальной академии внутренних дел.

Ключевые слова: Меленевская, почерк, экспертиза, ученый-криминалист, педагог.

The article is devoted to the outstanding scientist-forensic scientist, leading post-graduate student and gifted teacher Z. Melenevskaya. The main directions of scientific activity, as stages of work in scientific and educational institutions of Ukraine are considered. The most important publishes works in the field of judicial handwriting are indicated. Separately, the teaching work of the professor of the department of forensic expertise Z. Melenevskaya at the National Academy of Internal Affairs.

Key words: Melenevskaya, handwriting, examination, scientist-criminalist, teacher.

Цього року виповнилося 80 років від дня народження відомого вченого-криміналіста в галузі судового почеркознавства Зінаїди Семенівни Меленевської (1938—2016 рр.). Нам пощастило працювати в одному колективі з цією унікальною жінкою, чудовим педагогом і професіоналом. Більш ніж 40-річний досвід практичної

експертної діяльності та науковий талант дали змогу З. С. Меленевській стати одним з провідних фахівців у галузі судового почеркознавства в нашій країні. Їй до сьогодні експерти-почеркознавці, молоді вчені та здобувачі вищої освіти звертаються до великої наукової спадщини З. С. Меленевської та знаходять у ній оригінальні вирішення актуальних проблем.

Діапазон наукових інтересів З. М. Меленевської стосувався переважно проблем судового почеркознавства, але були й наукові розробки в теорії судової експертизи. Працювала вчена також над питаннями застосування психології та графології під час дослідження почерку.

Зінаїда Семенівна народилася 30 січня 1938 року в м. Києві в сім'ї службовців. У 1956 році після закінчення школи вступила на юридичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, який закінчила з відзнакою у 1961 році [1, с. 3].

Після закінчення навчання за розподілом розпочала працювати в Київському науково-дослідному інституті судових експертиз (КНДІСЕ) Міністерства юстиції України. Сумлінність, відданість справі, постійне прагнення до вдосконалення дали їй змогу достойно пройти трудовий шлях на посадах молодшого наукового співробітника, старшого наукового співробітника, вченого секретаря інституту, завідувача лабораторії судово-почеркознавчих досліджень КНДІСЕ.

Із самого початку роботи в науково-дослідному інституті З. С. Меленевська проявила себе здібним спеціалістом і науковцем. У вересні 1972 року захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук на тему «Теоретические и методические вопросы производства повторных почерковедческих экспертиз в уголовном судопроизводстве», у якій розкрила процесуальні питання призначення та проведення повторних почеркознавчих експертиз; основні методичні положення, а також особливості оцінки та використання висновків повторних почеркознавчих експертиз [2, с. 538]. Основні положення дисертації також було викладено в монографії «Теория и практика повторных почерковедческих экспертиз», опублікованій у м. Києві в 1974 році [3]. Зазначена робота стала вагомим внеском у теорію криміналістичних експертиз і практику судового почеркознавства.

Як висококваліфікований фахівець у галузі судово-почеркознавчої експертизи З. С. Меленевська виконала велику кількість складних, зокрема повторних, експертиз [4, с. 55].

У 1977 році рішенням Вищої атестаційної комісії при Раді Міністрів СРСР З. С. Меленевській присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника. Вона отримала вищий клас судового експерта та п'ятий ранг державного службовця.

Із січня 1998 року до грудня 2003 року З. С. Меленевська керувала науковою роботою КНДІСЕ на посаді першого заступника директора. У період роботи в інституті вона також за сумісництвом викладала в Київському національному університеті імені Т. Г. Шевченка, Академії Генеральної прокуратури України та Академії суддів України.

Величезний практичний досвід дав змогу вченій підготувати посібники та методичні рекомендації, що дотепер є безцінними для експертів-почеркознавців: «Образцы экспертных заключений: Судебное почерковедение» (1995 р.; у співавторстві); «Криміналістичне дослідження підписів» (2006 р.; у співавторстві); «Методичні рекомендації по формулюванню синтезуючої частини висновків почеркознавчої експертизи» (2007 р.; у співавторстві); «Зразки висновків експерта з вирішення почеркознавчих задач: методичні рекомендації» (2007 р.; у співавторстві); «Судово-почеркознавча експертиза: у двох частинах (загальна і особлива)» (2007 р.; у співавторстві). Остання із зазначених робіт стала одним із змістовно найповніших навчально-методичних посібників у галузі судового почеркознавства, надрукованих у нашій країні [5].

Упродовж своєї наукової діяльності З. С. Меленевська значну увагу приділяла оцінчій діяльності експертів-почеркознавців, виклавши думки в таких працях: «Оцінка і використання висновків повторних почеркознавчих експертиз» (1972 р.; у співавторстві); «Некоторые дискуссионные вопросы оценочной деятельности эксперта-почерковеда» (1986 р.; у співавторстві); «Об основаниях совокупной оценки признаков в идентификационных исследованиях» (1993 р.; у співавторстві); «Спеціальні знання і професійні якості експерта-почеркознавця — необхідна умова оціночної діяльності» (2013 р.).

Неоціненними є наукові розробки З. С. Меленевської з проведення комплексних досліджень: «Разработка логических и психологических основ производства комплексных экспертиз: методические рекомендации» (1982 р.; у співавторстві); «Об идентификационной задаче комплексной экспертизы вещественных доказательств» (1983 р.; у співавторстві); «Психологические аспекты формирования и организации деятельности комиссии экспертов, проводящих комплексную экспертизу» (1984 р.; у співавторстві); «К вопросу о разграничении комплексных и не комплексных идентификационных экспертиз» (1985 р.; у співавторстві); «Комплексне криміналістичне дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів при вирішенні ідентифікаційних задач» (1996 р.; у співавторстві).

З 2004 по 2015 рік Зінаїда Семенівна працювала в Навчально-науковому інституті підготовки слідчих і криміналістів Київського національного університету внутрішніх справ (нині Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ; далі — ННІ № 2 НАВС) професором кафедри криміналістичних експертиз. Обіймаючи зазначену посаду, З. С. Меленевська багато сил та енергії, як і завжди упродовж свого творчого життя, віддавала навчальній, методичній, науковій роботі, консультуванню педагогічної молоді.

З. С. Меленевська проводить заняття з курсантами НАВС

Великий внесок професор З. С. Меленевська зробила в підготовку висококваліфікованих кадрів — судових експертів для підрозділів Експертної служби МВС України. Курсанти та слухачі інституту вдячні їй за проведення змістовних лекцій,

цікавих семінарських і практичних занять з навчальних дисциплін «Судове почеркознавство» та «Почеркознавчі дослідження». Багаторічна викладацька діяльність З. С. Меленевської була надзвичайно плідною. Її лекції відрізнялися унікальною глибиною, тісним зв'язком з практикою, послідовністю викладення матеріалу. Завдяки своїй харизмі, життєрадісності, щирому та чуйному ставленню до курсантів і слухачів З. С. Меленевська стала улюбленим наставником багатьох випускників Національної академії внутрішніх справ (далі — НАВС). Її розробки навчальних програм, лекції, плани-конспекти та тестові завдання досі використовують під час підготовки та проведення занять у ННІ № 2 НАВС. З. С. Меленевська також брала участь у створенні мультимедійних посібників та автоматизованих робочих місць (програмний продукт «Робоче місце експерта з почеркознавчих досліджень», свідоцтво №28325 (2009 р.); програмний продукт «Мультимедійний навчальний посібник» «Почеркознавчі експертизи», свідоцтво № 44693 (2012 р.)).

Професорсько-викладацький склад кафедри криміналістичних експертиз

Вчена неодноразово була офіційним опонентом по кандидатських дисертаціях (наприклад, у В. В. Серьогіна «Возможности судебно-почерковедческой диагностики свойств исполнителей рукописей» (Всесоюзный научно-дослідний институт судебных экспертиз Министерства юстиции СРСР; 1973 р.).

Під керівництвом З. С. Меленевської у 2003 році було підготовлено та захищено кандидатську дисертацію Е. О. Івакіна «Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень у судовому почеркознавстві».

Вклад досвідченого науковця-дослідника, організатора та наставника молодих кадрів, які опановують юридичні спеціальності, З. С. Меленевської в розвиток науки криміналістики та судової експертизи, підготовку експертів-криміналістів за понад півстоліття науково-дослідної та педагогічної діяльності важко переоцінити. Неодноразово З. С. Меленевська виступала в засобах масової інформації з актуальних проблем судово-почеркознавчої експертизи [6]. Активна в роботі, добро-

Під час святкування 70-річчя від дня народження та 45-річчя науково-дослідної та педагогічної діяльності у стінах ННІ № 2 НАВС

інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. У 2001 році З. С. Меленевська стала переможцем другого Всеукраїнського конкурсу на краще професійне досягнення «Юрист року» за 2000 рік у номінації «Юрист — науковий співробітник». У 2003 році наказом Міністерства юстиції України від 16.12.2003 р. № 1782/к її нагороджено відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства юстиції України і нагрудним знаком «За заслуги», Почесними грамотами Міністра юстиції СРСР та Міністра юстиції України.

Зінаїда Семенівна Меленевська була блискуче ерудованою, допитливою та доброзичливою людиною, чудовою жінкою та відомим вченим-криміналістом. Вона залишила по собі велику наукову спадщину та світлу пам'ять у всіх, хто її знав.

зичлива до людей, вона завжди користувалася авторитетом у працівників-практиків правоохоронних органів, колег по роботі.

Високий професіоналізм криміналіста-дослідника в одному з найскладніших видів судової експертизи — судовому почеркознавстві неодноразово був відзначений. Професор З. С. Меленевська була членом Вчених рад Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів Київського національного університету внутрішніх справ та Київського науково-дослідного

З. С. Меленевська завжди брала активну участь у наукових заходах. Під час засідання круглого столу з проблем експертної діяльності в Навчально-науковому інституті підготовки слідчих та криміналістів НАВС (2010 рік)

Список використаної літератури

1. Зінаїда Семенівна Меленевська: до 70-річчя від дня народження та 45-річчя науково-дослідної та педагогічної діяльності / [упоряд.: Лисиченко В. К., Садченко О. О., Шаботенко А. І., Ковальов К. М.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України ; КНУВС ; ННІПСК КНУВС, 2008. — 16 с. (Біографія і бібліографія вчених-правознавців).
2. *Энциклопедия судебной экспертизы* / [под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской]. — М. : Юрист, 1999. — 552 с.
3. *Меленевская З. С. Теория и практика повторных почерковедческих экспертиз* / З. С. Меленевская. — К. : РИО МВД УССР, 1974. — 81 с.

4. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз: етапи становлення, розвитку та сучасні напрями діяльності / [Клименко Н. І., Садченко О. О., Янкович Г. М. та ін.]. — К. : КНДІСЕ, 2013. — С. 55—56.

5. Меленевська З. С. Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. / Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Шаботенко А. І. ; за заг. ред. І. П. Красюка. — К. : Укр. центр духов. культ., 2007. — 280 с.

6. Киянский Дмитрий. Господа аферисты, помните об экспертизе! [Электронный ресурс] / Дмитрий Киянский // Режим доступа : https://zn.ua/ECONOMICS/gospoda_aferisty_pomnite_ob_ekspertize.html.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2018 р.

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРІЇ

УДК 343.98

О. О. Луцієнко, завідувач сектору
Херсонського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

З ІСТОРІЇ ДАКТИЛОСКОПІЇ

Досліджено питання розвитку дактилоскопії як одного з методів ідентифікації, у тому числі поетапного розвитку автоматизації дактилоскопічних обліків та створення ідентифікаційних систем.

Ключові слова: дактилоскопія, ідентифікація, автоматизація дактилоскопічних обліків, відбитки пальців.

Исследован вопрос развития дактилоскопии как одного из методов идентификации, в том числе поэтапного развития автоматизации дактилоскопических учетов и создания идентификационных систем.

Ключевые слова: дактилоскопия, идентификация, автоматизация дактилоскопических учетов, отпечатки пальцев.

This article researches the development of fingerprinting from ancient times to the present, considers the contribution to its formation of many scientists, as well as the stages of automation of fingerprint accounting.

Key words: dactyloscopy, identification, automation of fingerprint records, fingerprints.

Дослідження питання історії розвитку дактилоскопії є не лише цікавим, а й достатньо актуальним, адже такі дослідження практично не проводили в Україні, на відміну від інших країн, де існує чимало наукових праць з цього напрямку. Водночас такі дослідження є доволі корисними не лише для експертів-криміналістів, а й для студентів юридичних закладів вищої освіти, слідчих та інших категорій пошуковців криміналістичного пізнання.

Відкриттям у таких дослідженнях стала монографія Хакона Йоргенсена «Дистанційна ідентифікація» (1922 р.), яка зберігається в бібліотеці Каліфорнійського університету. У цій праці автор виклав основи кодування слідів рук і дактилоскопічних карт, а також спосіб передачі їх на великі відстані за допомогою телеграфу для подальшої ідентифікації.

Доволі цікавою є праця «Керівництво з ідентифікації по одному пальцю», видана під редакцією Дж. Х. Вегштайна Національним бюро стандартів Департаменту торгівлі США у 1969 році. У цьому науковому виданні закладено перші цеглини автоматизованої дактилоскопічної ідентифікаційної системи (далі — АДІС), яку широ-

ко використовують для дактилоскопічної ідентифікації на сучасному етапі розвитку криміналістики.

Заслуговує на увагу і документальна повість Віктора Шмакова «Система», де як пролог наведено доволі цікавий вислів «...є одне у людини, що ніколи не змінюється з колиски і до могили, — це лінії подушечки великого пальця... Немає двох людей з точно схожими лініями... Відбиток пальця — ось єдина достовірна прикмета... його вже не замаскуєш».

Також цікавою є повість Марка Твена «Життя на Міссісіпі» (1882 р.), у якій автор наводить складний процес народження алгоритму та архітектури сучасної АДІС.

Доісторичні згадки про те чи інше зображення папілярних ліній можна знайти на стародавніх артефактах, наскальних розписах, знайдених у багатьох країнах світу, тощо. Так, у Новій Шотландії знайдено напис на картині із зображенням рисунку папілярних ліній; у стародавньому Вавилоні відбитки пальців залишали на глиняних дошках для проведення хазяйських операцій; глиняні вироби з відбитками пальців використовували в Китаї часів династій Цинь і Хань (221 р. до н. е. — 220 р. н. е.), при цьому за часів династії Цинь (221—206 рр. до н. е.) відбитки пальців використовували як докази під час розслідування крадіжки зі зломом (рис. 1) [1].

Серед перших відомостей про можливості використання дактилоскопічної інформації для ідентифікації особи заслуговують на увагу такі:

- коментарі про практику ідентифікації особи за їх відбитками пальців, що викладено в Персидській книзі XIV ст. «Ямехол-Таварих» (Загальна історія), яку приписують Хаджи Рашидуддину Фазлолла Хамадани (1247—1318 рр.);

- спостереження за механізмом слідоутворення, опубліковані доктором Неємією Грю в 1684 році в газеті «Філософські труди Королівського суспільства Лондона»;

- докладний опис механізму виділення потожирової речовини з пор, розташованих на папілярній лінії, його участі в слідоутворенні, зроблений голландським анатомом Говардом Бідлоу в 1685 році в книзі «Анатомія людського тіла»;

- опис відбитків пальців, спіралей та петель, а також шару шкіри товщиною 1,8 мм («Malpighi»), зроблений професором анатомії Болонського університету Марчелло Мальпігі в 1686 році (хоча про жодні унікальні якості шкіряного покриву нігтьових фаланг поки що не йшлося).

Рис. 1. Глиняні вироби з відбитками пальців

Рис. 2.
Ян Пуркинью

Крім того, в 1788 році німецький лікар-анатом Г. Майер написав книгу «Анатомічні мідні пластини з відповідними поясненнями», у якій навів ілюстрації рисунків відбитків пальців. Майер писав: «Хоча розташування папілярних ліній ніколи не дублюється у кількох осіб, тим не менш є схожі ознаки. Та коли є певна різниця в розставленні ознак, узори мають певну схожість». Майер був першим, хто проголосив, що папілярний узор людини є унікальним.

У 1823 році професор анатомії в Університеті Бреслау Ян Евангеліста Пуркинью (у публікаціях англійською мовою зде-

більшого згадується як Іоанн Євангеліст Пуркинью) опублікував свій тезис, присвячений дев'яти зразкам відбитків пальців, хоча й не зазначив про важливість відбитків пальців для ідентифікації особи (рис. 2).

Германський антрополог Герман Велкер з Університету Галле, вивчаючи стійкість відбитків пальців, зробив у 1856 році відбиток своєї правої руки, дослідив її та в 1898 році опублікував результати досліджень (рис. 3).

У 1858 році головний суддя району Хуглі в Індії сер Вільям Джеймс Гершель (рис. 4) уперше використав відбитки пальців у комерційних цілях. Заради інтересу, не думаючи про ідентифікацію особи, В. Д. Гершель, укладаючи контракт з місцевим бізнесменом Раджядхара Конаї, поставив у контракті відтиск руки замість печатки (рис. 5).

Вчинок мав на меті надати гарантії партнерові в тому, «що саме він підписав цей документ». Місцевий житель був приємно вражений, а В. Д. Гершель опанував звичку вимагати відбитки пальців від партнерів, а потім засвідчував кожний контракт з місцевими жителями відбитками кількох пальців (особистий підпис, на їхню думку, був би менш зобов'язальним до його виконання). Таким чином, перше широкомасштабне сучасне використання відбитків пальців було засновано не на наукових фактах, а на суб'єктивних переконаннях.

Зі збільшенням обсягу колекції відбитків пальців В. Д. Гершель почав помічати, що за зображеннями відбитків можна визначати їх ідентичність між собою або роз-

Рис. 3.
Герман Велкер

Рис. 4. Вільям
Джеймс Гершель

Рис. 5. Відтиск руки в контракті

біжність. І хоча його досвід у дослідженні відбитків пальців за його зізнанням був обмеженим, проте він переконався, що всі відбитки пальців людини є унікальними та незмінними упродовж усього життя, що надихнуло його на розширення їх використання (рис. 6).

За допомогою дактилоскопії упродовж кількох століть вчені-криміналісти з успіхом встановлювали осіб, причетних до вчинення злочинів. Так, у 1880 році доктор Генрі Фаулдс із Шотландії

опублікував у японському науковому журналі «Природа» статтю, присвячену дактилоскопії як методу персональної ідентифікації людини.

У 1882 році французький антрополог, професор Альфонс Бертільон, запровадив використання дактилоскопічної формули для класифікації відбитків пальців.

Рис. 6. Колекція відбитків пальців

Бертільон започаткував використання дактилоскопіювання у звичному для нас вигляді — шляхом виготовлення дактилокарт.

У 1892 році британський антрополог сер Френсис Гальтон та його двоюрідний брат Чарз Дарвін опублікували першу книгу з дактилоскопії, у якій визначили такі поняття, як «ідентифікація та індивідуальність папілярних узорів». Індивідуальні характеристики відбитків пальців, розроблені Ф. Гальтоном, офіційно визначені як мінуції, хоча їх іноді називають «Деталі Гальтона».

У 1891 році аргентинський офіцер поліції Хуан Вуцетіч запровадив використання дактилоскопії в розслідуванні кримінальних злочинів. Уперше дактилоскопію було застосовано для розкриття вбивства Рохаса (1892 р.). Тоді за відбитками пальців було викрито жінку, яка вбила своїх синів та порізала собі горло, намагаючись покласти вину за вчинення цього тяжкого злочину на іншу особу.

Приблизно в цей самий період (1896 р.) для обміну інформацією про затриманих осіб на базі Міжнародної асоціації керівників поліції (IACP) було створено Національне бюро кримінальної ідентифікації.

У 1901 році генеральний інспектор поліції в Бенгалії (Індія) сер Едвард Генрі розробив першу систему класифікації відбитків пальців, яку вперше прийняли як офіційну систему в Англії. Зрештою вона набула значного поширення у всьому світі.

У 1903 році у Федеральній в'язниці округу Ливенворт (штат Канзас) було змінено спосіб ідентифікації людей на користь дактилоскопії. Цьому сприяв такий випадок. Чоловіка на ім'я Уільям Вест було поміщено до цієї в'язниці. Його обличчя сфотографували і зареєстрували за методом Бертільона. У результаті було встановлено, що цей ув'язнений має такі самі установчі дані та характеристики за методом Бертільона, як і раніше ув'язнений Вільям Вест (рис. 7). З огляду на це було вирішено скористатися надійнішим засобом ідентифікації — використанням відбитків пальців для пошуку та класифікації осіб. Мало того, після 1903 року більшість закладів пенітенціарної системи почали використовувати відбитки пальців як основний засіб ідентифікації.

Після започаткування в 1905 році використання відбитків пальців рук в Американському військовому університеті з'явилися поліцейські установи, які використовували у своїй роботі відбитки пальців рук.

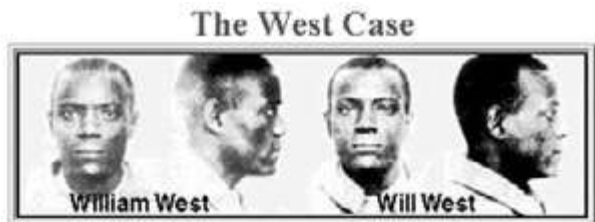

Рис. 7. Уільям Вест та Вільям Вест

У 1908 році було розроблено першу офіційну дактилоскопічну картку.

З 1911 року відбитки пальців рук суди США почали приймати як надійний засіб ідентифікації.

21 грудня 1911 року Верховний суд штату Іллінойс підтримав прийнятність відбитка пальців як доказу того, що відбитки пальців є надійною формою ідентифікації.

Першою особою, засудженою за вбивство в США, був Томас Дженінгс. Він оскаржив своє звинувачення у Верховному суді штату Іллінойс, посилаючись на «сумнівну нову наукову техніку». Проте Верховний суд штату Іллінойс, вивчивши результати історичних досліджень щодо використання відбитків пальців як засобу надійної ідентифікації, підтримав звинувачення, визнавши таким чином використання відбитків пальців надійним засобом ідентифікації. Дженнінгса було страчено в 1912 році.

Першу ідентифікацію злочинця, що залишив кровавий слід пальця руки на місці пограбування та вбивства водія Бена Куля, за базою даних здійснено в 1917 році в штаті Невада.

У 1924 році було створено відділ ідентифікації ФБР.

Першу комп'ютерну базу даних відбитків пальців, яка отримала назву автоматизованої системи ідентифікації відбитків пальців (AFIS), було розроблено в 1980 році. На той час база налічувала майже 70 млн карток, або майже 700 млн окремих відбитків пальців, які було введено до AFIS. А взагалі перші відомості про автоматизацію дактилоскопічного обліку слід віднести до початку XX ст. Тоді, у 1914 році, Хакон Йоргенсен (поліція Копенгагена, Данія), читаючи лекції на Міжнародній поліцейській конференції в Монако щодо віддаленого використання ідентифікації відбитків пальців, говорив про застосування кодування пальців рук з метою передачі їх у віддалені місця з метою прискорення ідентифікації. У 1916 році вийшла з друку та почала використовуватися під час підготовки поліцейських спеціалістів Данії його книга «Дистанційна ідентифікація» (рис. 8) [2].

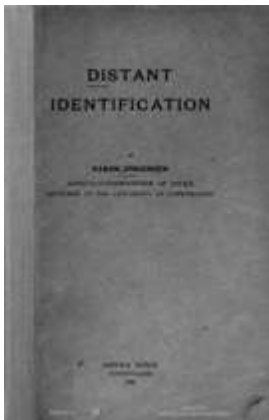

Рис. 8.
Книга «Дистанційна ідентифікація»

Продовженням дослідження системи дистанційної ідентифікації стала опублікована в 1969 році стаття з техніки використання однопальцевої ідентифікаційної системи NIST (NBS), яку запропонував Дж. Н. Вегшейн, — «Полуавтоматична однопальцева ідентифікаційна система» (рис. 9).

У статті йшлося про систему, яка передбачає ручне кодування відбитка пальця, дослідження окремих гребнів папілярних ліній та деталей будови папілярного узору, які складаються з початків та закінчень [3].

Закодована інформація надсилалася до центральної бази даних. Комп'ютер визначав кодовий опис відбитка пальця і порівнював його з кодами раніше введених відбитків (рис. 10; схему порівняння подано разом з деякими результатами попереднього випробування та з використанням типових відбитків пальців).

Систему ідентифікації особи, побудовану на використанні для дослідження одного пальця руки, було прийнято на дев'ятій сесії Міжнародної поліцейської конференції, проведеної в Нью-Йорку в 1923 році. Ця система віддаленої іденти-

Рис. 9. Стаття
«Полуавтоматична
однопальцева
ідентифікаційна
система»

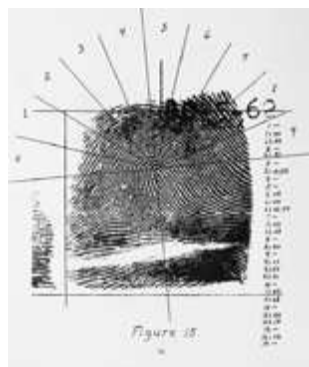

Рис. 10. Кодовий опис
відбитка пальця

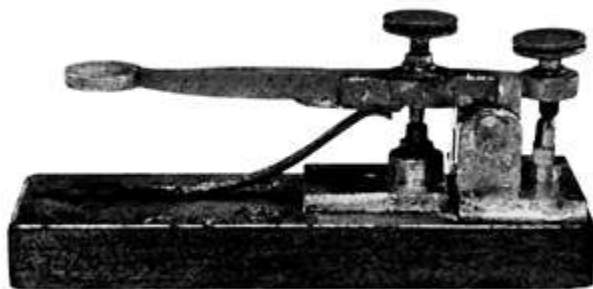

Рис. 11. Пристрій для дистанційної передачі
математичного опису відбитків пальців

Згодом у Скотланд-Ярді було розроблено іншу однопальцеву ідентифікаційну систему Battley4 (рис. 12) для роботи з латентними відбитками пальців рук, виявленими під час огляду місця події. У цій системі використано дещо іншу спеціальну сітку з концентричними кругами.

Успішне використання кожної з цих однопальцевих ідентифікаційних систем було обмежено з певних причин, а саме:

- кодування файлів пошуку проводили вручну, тобто процес кодування був довгим і складним;
- достатніми навиками кодування володіло обмежене коло осіб, а процес навчання техніці кодування був тривалим;
- техніка кодування не давала змоги чітко розмежовувати схожі та тотожні відбитки;
- системи були обмежені невеликою кількістю показників кодування слідів.

У СРСР розвиток АДІС пов'язують з радянсько-індійською компанією «Совін-

фікації, розроблена Хаконом Йоргенсенем, використовувала приблизно п'ятдесят цифр закодованої інформації про відбиток пальця, яку можна було передати телефоном, телеграфом або по радіо (рис. 11). Водночас Скотланд-Ярд почав тестувати аналогічну систему C.S.Collins2 (рис. 10).

В обох системах кодування дактилоскопічної інформації проводили з використанням лупи та спеціальної сітки, яка складалася з двох паралельних ліній. У системі Коллінза паралельні лінії були на відстані 6 мм, а в системі Йоргенсена — на відстані 4 мм. Крім інформації про центр узору, кодувалася топологічна інформація про папілярні лінії, які знаходяться між паралельними ділянками сітки в певній позиції відбитка пальця. Систему Коллінза в Скотланд-Ярді було засновано на картотеці, що містила приблизно 40,000 поодиноких відбитків пальців, які належали приблизно 4,000 осіб (упродовж семи років було встановлено невелику кількість ідентифікацій).

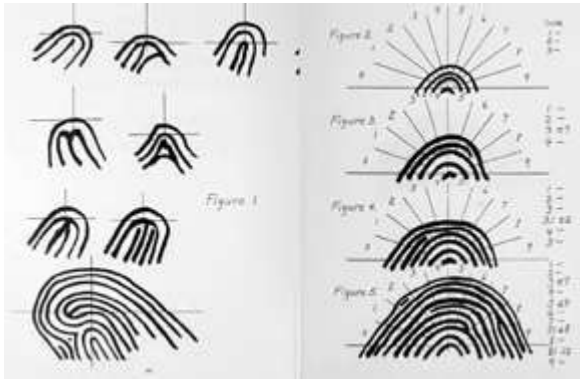

Рис. 12. Однопальцева
ідентифікаційна система Battley4

вдати напрям точок векторів та визначати кривизну папілярних ліній у місцях їх положення. Крім того, оператор міг позначати розташування дельт і центрів, задавати тип узору (на той час їх було понад 10; у робочих версіях АДІС їх скоротили до 4-х).

дейта». Наприкінці 1980-х років спеціалісти компанії почали розробляти систему автоматизації ідентифікації осіб за відбитками пальців, і цей напрям роботи стає основним для компанії (з часом «Совіндейта» перетворюється на ЗАТ «Сонда Технолоджи») [4].

Основними функціями створюваної АДІС були такі: сканування дактилокарт, почергове виведення відбитків пальців на екран (рис. 13), фіксування положення окремих точок, можливість зада-

Рис. 13. Відбитки пальців на екрані

Спочатку можна було кодувати лише кілька відбитків упродовж дня. Така повільна швидкість кодування залишалася практично незмінною доти, поки спеціалісти компанії (Володимир Бічігов, який займався програмами оброблення зображень, та Павло Зайцев, який розробляв програми «скелетизації» папілярних узорів) «навчили» машину саму знаходити в узорі особливі, характерні точки, визначати напрям вектору узору, кривизну папілярної лінії, знаходити дельти та центри узорів (зادля справедливості слід зазначити, що спочатку машина реагувала на випадкові розриви папілярних ліній, на великі пори, на «злипання» ліній (за великої кількості типографської фарби) тощо).

Завданням оператора було прибрати всі зайві точки та додати ті, яких не вистачало. З часом система працювала все краще, і в середині 1992 року від ручного індексування відбитків вирішено було повністю відмовитися.

Іншим напрямом удосконалення системи було створення програми порівняння індексної інформації, тобто оброблення алгоритмів машинної індексації папілярних узорів. Під час першого пошуку в масиві з кількох десятків дактилокарт комп'ютер

знаходив «рідний» слід, проте він містився на десятому місці в рекомендованому списку. Після багатьох експериментів з додаванням до умов пошуків відносних величин ступеня вигину папілярної лінії «рідний відбиток» перемістився з десятого на друге місце в списку.

Після звільнення з компанії «Совіндейта» кілька програмістів почали працювати над розробленням АДІС, що стала прообразом системи «Папілон». Через кілька років у порядку обміну досвідом основні файли алгоритмів пошуку було передано групі ентузіастів з Білорусі, де почали розроблення АДІС «Дакто-2000».

На сьогодні АДІС «Дакто-2000» (рис. 14), що активно використовується в Україні, має чітку модульну структуру, яка дає змогу модернізувати її без особливих зусиль.

Рис. 14. АДІС «Дакто-2000»

Завершаючи дослідження з історії дактилоскопії, слід наголосити на тому, що ефективність діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю разом з іншими чинниками безпосередньо залежить від засобів і методів, які вони при цьому використовують. Чим досконалішими є ці засоби і методи, що мають будуватися на новітніх досягненнях науки і техніки, тим ефективніше можна вирішити завдання з розслідування злочинів.

Список використаної літератури

1. Сайт «Американської асоціації дактилоскопістів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://onin.com>.
2. Jorgensen Hakon Distant Identification : monograph // Hakon Jorgensen. — Copenhagen : Arnold Busck, 1922. — 34 p.
3. Wegstein J. H. A semi-automated Single Fingerprint Identification System : Technical note [Електронний ресурс] / J. H. Wegstein. — Washington, 1969. — 22 p. — Режим доступу : <http://www.30-70.ru/sborka/sisitem.htm>.
4. Документальная повесть «Система» [Электронный ресурс] // Сайт «Экология общества» (искусство, религия, поиски смыслов, общественная мораль и общественная философия). — Режим доступа : <http://www.30-70.ru/sborka/sisitem.htm>.

Стаття надійшла до редакції 12. 03.2018 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

- актуальність обраної тематики; постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання обраної проблематики і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше питань загальної проблематики, яким присвячено статтю;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки проведеного дослідження і перспективи подальших дослідження у цьому напрямі.

2. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, характеризуватися високим науковим і навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів: ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-2004, ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ 4861:2007, ДСТУ 7152:2010, ДСТУ 3582:2013, ДСТУ 8302:2015, а також постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

У бібліографічному описі слід обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок (у разі посилання на статтю, надруковану в збірнику, вказувати номери сторінок, на яких її надруковано)¹.

3. Використані в тексті джерела нумеруються в послідовності посилання на них. Під одним номером у списку використаних джерел наводиться опис лише одного джерела. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад: « [1] ». Номер посилання має відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне джерело кілька разів слід обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад: « [7, с. 235] ».

4. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися; автори-кандидати наук надають одну рецензію, доктори наук надають статті без рецензій.

5. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом(-ами) автора(-ів) і на електронному носії в форматі doc. (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings), кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Увесь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

5.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселів / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефоту-

¹ Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримувати набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. № 3. С. 9—13). — *Прим. ред.*

графування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

5.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопaperі мінімальним розміром 9х12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 5.1.

5.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

5.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

5.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм.

5.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

5.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

6. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських і російських текстів — кутіві («...»).

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 і не більш як 12 сторінок тексту формату А4 (1700—1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу статті додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (приблизно 50 слів) трьома мовами (українською, російською, англійською) та 4—5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и), та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел. Також до статті автори додають **реферати (резюме) мовою оригіналу та англійською мовою**, кожний обсягом 1,5—2 стор.

9. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

10. Авторі опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей, точність та правильність викладення резюме (анотації) англійською мовою.

11. Редакція вносить без попереднього узгодження з автором(-ами) запропоновані редактором зміни та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо.

12. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

13. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (29), 2018

Свідоцтво про державну реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 02.09.2011, серія KB № 18252 – 7052 ПР

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ПК «Типографія від «А» до «Я»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Редактор І. О. Пашкевич
Коректор І. О. Пашкевич
Комп'ютерна верстка С. М. Гавриляк

Підп. до друку 21.08.2018. Формат 70х100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк.16. Фіз. арк. 13.
Тираж 310 пр. Зам. № 3606.

Віддруковано на ПК «Типографія від «А» до «Я»
02660, м. Київ, вул. Колекторна, 38/40, тел./факс 562-37-03
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03170, Україна
тел.: (044) 374-34-26, факс: (044) 405-74-69
ndekc@mvs.gov.ua <http://ndekc.mvs.gov.ua>